

ГАВРИЛЬЧЕНКО О. В.

**УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМИ РЕСУРСАМИ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ:
МЕХАНІЗМИ, ІНСТРУМЕНТАРІЙ, СТРАТЕГІЇ**

Монографія

Харків – 2021

УДК 338.436:339.924:631.11
ББК 65.3(4Укр)32-212.4
Г 12

Рецензенти:

Лагодієнко В.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі, Одеська національна академія харчових технологій.

Мармуль Л.О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Орел В.М., доктор економічних наук, професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка.

Рекомендовано до видання Вченою радою

Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (протокол № 11 от 24.06.2021)

Г 12 Гаврильченко О. В., **Управління внутрішніми ресурсами економічного зростання аграрних підприємств: механізми, інструментарій, стратегії** : монографія / О. В. Гаврильченко. – Харків: «Смугаста типографія», 2021. – 302 с.

ISBN 978-617-6697-65-5

У монографії викладені матеріали досліджень проблем стратегічного управління формуванням ресурсного потенціалу економічного зростання та розвитку аграрних підприємств, раціоналізації управління внутрішніми ресурсами аграрних підприємств, а також формування їх внутрішнього інноваційного середовища.

Результати досліджень носять теоретико-методологічний, практичний та рекомендаційний характер та можуть бути корисними для науковців, викладачів, аспірантів, державних посадовців.

ББК 65.3

ISBN 978-617-6697-65-5

© Гаврильченко О.В., 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
РОЗДІЛ 1. ВНУТРІШНІ РЕСУРСИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СИСТЕМНИЙ ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Змістовна характеристика дефініції «внутрішні ресурси» та їх роль у розвитку аграрних підприємств	9
1.2. Теоретичні аспекти формування та використання внутрішніх ресурсів аграрних підприємств	26
1.3. Напрями мобілізації внутрішніх ресурсів аграрних підприємств	43
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ТА ЕФЕКТИВНИМ ВИКОРИСТАННЯМ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	75
2.1. Концептуальні основи формування та умови ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств	75
2.2. Методологічні підходи до оцінки основних елементів виробничого потенціалу аграрного підприємства.....	99
2.3. Інструментарій управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрних підприємств.....	119
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	133
3.1. Аналіз ресурсного потенціалу аграрних підприємств та виявлення резервів його підвищення.....	133
3.2. Організаційно-економічні засади забезпечення відтворення внутрішнього ресурсного потенціалу аграрних підприємств	140
3.3. Формування внутрішніх інвестиційних ресурсів аграрних підприємств як фактор підвищення ресурсного забезпечення	150
3.4. Роль інформаційного ресурсу аграрних підприємств в підвищенні ефективності використання внутрішнього потенціалу	161

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМИ РЕСУРСАМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	180
4.1. Удосконалення стратегічного управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрних підприємств	180
4.2. Ефективність використання інтелектуальних ресурсів в контексті підвищення ресурсного забезпечення підприємств аграрної сфери.....	191
4.3. Соціально-економічні аспекти оптимізації управлінських ресурсів аграрних підприємств	200
РОЗДІЛ 5. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	213
5.1. Формування системи управління внутрішніми ресурсами аграрних підприємств.....	213
5.2. Механізми використання ресурсного потенціалу економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств	223
5.3. Розвиток інноваційної складової ресурсного потенціалу підприємств агросфери	240
5.4. Адаптивний механізм управління ресурсопотоками аграрних підприємств з урахуванням невизначеності	256
ВИСНОВКИ.....	266
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	273

ПЕРЕДМОВА

Характер та темпи розвитку національної економіки знаходяться у безпосередній залежності від досягнутого рівня економічної ефективності формування та використання економічного потенціалу та його складових. При цьому реалізація будь-яких програм та проектів розвитку та економічного зростання суб'єктів економічних відносин, передусім, сфери матеріального виробництва потребують залучення певних ресурсів. Доступність, якісні та вартісні характеристики останніх, здатність до результативної мобілізації елементів та компонент ресурсів основної діяльності та реалізації проектів розвитку окреслюють контури ресурсного потенціалу економічного зростання суб'єктів економічних відносин, ключову категорію яких складають підприємства різних галузей матеріального виробництва.

Розвиток аграрної економіки безпосередньо залежить від ефективності використання ресурсного потенціалу господарюючих суб'єктів. Аграрне підприємство являє собою функціонуючу на ринку соціально-економічну систему, що формує й використовує на системній основі органічну єдність внутрішніх і зовнішніх можливостей для досягнення визначених внутрішніх цілей і задоволення вимог зовнішнього соціально-економічного середовища. В сучасних умовах все більш актуальними стають питання недостатньо ефективного використання аграрними підприємствами всіх видів економічних ресурсів.

Зрушення соціально-економічного, політичного та безпекового характеру, кризові явища на внутрішньому та зовнішньому треках обумовили зміни в галузевій структурі матеріального виробництва, що проявилось у зростанні частки підприємств аграрного сектора національної економіки у створенні валового внутрішнього продукту, доданої вартості та отриманні доходів від експорту. При цьому специфіка виробничо-комерційної діяльності та розвитку аграрних підприємств, їх виключне значення для дотримання продовольчої безпеки держави та вирішення низки складних проблем соціально-економічного розвитку обумовлює необхідність обґрунтування та інтеграції в системи управління всіх рівнів дієздатних механізмів управління потенціалом економічного зростання. В свою чергу, врахування галузевих та міжгалузевих особливостей в сфері матеріального виробництва дозволяє

розповсюджувати продуктивні та прогресивні практики управління розвитком лише коригуючи їх з урахуванням специфічних характеристик тих чи інших груп та категорій підприємств, тим більше, що всі вони функціонують в однакових умовах інституційного, правового та фінансового середовища.

Слід зазначити, що саме суб'єкти аграрної сфери національної економіки продемонстрували протягом останніх найкращі показники економічного зростання через зрушення в попиті на агропродовольчу продукцію та зростання її значення у формуванні зовнішньоторговельного балансу. Відповідно, підходи та прийоми, методи та інструментарій досягнення подібного успіху в економічному зростанні слід вивчати, використовувати та доводити до рівня універсальних рекомендацій для всіх суб'єктів сфери матеріального виробництва. Крім того, вже сформовані механізми управління потенціалом економічного зростання підприємств потребують модернізації в контексті захисту інтересів підприємств-товаровиробників в контексті підвищення ефективності використання ресурсів функціонування та розвитку.

Економічна поведінка аграрних підприємств знаходиться під впливом численних факторів, дія яких визначає обмеження в досягненні належного рівня економічної ефективності основної діяльності. Коригувати останній можливо, в першу чергу, за рахунок збільшення можливостей для вільного керування та маневрування ресурсами виробничо-комерційної діяльності, тобто доступністю компонент та елементів ресурсного потенціалу підприємств.

Внутрішній ресурсний потенціал аграрного підприємства визначає внутрішні можливості аграрних підприємств, що дозволяють реалізувати визначені внутрішні цілі й задовольняти вимоги зовнішнього соціально-економічного середовища. При цьому внутрішній ресурсний потенціал економічного зростання підприємства, власне, і є сукупністю можливостей залучення та використання ресурсів для досягнення визначених цілей розвитку.

У першому розділі «Внутрішні ресурси аграрних підприємств як системний об'єкт дослідження» досліджено наукові погляди на значення внутрішніх ресурсів у розвитку аграрних підприємств, обґрунтовано теоретичні засади ефективного використання внутрішніх ресурсів аграрних підприємств, виявлено умови і чинники активізації розвитку аграрних підприємств на основі

мобілізації внутрішніх ресурсів, визначено напрями підвищення ефективності використання ресурсів аграрних підприємств.

У другому розділі «Інструментарій управління формуванням та ефективним використанням внутрішніх ресурсів економічного зростання аграрних підприємств» визначено концептуальні підходи та методи оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства, виявлено фактори та умови ефективного використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва, розроблено показники використання внутрішнього ресурсного потенціалу аграрного підприємства, обґрунтовано методи управління внутрішнім ресурсним потенціалом господарських структур агросфери.

В результаті дослідження основних підходів до оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств визначені основні кількісні і якісні методи їх оцінки. Доведено, що оцінку ресурсного потенціалу аграрного підприємства доцільно проводити на основі динамічного підходу, що оцінює унікальні ресурси, знання й компетенції.

У третьому розділі «Сучасний стан ресурсного забезпечення основних діяльності та розвитку аграрних підприємств» виявлено резерви збільшення ресурсного потенціалу аграрних підприємств, обґрунтовано організаційно-економічні засади забезпечення відтворення внутрішнього ресурсного потенціалу аграрних підприємств, розроблено рекомендації з модернізації відтворювальних процесів на основі формування внутрішніх інвестиційних ресурсів аграрних підприємств, обґрунтовано підходи до формування та ефективного використання інформаційного ресурсу аграрних підприємств.

У четвертому розділі «Стратегічне управління внутрішніми ресурсами економічного зростання аграрних підприємств» обґрунтовано науково-практичні підходи до стратегічного управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрних підприємств, розроблено механізми управління внутрішніми соціальними ресурсами аграрного підприємства, обґрунтовано рекомендації з маркетингового управління інтелектуальними ресурсами аграрного підприємства, досліджено соціально-економічні аспекти оптимізації управлінських ресурсів аграрної організації.

У п'ятому розділі «Підвищення ефективності використання

внутрішніх ресурсів аграрних підприємств» розроблено систему управління внутрішніми ресурсами аграрних підприємств, запропоновано механізми використання ресурсного потенціалу конкурентоспроможності аграрних підприємств, обґрунтовано рекомендації з розвитку інноваційного потенціалу діяльності аграрних підприємств, запропоновано адаптивний механізм управління ресурсопотоками аграрних підприємств з урахуванням невизначеності.

Автор не наполягає на вичерпності своїх думок та суджень, адже проблема формування і ефективного використання внутрішніх ресурсів підприємств агросфери є складною, багатофакторною системою, а складові внутрішнього потенціалу містять у собі не менш складні процеси та явища. Ми будемо вдячні всім, хто висловить свої незаангажовані пропозиції та зауваження з приводу питань, що розглядаються в даному виданні.

РОЗДІЛ 1. ВНУТРІШНІ РЕСУРСИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СИСТЕМНИЙ ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Змістова характеристика дефініції «внутрішні ресурси» та їх роль у розвитку аграрних підприємств

Сучасний стан економіки агросфери визначається рівнем розвитку техніки і технології, з одного боку, та рівнем використання наявних ресурсів, з іншого. Саме від цього залежить ефективність використання господарюючим суб'єктом накопиченого потенціалу, управління яким створює базові умови по нарощуванню інтенсифікації всього технічного і технологічного комплексу.

Істотна особливість української економіки полягає в тому, що оновлення техніко-технологічного потенціалу має відбуватися в умовах, коли ще не відбулося відновлення базових галузей агросфери, і більше, ніж наполовину, зруйнована агросфера в результаті системної кризи 1990-х років [4].

Можливості будь-якого аграрного підприємства визначаються різними факторами, зумовленими як зовнішніми, так і внутрішніми резервами. Розробка та прийняття управлінських рішень, спрямованих на забезпечення ефективного використання внутрішніх ресурсів підприємств, є важливим і актуальним завданням, оскільки практично всі управлінські рішення щодо формування економічного механізму, в тій чи іншій мірі, зачіпають ресурсний потенціал і пов'язаний з ним комплекс оцінки.

Однак, незважаючи на значущість проблеми формування економічного механізму управління ресурсним потенціалом і його оцінки в сучасній економічній літературі, вона розглядається недостатньо. До теперішнього часу не існує комплексного підходу до оцінки використання ресурсного потенціалу та управління ним на рівні аграрного підприємства. Застосовувані методики оцінки економічного розвитку підприємства і використання його ресурсних можливостей не формують комплексного підходу до управління його потенціалом [11].

Проблеми ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства, які не втратили актуальності і зараз, були закладені ще вченими минулого сторіччя. Головний акцент робився

на сутності та ролі вартості. До концепцій, що визначають підходи до оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу, можна віднести традиційну фінансову модель, вартісну модель, систему збалансованих показників, систему процесно-орієнтованого аналізу рентабельності.

Дана проблема, як і раніше, залишається малодослідженою, з погляду використання нових методологічних підходів до оцінки потенціалу, і в недостатній мірі розкрита як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Наявні в даний час дослідження в цій сфері не розкривають проблему управління ресурсним потенціалом стосовно умов модернізаційних перетворень в економіці. У цьому зв'язку, все більш актуальними стають методологічні та методичні засади розробки інструментарію формування економічного механізму управління аграрним підприємством, з урахуванням не тільки вартісних принципів, а й принципів корисності.

Становлення ринкової економіки в Україні, що супроводжується створенням конкурентного середовища, формуванням інтегрованих бізнес-структур, іншими змінами, що відбуваються на всіх рівнях економіки, потребує кардинальних змін у стратегії виробничих підприємств як найважливіших суб'єктів ринкової економіки [12].

Ринкова економіка, орієнтована на економічні методи управління, зумовлює необхідність дослідження економічної стратегії підприємства та створення економічного інструментарію для її формування і здійснення.

Сучасні умови діяльності вітчизняних підприємств характеризуються нестачею виробничих ресурсів. Недостатньо розвинений організаційно-економічний інструментарій для управління ресурсами і формування раціональної стратегії підприємств.

Вищезазначені проблеми, характерні для переважної більшості аграрних підприємств, доповнюються специфічними галузевими проблемами, які притаманні для тих чи інших груп підприємств [21].

Стійкість і стабільність національної економіки, її галузей, комплексів та окремих підприємств може бути досягнута лише за умови комплексного, системного використання факторів виробництва - ресурсів, наявність і поєднання яких відіграють визначальну роль у формуванні рівня економічного розвитку.

Перехід сучасного сільського господарства до інтенсивних методів господарювання потребує оцінки ресурсів, залучених в економічний обіг. Оцінка величини ресурсного потенціалу і рівня його реалізації, структурних зрушень та особливостей взаємодії складових елементів, перспектив їх розвитку відіграє важливу роль не тільки у відтворенні ресурсного потенціалу, а й у підвищенні ефективності всього сільськогосподарського виробництва. Особливо значення при цьому набуває якісна характеристика стану і використання ресурсного потенціалу. Вирішення цих завдань дещо проблематичне у зв'язку з тим, що не всі структуроутворюючі компоненти потенціалу піддаються безпосередньому вимірюванню [18].

Традиційно в якості ресурсів розглядалися три фактори виробництва - праця, земля, капітал, причому здатність продукувати вартість визнається за всіма факторами, задіяними в процесі виробництва [23].

Для визначення відмінностей у визначенні самого поняття потенціалу, його сутності, складу і співвідношення з іншими категоріями спочатку слід конкретизувати економічну категорію «ресурсний потенціал», а потім наповнити її конкретним функціональним змістом. Ресурсний потенціал є однією із складових частин виробничого потенціалу й обумовлює здатність об'єкта створити певну кількість продукції за нормальної віддачі наявних у його розпорядженні ресурсів і в даних природно-економічних умовах.

Досліджуючи існуючі підходи до змісту понять «ресурси» і «потенціал» ми дійшли наступних висновків:

- під потенціалом багато авторів (Бакаєв А. А., Костина Н. І., Яровицький Н. В.) [32] розуміють сукупність джерел, можливостей, факторів, засобів та запасів підприємства, специфіка використання яких визначена окремими авторами (Баутин В. М., Козлов В. В., Козлова Е. Ю.) [35];

- під науковим поняттям ресурсів мається на увазі сукупність грошових коштів, цінностей, запасів, можливостей, джерел коштів, доходів (Банєва І.О., І.Г. Іоффе, Є.Н. Пекшева, З.В. Боброва) [99], специфіка використання яких визначена окремими авторами;

- з точки зору системного підходу терміни «ресурси» і «потенціал» тотожні і розглядаються як сукупність можливостей, засобів, запасів (Гальчинський А.С., Геєць, В.М., Кінах А.К.,

Семиноженко В.П.) [113].

Ресурсний потенціал, як економічна категорія, розглядається в роботах Є.В. Лапіна, С. Лібермана та ін. [122, 129]. Автори дають визначення ресурсного потенціалу в загальному його розумінні, яке, на нашу думку, може використовуватися не лише щодо торгового підприємства малого бізнесу, але і стосовно інших галузей, регіону і країни в цілому, але в ньому не визначається його вплив на стратегічний розвиток підприємства.

Таким чином, дослідження теоретичних підходів щодо визначених понять дає нам підстави стверджувати, що до цього часу в економічній науці в повній мірі не відображені особливості ресурсного потенціалу саме аграрних підприємств.

Нами виділені наступні моменти раніше сформульованих визначень ресурсного потенціалу підприємства, що робить їх неприпустимими для застосування до аграрних підприємств: частина авторів розглядають ресурсний потенціал лише як сукупність ресурсів або матеріальну основу виробництва, деякі не враховують цільове застосування ресурсного потенціалу та специфіку діяльності підприємства.

Вважаємо, що виходячи з багатогранності поняття «ресурсний потенціал підприємства» та розбіжностей у поглядах різних авторів на його сутність та структуру, доцільним є його розгляд з позиції системного підходу як ключового елементу, від якого залежить саме існування сільгоспідприємства [150]. Таким чином, ми пропонуємо наступне визначення ресурсного потенціалу аграрного підприємства - це вихідні виробничі можливості, що визначаються сукупністю наявних окремих ресурсів, їх структурою і якістю, іншими словами, це сукупність ресурсів, які беруть участь у процесі виробництва, об'єднані управлінськими відносинами на підприємстві і формування яких забезпечує конкурентоспроможність і стратегічний розвиток останнього.

Виходячи з визначення, робимо висновок, що ресурсний потенціал аграрного підприємства є складною системою, яка має певну внутрішню структуру і характеристики.

Структура потенціалу відображає специфіку підприємства, особливості його діяльності, а також впливає на оцінку його вартості. Беручи за основу запропоноване визначення ресурсного потенціалу, специфіку аграрних підприємств і фактори (функціональні, що визначають функціональну діяльність;

організаційні, що обумовлюють спосіб управління цією діяльністю; ресурсні, які характеризують ресурси, необхідні для організації діяльності та формування конкурентних переваг), що визначають вектор діяльності підприємства, пропонуємо наступний склад ресурсного потенціалу аграрного підприємства (рис. 1.1):

Рис. 1.1. Елементи ресурсного потенціалу аграрного підприємства

1. Фінансово-майновий потенціал, який характеризує співвідношення власного, залученого, позикового капіталу, можливості залучення додаткових фінансових ресурсів, наявність високоліквідних активів; сукупність засобів підприємства, що знаходяться під контролем підприємства.

2. Кадровий потенціал, який визначає чисельний і професійно-кваліфікаційний склад працівників, їх інтелектуальний рівень і здатність до навчання і розвитку, можливості для навчання та підвищення кваліфікації персоналу.

3. Інформаційно-комунікативний потенціал, який відображає інформацію про внутрішнє і зовнішнє середовище підприємства і можливості його розвитку і відповідає на питання: яку продукцію реалізує підприємство, який сьогодні попит на неї і які перспективи, рівень маркетингових досліджень – потенціал продажів наявної продукції, а також перспективи розвитку потреб.

4. Організаційно-підприємницький потенціал – об'єднуюча здатність для створення кумулятивного ефекту, що розуміється як уміння ефективно поєднувати всі ресурси підприємства, управлінців (менеджерів) усіх рівнів і напрямків діяльності внутрішнього і зовнішнього характеру, а також ефективність організації: структура, адаптивність, організаційна культура, динаміка управлінських процесів, механізм прийняття та реалізації рішень і застосування інновацій та ін. [176].

Ці елементи ресурсного потенціалу, в певній пропорції, і є складовими механізму стратегічного управління аграрним підприємством, спрямованим на забезпечення його конкурентоспроможності та стратегічного розвитку (рис. 1.2).

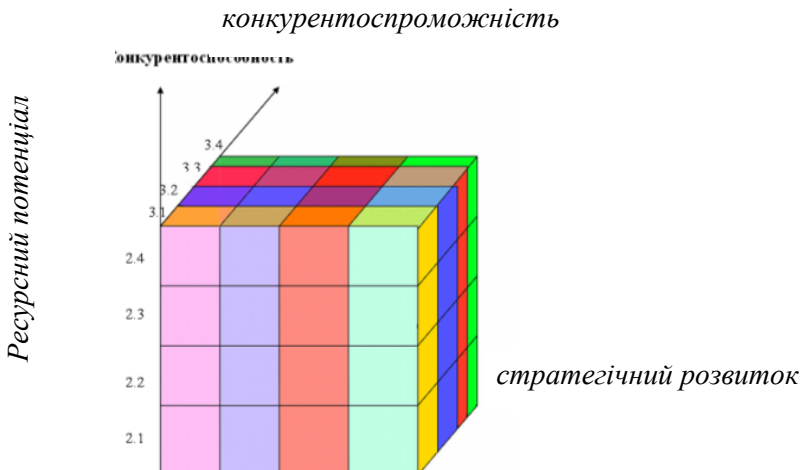

Рис. 1.2. Модель причинно-наслідкового взаємозв'язку ресурсного потенціалу, конкурентоспроможності та стратегічного розвитку підприємства

Характеристики даного механізму стратегічного управління аграрним підприємством, спрямованого на забезпечення його конкурентоспроможності і стратегічного розвитку, представлені на гранях кубу (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Характеристика граней механізму стратегічного управління аграрним підприємством

Стратегії	Компонента ресурсного потенціалу	Рівень (стадія) конкурентоспроможності
1	2	3
1.1. Інтегрованого зростання	2.1. Кадровий потенціал	3.1. Перший рівень конкурентоспроможності (управлінська система «внутрішньо нейтральна»; сліпа прихильність примітивної цінової конкуренції)
1.2. Концентрованого зростання	2.2. Фінансово-майновий потенціал	3.2. Другий рівень конкурентоспроможності (управлінська система "зовні нейтральна"; більш витончені форми і методи конкуренції, де цінова конкуренція витісняється конкуренцією за якістю, рівнем обслуговування споживачів тощо)
1.3. Диверсифікації	2.3. Інформаційно-комунікативний потенціал	3.3. Третій рівень конкурентоспроможності (підприємства цього рівня орієнтовані на передбачення потреб і запитів споживачів і стають в один ряд із лідерами галузей)
1.4. Скорочення	2.4. Організаційно-підприємницький потенціал	3.4. Четвертий рівень конкурентоспроможності (підприємства виявляються попереду конкурентів на багато років)

Таким чином, представлена модель показує, що певний набір компонентів ресурсного потенціалу у різних пропорціях забезпечує відповідну стратегію розвитку підприємства та рівень його конкурентоспроможності. Необхідною умовою є наступні характеристики відповідного набору компонентів ресурсного потенціалу як стабільність та постійність протягом певного часового періоду.

Так як ресурсний потенціал є складною системою ресурсів виробництва, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності, то

йому притаманні риси, властиві будь-якій системі. Перша з них - це цілісність, яка означає, що всі елементи потенціалу підпорядковані спільній меті, що стоїть перед системою. Другою відмінністю ресурсного потенціалу є складність. Вона проявляється в наявності декількох складових елементів, кожен з яких представляє собою сукупність окремих частин, що включають, у свою чергу, кілька дрібніших частин потенціалу. Використання в процесі планування та відтворення таких системних особливостей потенціалу як взаємозамінність його окремих елементів і збалансоване оптимальне співвідношення між ними відкриває можливості створення господарської системи, що відрізняється максимальною продуктивністю [189, 211].

Таким чином, з точки зору системного підходу під ресурсним потенціалом аграрного підприємства розуміємо сукупність ресурсів господарюючого суб'єкта, що знаходяться в його розпорядженні і характеризують можливості даної соціально-економічної системи з реалізації цілеспрямованої діяльності з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Без визначення рівня ресурсного потенціалу неможливо адекватно оцінити можливості майбутнього розвитку, оскільки він враховує напрямки розширення, поповнення та відтворення джерел ресурсів. Схема визначення необхідного рівня ресурсного потенціалу аграрного підприємства представлена на рис. 1.3.

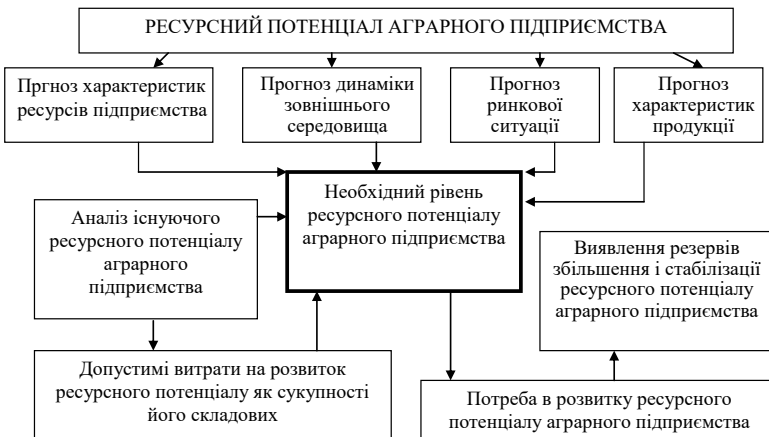

Рис. 1.3. Схема визначення необхідного рівня ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Визначення необхідного рівня ресурсного потенціалу аграрного підприємства дозволить оцінити:

- фактичний рівень ресурсного потенціалу аграрного підприємства;

- наявний потенціал стабільного функціонування, з урахуванням виявлених резервів стабілізації та зростання ресурсного потенціалу аграрного підприємства;

- можливості подальшого функціонування в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

В цьому зв'язку доцільним видається розглянути не відокремлене аграрне підприємство, Вся сукупність ресурсів досліджуваних аграрних підприємств, що впливає на формування, його використання та управління потенціалом, може бути розділена на складові: майновий, фінансовий, кадровий та організаційно-технічний потенціал, як прояв відповідних видів економічних ресурсів (рис. 1.4).

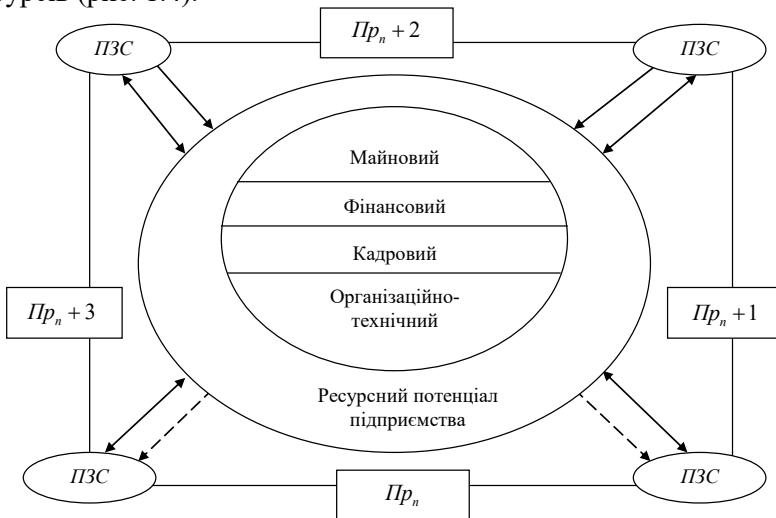

Рис. 1.4. Взаємозв'язок ресурсного потенціалу підприємства з потенціалом зовнішнього середовища та конкурентами (умовні позначення:

- > Вхід факторів зовнішнього середовища;
- - -> Вихід функціонуючої системи;
- ↔ Зворотній зв'язок;
- ПЗС* потенціал зовнішнього середовища;
- Пр_n* *n*-е підприємство)

На основі аналізу внутрішнього середовища сукупності досліджуваних аграрних підприємств можна встановити склад ресурсного потенціалу (рис. 1.5).

Ресурси аграрного підприємства являють собою упорядковану сукупність можливостей підприємства, використання яких забезпечується реалізація основних його функцій. Наявність ресурсів, їх якісний і кількісний склад багато в чому визначають вибір і ефективність реалізації стратегії розвитку потенціалу аграрного підприємства. Недолік або відсутність окремих елементів ресурсного потенціалу свідчить про необхідність їх нарощування і розвитку [184].

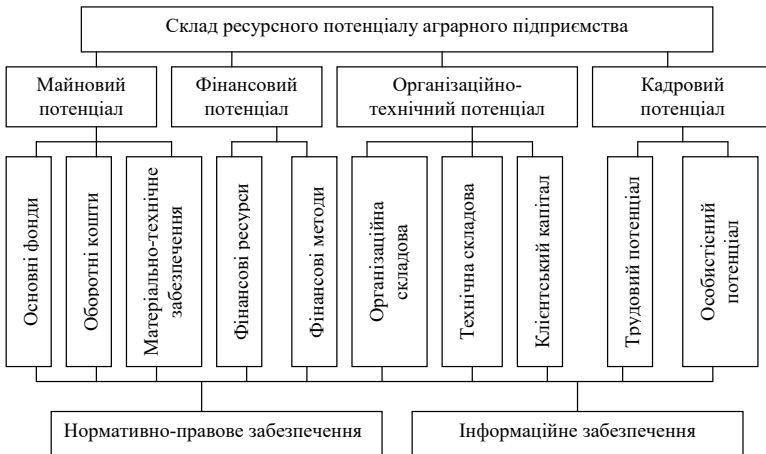

Рис. 1.5. Склад ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Виділені складові ресурсного потенціалу аграрного підприємства служать основою для вибору економічних критеріїв, що визначають поточний стан підприємства і його стартові можливості. Необхідно розглядати інформаційні потоки, нормативно-правові методи управління, технологію управління, управлінські рішення при виявленні зв'язків цих компонентів між собою і зовнішнім середовищем і зведення їх в єдину систему.

Визначальним ділову активність аграрного підприємства є його ресурсне забезпечення та стадія ділового економічного циклу підприємства. Діловий цикл, що описує періоди підйому або спаду економіки в цілому, впливає на фінансово-господарську діяльність аграрного підприємства і визначається динамікою наступних

факторів:

- тенденції споживчих очікувань і споживчих витрат;
- скорочення або збільшення грошової маси;
- підвищення або зниження податкових ставок;
- накопичення або ліквідація матеріальних запасів на підприємстві;
- програма інвестицій в нові виробничі потужності та обладнання.

Поняття «потенціал» має різноманітний спектр інтерпретацій залежно від форми і рівня прояву певного об'єкта або процесу. Розглядаючи сутність ресурсного потенціалу аграрного підприємства, слід мати на увазі, що його змістовна форма опосередкована технічною, технологічною та організаційною субстанцією. Отже, ресурсний потенціал - це можливий рівень розкриття цих складових у виробничому процесі. Такий підхід дозволяє характеризувати потенціал як результативний показник ефективного використання наявних ресурсів, що визначає ефективність управління виробництвом [182].

Існуючі оцінки ресурсного потенціалу не розкривають його сутнісної природи, обмежуючись вартісною оцінкою сукупних витрат аграрного капіталу і питомих витрат споживаних матеріальних і трудових ресурсів. Так, Растяпин А., Бубенко І. [179] вважають, що потенціал конкретного підприємства складається з компонентів, що характеризують його ресурси. Але, разом з тим, такий підхід не розкриває всю сукупність факторних впливів на величину споживаних технічних і технологічних засобів виробництва.

Проскураков В.М. [176] розглядає потенціал, по-перше, як «... узагальнену, збірну характеристику ресурсів», і, по-друге, дає наступне визначення: «потенціал - сукупність засобів і можливостей у будь-якій області». Аналізуючи такий підхід, слід зазначити, що, якщо в якості суб'єкта дослідження розглядати підприємство, а в якості об'єкта - ресурси, то під ресурсним потенціалом слід розуміти сукупність технічних і технологічних засобів виробництва, якими володіє підприємство.

З нашої точки зору, ресурсний потенціал аграрного підприємства - це інтегральна оцінка технічного і технологічного капіталу з урахуванням кореляційної залежності споживаних ресурсів і сукупного результату за критерієм корисності (в

економічному сенсі).

Дослідження показують, що більш актуальною є задача оцінки інтегрального ефекту виробництва, що реалізується не тільки в сфері безпосереднього докладання капіталу, але і в суміжних, а в ряді випадків, і досить віддалених секторах економіки, а також у невиробничій сфері.

При цьому, в сучасній виробничій системі агросфери надзвичайно важливим при оцінці ресурсного потенціалу є врахування ефекту, який отримуємо за рахунок економії природних ресурсів і скорочення потенційного економічного збитку в майбутньому. Конкретно йдеться про необхідність управління взаємозв'язками технічного і технологічного капіталу зі споживчою вартістю.

Дана ідея була закладена ще в працях Чухно А.А., Єщенко П.С., Клименко Г.Н. та ін. [157], що стосуються визначення сутності потенціалу. Так, особливість позиції А.А. Чухно полягає в тому, що розуміння ресурсного потенціалу зводиться до одного показника, а передбачає аналіз потенціалу накопичення, потенціалу споживання. На рівні підприємства, на нашу думку, доцільно доповнити цей перелік показниками потенційної собівартості, потенційної продуктивності праці, потенційної чистої продукції. Інша особливість підходу А.А. Чухно до ресурсного потенціалу полягає в тому, що останній використовується ним як база порівняння. Дійсно, якщо фактичний результат використання ресурсів нижчий потенційного, то цей факт повинен призвести до відповідних коригувань.

У свою чергу, Миколайчук Н.С. [148] робить основний наголос на споживчо-вартісний характер ресурсного потенціалу. «Споживчо-вартісний характер ресурсного потенціалу означає, що, не розриваючи єдності споживчої вартості і вартості, ми в цій єдності висуваємо на перший план споживчу вартість серед всіх складових економічного потенціалу».

На рис. 1.6 представлений взаємозв'язок різних видів потенціалу аграрного підприємства.

Розглянувши взаємозв'язок потенціалів, можна зробити висновок, що за ресурсного підходу до визначення потенціалу аграрного підприємства основним елементом є взаємозв'язок технічного, технологічного та управлінського потенціалів.

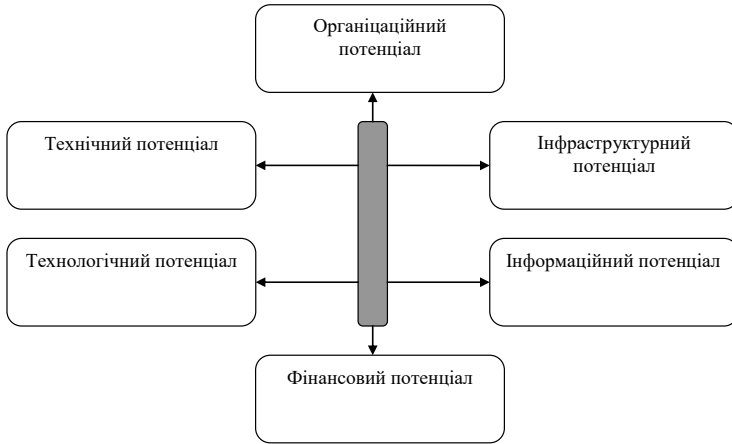

Рис. 1.6. Схема взаємозв'язку різних видів потенціалу аграрного підприємства

У сучасних умовах успіх діяльності кожної організації багато в чому залежить від того, наскільки ефективно використовується її потенціал. З погляду обмеженості різних видів ресурсів виникає необхідність регулярного пошуку внутрішніх можливостей підприємства, розробки заходів щодо найбільш раціонального використання наявних ресурсів і резервів, а також розвитку власного потенціалу. В даний час в економічній літературі розглядаються різні види потенціалу організації: фінансовий, економічний, ресурсний, виробничий, трудовий, технічний, інноваційний та ін. Слід зазначити, що наявність будь-якого виду потенціалу, його підтримання, вдосконалення та грамотне використання в тій чи іншій мірі визначає результат фінансово-господарської діяльності підприємства [147].

У загальному розумінні потенціал характеризується як можливості, джерела, засоби, запаси, які можуть бути використані для досягнення конкретної мети. Сукупність ресурсів, використовуваних організацією, велика і включає: матеріальні, трудові, фінансові, технічні, організаційні, інформаційні та інші ресурси.

Дослідивши публікації з проблем структури, оцінки та ефективності використання виробничого потенціалу, слід зазначити

недостатній рівень опрацювання даного питання як на рівні окремої галузі, так і на рівні аграрного підприємства. Велика частина публікацій присвячена економічному потенціалу організації. Однак, для аграрних підприємств особливу увагу слід приділяти саме виробничому потенціалу.

Досліджуючи виробничий потенціал, можна виділити наступні підходи у визначенні його змісту і структури. На думку Алексеєва І.В. [1], виробничий потенціал характеризується як кількість і якість ресурсів, якими володіє та чи інша господарська система. Анчишкін А.І. [3] підкреслює, що виробничий потенціал характеризується сукупністю ресурсів без урахування реальних взаємозв'язків, що складаються в процесі виробництва. Дані визначення можна назвати досить загальними, і до основного їх недоліку відноситься те, що в них виключається аналіз взаємодії ресурсів, оскільки просто наявність окремих видів ресурсів не передбачає їх сумісність і взаємозалежність.

Антофій Н.М. [2] вважає, що виробничий потенціал являє собою сукупність спільно функціонуючих ресурсів, що володіють здатністю виготовляти певний обсяг продукції.

Аакер Д. [4] під виробничим потенціалом розуміє «максимально можливий випуск продукції за якістю та кількістю в умовах ефективного використання всіх засобів виробництва і праці, наявних у розпорядженні підприємства».

Виробничий потенціал являє собою сукупність ресурсів і потенційних можливостей, за допомогою яких можна виготовляти якісну конкурентоспроможну продукцію певного складу, технічного рівня і в необхідному обсязі. У розрізі даного визначення потенційні можливості обумовлені факторами, що визначають умови, необхідні для здійснення даної роботи. При цьому, виробничий потенціал характеризується не просто виробничою потужністю організації, а і наявністю необхідних для виробництва ресурсів: основних засобів, матеріальних, людських, інтелектуальних, енергоресурсів та ін.

Механізм управління виробничим потенціалом є невід'ємним елементом загального менеджменту підприємства, що прямо залежить від наявності, раціонального розподілу, ефективного використання та своєчасного поповнення необхідних ресурсів [13].

Основним і важливим видом ресурсів виробничого потенціалу є людські. Саме людські ресурси становлять особливу

цінність кожної організації, що характеризують наявність грамотного висококваліфікованого персоналу. Люди, що володіють психологічними, економічними, соціальними, творчими характеристиками, формують основу потенціалу організації. Основним напрямком удосконалення цього елемента виробничого потенціалу є приведення у відповідність рівня розвитку людських ресурсів і ступеня розвитку інших складових.

Безумовно, велике значення у складі виробничого потенціалу мають основні засоби. Причому, вагому роль відіграє вдосконалене обладнання, яке відповідає вимогам науково-технічного прогресу. Від стану та ефективності використання даних ресурсів багато в чому залежать продуктивність, якість продукції, що випускається, скорочення окремих видів витрат, економне використання інших видів ресурсів (наприклад, матеріальних).

У формуванні та ефективному використанні виробничого потенціалу особливе значення має, також, наявність технології, яка визначається як сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форм сировини, матеріалу або напівфабрикату. При цьому, сама по собі технологія не є речовим елементом виробництва, але завжди матеріалізується у визначеній системі засобів праці. У технології реалізуються результати інноваційної діяльності. Рівень технологічної організації підприємства значною мірою визначає ступінь його стійкості до змін зовнішнього середовища. Застосування прогресивної технології знижує витрати виробництва, створює умови для реалізації економічності споживання ресурсів [29].

В даний час зростає значення таких елементів виробничого потенціалу, як матеріальні ресурси та енергоресурси, що об'єднують матеріальні та енергетичні джерела виробництва. Матеріальні ресурси являють собою різні речові елементи, які використовуються, переважно, в якості предмета праці. Стійке функціонування підприємства в умовах ринку визначається постійним вдосконаленням способів і методів використання традиційних матеріалів, освоєнням застосування нових, створенням і вдосконаленням існуючих при наявності інноваційної інфраструктури.

У сучасних умовах енергоресурси визначають міру виробничих можливостей окремо взятої організації та, загалом, економічного середовища. Саме за допомогою енергоресурсів

реалізуються функції основних засобів, джерела тепла і освітлення. У цьому зв'язку, абсолютно виправдано включати дані ресурси до складу виробничого потенціалу [15].

Виробничий потенціал наділений низкою характерних особливостей (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Характерні особливості виробничого потенціалу

Характерні особливості виробничого потенціалу	Пояснення
Цілісність	Припускає досягнення усіма складовими виробничого потенціалу єдиної стратегічної мети організації
Багатоелементність	Проявляється в складній структурі виробничого потенціалу, зникає в собі сукупність певних ресурсів
Взаємозв'язок і взаємозалежність елементів виробничого потенціалу	Характеризує взаємозв'язок і взаємозалежність всіх складових виробничого потенціалу. Досягнення високої віддачі виробничого потенціалу можливо тільки при одночасному впливі на всі його елементи
Гнучкість	Характеризує можливості коригування виробничої програми і випуску нової продукції, використання альтернативних видів сировини і т.д. Дана особливість є актуальною в швидкоплинних умовах середовища, що характеризуються мінливістю попиту, розвитком науки і техніки.
Потужність	Кількісно характеризує продуктивну здатність потенціалу організації
Здатність до вдосконалення та зростання віддачі	Проявляється в можливості вдосконалення допомогою застосування досягнень науково-технічного прогресу, використання нових технологій і т.д.

Таким чином, виробничий потенціал організації являє собою сукупність відносин, що виникають в організації з метою досягнення максимального виробничого результату при найбільш ефективному використанні: людських ресурсів, основних засобів і передових технологій, матеріальних і енергоресурсів.

Слід зазначити, що до теперішнього часу не існує єдиної методики визначення та аналізу виробничого потенціалу. У цьому зв'язку, вибір напрямів його розвитку та вдосконалення може дати істотні пріоритети при визначенні ефективної конкурентної стратегії. Виробничий потенціал підприємства служить базою для організації та здійснення його виробничої діяльності. Отже, без його об'єктивної оцінки неможливе економічно обґрунтоване прогнозування і планування процесу виробництва. Регулярний

аналіз виробничого потенціалу сприяє виявленню прихованих резервів, тенденцій його розвитку, розробці стратегії виробництва з урахуванням поточних ресурсів і можливостей їх зміни в майбутньому [33].

На початку XXI століття в українській економіці на зміну характерним для дев'яностих років минулого сторіччя процесам інституційної деструкції приходять процеси економічної консолідації, що проявилися в останні роки в створенні різних консолідаційних угруповань холдингового та інших типів.

Головним доказом на користь економічної консолідації слід розглядати можливості зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробників в глобальних масштабах. При цьому важливо, що великі інтегровані структури володіють якнайкращими можливостями для технічної модернізації виробництва шляхом здійснення власних великих проектів, для корпоративного венчурного інвестування високотехнологічних розробок, здійснюваних малими інноваційними фірмами, та для залучення іноземних партнерів для здійснення інноваційних проектів [42].

Крім того, доказом на користь створення консолідаційних угруповань є включення до їх складу кризових підприємств, що призведе до реального оздоровлення останніх. Відомі приклади кризових підприємств, які зі своїм входженням в інтегровану бізнес-групу отримували необхідні ресурси для свого розвитку.

Втративши налагоджені внутрішньогалузеві зв'язки, які існували в радянський період, аграрні підприємства поодиначі зіткнулися з проблемами існування на ринку.

Для того, щоб подолати нескоординовану конкуренцію на зовнішньому і внутрішньому ринках, труднощі з впровадженням нових перспективних технологічних і наукових розробок, вирішити проблему сертифікації продукції за світовими стандартами, запропоновано було почати інтеграцію підприємств.

До теперішнього часу в аграрній сфері склалися реальні умови для модернізації виробництва, підвищення конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках, склалися об'єктивні передумови для вирішення більшості проблем розвитку аграрної сфери та її якісного реформування, є можливості для докорінної зміни ситуації і перетворення галузі в динамічно розвиваєму, високотехнологічну, здатну стати однією з рушійних сил значної частини української

промисловості [31].

Очевидно, що скористатися наданою можливістю і мінімізувати загрози можна лише на основі системного підходу до розгляду всіх аспектів виробничо-комерційної діяльності підприємств галузі. У цьому випадку можливе формування стратегій, що забезпечують, в кінцевому рахунку, стабільність і конкурентоспроможність їхньої діяльності.

Для оцінки стану інструментарію управління ресурсами підприємств можна виходити з уявлень про послідовну зміну концепцій управління, кожна з яких найкращим чином відповідала б умовам сучасної їй економіки.

1.2. Теоретичні аспекти формування та використання внутрішніх ресурсів аграрних підприємств

Для розробки і вибору стратегії розвитку виробничих комплексів важливе значення має обґрунтування ролі економічних потенціалів (і, в першу чергу, ресурсного потенціалу) в сучасному відтворювальному процесі та уточнення економічного змісту. Поняття ресурсного потенціалу з'явилося в економічній літературі порівняно недавно, і, мабуть, одним з перших став його використовувати, Л. І. Абалкін, він визначив його як сукупність всіх наявних у розпорядженні даного об'єкта ресурсів.

Категорія «потенціал» у широкому розумінні означає засоби, запаси, джерела, наявні і ті, що можуть бути мобілізованими для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення будь-якої задачі господарського циклу [6].

В умовах сучасної економіки особливу значимість набувають питання оцінки потенційних можливостей виробництва сільськогосподарської продукції і виявлення резервів його ефективності, що, у свою чергу, визначає об'єктивну необхідність комплексного дослідження категорії виробничого потенціалу аграрних підприємств, оскільки він являє собою об'єктивні можливості підприємства з виробництва продукції [36].

Проблема ефективного використання виробничого потенціалу є найважливішою складовою частиною довготривалої економічної стратегії економічного розвитку країни. Вона охоплює великий комплекс питань теоретичного, методичного та прикладного

характеру. За останні десятиліття дана проблема була під пильною увагою науки і практики, необхідність її дослідження впливає з вимог об'єктивних економічних законів, що діють в сучасних умовах розвитку сільськогосподарського виробництва - закони пропорційного розвитку, спадної віддачі та інші.

Однією з актуальних проблем, ще недостатньо розроблених в теорії і практиці аграрної економіки, є проблема теоретичного обґрунтування сутності виробничого потенціалу аграрних підприємств, його кількісного визначення та практичного використання з метою підвищення ефективності виробництва. Необхідність дослідження цієї проблеми впливає з вимог об'єктивних економічних законів, що діють в сучасних умовах розвитку сільського господарства. Виробничий потенціал дозволяє успішно вирішувати питання вдосконалення господарського механізму. Існує велике різноманіття підходів до дослідження економічної сутності виробничого потенціалу, впливу його на ефективність виробництва [38].

Незважаючи на широке використання цього поняття і порівняно тривале його вивчення, у його тлумаченні немає однозначності (табл. 1.3).

На сучасному етапі науково-практичного осмислення проблеми вдосконалення механізму виробничого потенціалу в сільському господарстві дозволило виділити концептуальні позиції в теорії виробничого потенціалу в сільськогосподарських організаціях: ресурсну, ресурсно-результативну, результативну. На основі систематизації названих теорій і з урахуванням сучасних економічних умов (рівня розвитку науково-технічного прогресу, впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища) було уточнено поняття виробничого потенціалу, як таке, що представляє собою потенційні можливості виробничої діяльності організації по досягненню максимального результату в умовах раціонального використання наявних ресурсів, з урахуванням досягнутого рівня розвитку науково-технічного прогресу, а також впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (розвиток конкуренції, вступ до СОТ, державне регулювання агросфери і фінансування наукових програм, нестача працівників усіх категорій у сільському господарстві та їх низький рівень зарплати, та інші).

Технологічний розвиток і підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

безпосередньо пов'язані з ресурсним забезпеченням підприємств і реалізуються на основі створюваної технологічної політики.

Таблиця 1.3

Визначення поняття «виробничий потенціал»

Автор	Визначення	Примітка
1	2	3
І.О. Банєва	Виробничий потенціал це об'єктивна здатність господарств та регіонів робити у визначеному обсязі сільськогосподарську продукцію, обумовлена по ресурсах з урахуванням їх кількісних, якісних, структурних характеристик	Не враховує сучасні умови економіки, вплив факторів та раціональне використання ресурсів
М.М. Деркач	Виробничий потенціал - набір ресурсів, які в процесі виробництва приймають форму факторів виробництва	Представлений як сукупність ресурсів без урахування їх взаємозв'язку і участі в процесі виробництва, а також не враховує сучасні умови економіки
Е.Г. Антосенков, В.Г. Кряжев, Н.П. Кузнєцова	Виробничий потенціал це сума ресурсів, якими володіє господарська система з урахуванням їх кількісних і якісних характеристик	Представлений як сукупність ресурсів без урахування їх взаємозв'язку і участі в процесі виробництва, а також не враховує сучасні умови економіки
П.І. Заррін	Виробничий потенціал це сукупність ресурсів без урахування реальних взаємозв'язків, що складаються в процесі виробництва	Представлений як сукупність ресурсів без урахування їх взаємозв'язку і участі в процесі виробництва
Р.А. Іванух	Виробничий потенціал - сукупність органічно взаємозалежних ресурсів сільськогосподарського виробництва, що дозволяють досягати при заданих умовах об'єктивно обумовленого рівня господарських результатів	Більш повно відображає поняття виробничого потенціалу
С.В. Коваль	Виробничий потенціал - обсяг продукції, що можливо зробити при повному використанні наявних ресурсів	Не враховує сучасні умови економіки, вплив факторів та раціональне використання ресурсів

1	2	3
Ю.В. Кожокар	Виробничий потенціал - засоби, запаси, джерела, наявні в наявність і можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якої-небудь задачі	Не враховує сучасні умови економіки і не вказується про отримання максимально можливого результату, йдеться лише про досягнення певної мети
В.Е.Ластовецкий	Виробничий потенціал - сукупність організаційно і технологічно збалансованих ресурсів, які відображають зміст певного типу агропромислового комплексу, і володіють здатністю виробити і реалізувати нормативний обсяг продуктів харчування	Не враховує сучасні умови економіки, вплив факторів та досягнення максимального результату діяльності
Лукинов І., Шепотько Л.	Виробничий потенціал - це не є раціональне поєднання ресурсів, це можливість провести певний обсяг продукції в певний час	Дане визначення, по суті, близьке до поняття виробничих потужностей
Макконнелл Кэмпбелл Р.	Виробничий потенціал - найвищі кількісні та якісні можливості системи, функціонуючої при певному рівні розвитку науки, техніки і технології	Більш повно відображає поняття виробничого потенціалу в сучасних умовах
Маршалл А.	Виробничий потенціал являє собою потенційні можливості виробничої діяльності організації по досягненню максимального результату за умови раціонального використання наявних ресурсів, з урахуванням досягнутого рівня розвитку науково-технічного прогресу, а також впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (розвиток конкуренції, вступ до СОТ, державне регулювання агросфери і фінансування наукових програм, нестача працівників усіх категорій у сільському господарстві та їх низький рівень зарплати та ін.)	

Технологічна політика підприємств включає набір принципів і дій, на основі якого вибираються і впроваджуються нові продукти

і технологічні процеси. Тому підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств залежить від ефективності механізмів формування та оцінки технологічного потенціалу.

Слово «потенціал» походить від латинського «potential» - сила, можливість. У Великій радянській енциклопедії поняття «потенціал» визначається як «... засоби, запаси, джерела, наявні, які можуть бути використані для досягнення певних цілей, здійснення плану, вирішення будь-якої задачі; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній області» [203]. В «Українському тлумачному словнику» під потенціалом розуміється сукупність засобів, можливостей в будь-якій області [203]. У структуру потенціалу сільськогосподарського підприємства включають: інноваційний, виробничий потенціал, кадровий, технологічний і фінансово - економічний.

Останнім часом широко використовується поняття технологічного потенціалу. Процеси впровадження нової техніки все частіше набувають характеру комплексної зміни технологій. Саме поняття «технологія» включає не тільки інженерний зміст, а й організаційні та управлінські аспекти функціонування виробництва. Зокрема, у Алексеєва І.В. зазначено: «Сільськогосподарська технологія одержання (виробництва) продукції - це система взаємодій на вихідний об'єкт середовища її проживання, в результаті яких виходить новий продукт із заданими якісними і кількісними параметрами» [1].

Технологічний потенціал сільськогосподарського виробництва правомірно розглядати як складову частину виробничого потенціалу підприємства.

Спочатку виробничий потенціал розглядали як сукупність ресурсів підприємства, потім, в 80 роках ХХ століття, при трактуванні цього поняття стали домінувати два підходи.

Представники першого визначають виробничий потенціал як обсяг виробництва, який організація могла б забезпечити при використанні своїх виробничих ресурсів з певною ефективністю, характерною, в середньому, для досліджуваної сукупності господарств. З урахуванням роботи підприємств в ринкових умовах, поняття виробничого потенціалу доповнюють, пов'язуючи його не тільки з виробництвом, а й з реалізацією продукції та отриманням доходів [5].

Таким чином, трактування категорії «виробничий потенціал»

представниками першого підходу можна узагальнити наступним чином - виробничий потенціал - це можливість сільськогосподарської організації виготовляти та реалізовувати продукцію з використанням наявних ресурсів, виражена в доходах організації за одиницю часу.

Представники другого підходу при визначенні поняття «виробничий потенціал» вважають за необхідне виділення двох його складових - ресурсної та результативної. Ресурсна складова враховує всі види ресурсів, які можуть бути використані (по суті, це ресурсний потенціал), а результативна - ступінь (ефективність) використання ресурсів. Дані складові об'єднує той факт, що виробничі можливості в будь-якому випадку залежать від наявних ресурсів [5].

Обидва підходи до визначення поняття «виробничий потенціал» відображають його сутність, яку можна розкрити більш повно, досліджуючи ресурсну і результуючу складові виробничого потенціалу як фактори виробничо - господарської діяльності підприємства (рис. 1.7).

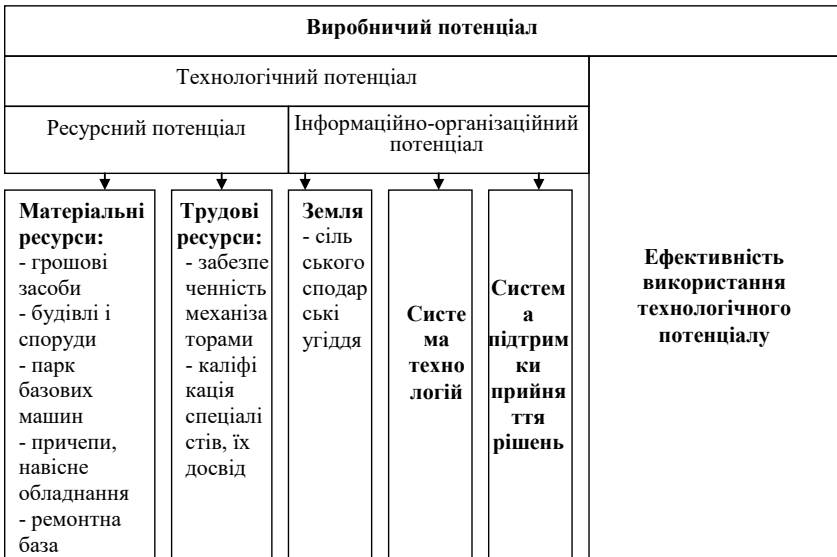

Рис. 1.7. Місце технологій та технічного забезпечення у виробничому потенціалі сільськогосподарських підприємств

Ефективність використання ресурсного потенціалу залежить від технологій, які використовує підприємство, від системи управління та організації виробництва. Таким чином, позначені елементи (ресурсна і результуюча складові) дозволяють оцінити і можливості для технологічного розвитку підприємства.

Розвиток припускає процес переходу з одного стану в інший, більш досконалий.

Технологічний розвиток сільськогосподарського підприємства визначається внутрішніми можливостями самого підприємства і зовнішніми умовами, на рис. 1.8 представлені умови розвитку технологічного потенціалу і ефект від його розвитку на підприємстві.

Рис. 1.8. Умови розвитку технологічного потенціалу і ефекти його розвитку в сільськогосподарському підприємстві

Кінцевою метою діяльності підприємства є обсяг і результат виробництва сільськогосподарської продукції.

Базовим фактором, що визначає обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, є ресурсний потенціал підприємства, зниження рівня якого призводить до падіння обсягів виробництва. Технологічний потенціал, з нашої точки зору, характеризується ресурсним потенціалом в сукупності з технологіями, системою управління на підприємстві, організаторськими якостями, вплив яких здійснюється через ефективність використання технологічного потенціалу на обсязі виготовленої продукції.

Падіння обсягів виробництва продукції призводить до зменшення виручки і прибутку підприємства, що знижує можливості відновлення ресурсного, а значить і технологічного потенціалу підприємства [8].

Негативним фактором є диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і на матеріальні ресурси. Більш інтенсивний ріст цін на матеріальні ресурси призводить до зростання матеріальних витрат і, відповідно, до зменшення прибутку (якщо він є) або зменшення витрат на утримання ресурсного потенціалу, що, в підсумку, призводить до зниження ресурсного потенціалу.

На основі аналізу джерел поповнення і зміцнення виробничого потенціалу, а, отже, і технологічного, можна зробити висновок про тісний взаємозв'язок таких факторів, як:

- обсяг виробництва сільськогосподарської продукції;
- виробничий потенціал сільгоспідприємства;
- технологічний потенціал підприємства;
- ціни реалізації сільськогосподарської продукції;
- ціни на матеріальні ресурси;
- ефективність роботи сільськогосподарських підприємств;
- вартість утримання ресурсного потенціалу.

Для вирішення завдання збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, необхідно підтримувати позитивні зміни вищезазначених факторів і активно протидіяти їх негативним змінам. Наприклад, негативні тенденції зростання цін на матеріальні ресурси (які ростуть більш швидкими темпами, ніж ціни на сільськогосподарську продукцію), як правило, усуваються шляхом адресних державних дотацій на сільгосппродукцію [16].

У сучасних ринкових умовах у аграрних підприємств існує потреба в забезпеченні сталого розвитку. Досягти такого розвитку можна за допомогою організаційно-економічного вдосконалення управління діяльністю господарюючого суб'єкта, в першу чергу, за рахунок удосконалення механізму управління ресурсами. У дослідженнях вчених розглядаються окремі класифікаційні аспекти механізмів управління, які відображають змістовну сторону цього поняття. Оскільки механізм управління є ключовою ланкою системи управління підприємством, він вимагає до себе пильної уваги і вивчення. Це пов'язано з тим, що відсутні чіткі позиції щодо наповнення механізму управління і інструментарно-методичного забезпечення системи управління ресурсами. Все це призводить до прийняття помилкових управлінських рішень з боку керівництва підприємства в сфері його функціонування. Щоб вирішити цю проблему, необхідно розширити уявлення про економічну природу поняття «механізм управління», позначити його характеристики, властивості, види і їх взаємозв'язок. Сприяти цьому можуть: а) розроблена типологія інструментарного наповнення системи управління аграрним підприємством (рис. 1.9), яка дає підставу для прийняття правильних управлінських рішень[25]; б) сформоване уявлення про економічну природу механізму управління ресурсами, що відображає потребу розглядати процеси і явища у взаємозв'язку, взаємообумовленості і цілісності при їх реалізації. Приймаючи таку тезу в якості концептуального підходу, пропонується наступне визначення: механізм управління ресурсами підприємства являє собою сукупність інструментів управлінської діяльності господарюючого суб'єкта, розподілених між його підсистемами, які виступають як єдине ціле і взаємодіють між собою за допомогою реалізації функцій використання, розподілу, наявності та поповнення ресурсів підприємства з метою його розвитку. Відмінність запропонованого визначення полягає в тому, що воно враховує інтереси (мотивації) підприємства, споживача і суспільства, виділяє ключові складові управління і встановлює взаємозв'язки між підсистемами управління за ознаками приналежності (за якісними та кількісними характеристиками) до тих чи інших ресурсів.

Аграрні підприємства при здійсненні господарської діяльності застосовують різні моделі управління внутрішніми ресурсами в залежності від виду ресурсу [147].

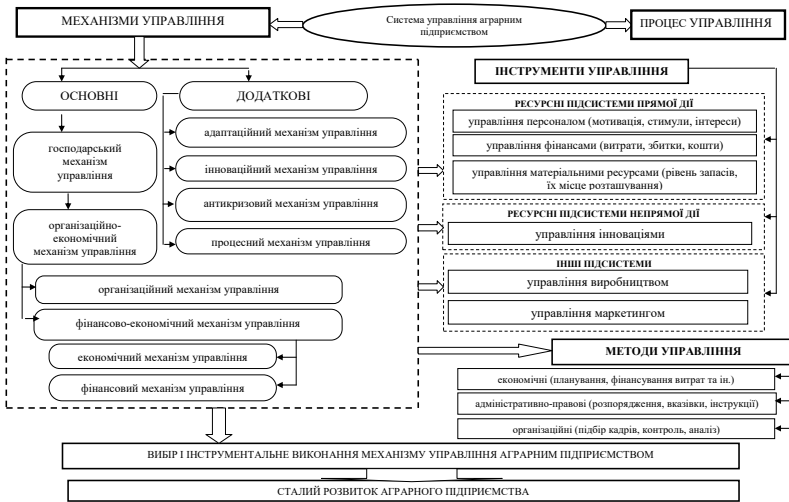

Рис. 1.9. Типологія інструментального наповнення системи управління аграрного підприємства

Аналіз цих моделей (табл. 1.4) дозволив виявити слабкий взаємозв'язок між ними і комплексний вплив на результат функціонування підприємства.

Враховання економічної природи поняття «механізм управління внутрішніми ресурсами аграрних підприємств» та аналіз вищевказаних моделей дозволили сформуванню комплексної моделі управління ресурсами, яка враховує характер взаємозв'язків між усіма наявними ресурсами аграрного підприємства. В основу моделі покладена ідея виділення так званих стратегічних ресурсів підприємства, які є джерелами забезпечення функціонування підприємства на стратегічному рівні. В залежності від стратегії, якої дотримується підприємство, структура моделі відрізняється за домінуванням тих чи інших ресурсів: а) модель активної адаптації до умов зовнішнього середовища; яка розділяється на моделі екстенсивного розвитку та інтенсивного розвитку. Модель дозволяє задіяти наявні внутрішні резерви для виходу з кризи з урахуванням особливих умов і обставин. б) модель пасивної адаптації до умов зовнішнього середовища, що полягає у використанні тих видів ресурсів, за допомогою яких можна досягти скорочення витрат та споживання ресурсів.

Класифікація основних моделей управління ресурсами

Назва моделі	Характеристика	Фактори, визначаючі стан ресурсів
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ		
інноваційна модель управління	полягає в плануванні та контролі цілей, потенціалу, заходів та ресурсів	витрати, збитки
логічна модель управління фінансовими ресурсами	полягає в зіставленні фінансового потенціалу зі стратегічними цільовими орієнтирами і прийнятним рівнем ризику для забезпечення фінансової безпеки фірми	фінансові ризики
модель фінансового забезпечення стійкого зростання фірми	полягає в регулюванні оптимальних темпів розвитку обсягу операційної діяльності чи у зворотному її варіанті	фінансові засоби
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ		
модель управління за результатами	полягає в управлінні, спрямованому на мотивацію людських ресурсів	мотивація працівників
модель управління за допомогою мотивації	спирається на вивчення потреб, інтересів, настроїв співробітників, а також на можливість інтеграції мотивації з виробничими цілями підприємства	мотивація працівників, інтереси, особисті цілі, настрої
модель рамкового управління	полягає в тому, що співробітники можуть самостійно приймати рішення в межах заздалегідь встановлених меж.	стимулювання, ініціатива, самостійність
модель партисипативного управління	полягає в тому, що працівники з об'єкта управління перетворюються в суб'єкт управління, який вирішує проблеми розвитку фірми	інтереси працівників, відповідальність
модель підприємницького управління	полягає в розвитку підприємницької активності усередині організації, яку можна представити як співтовариство новаторів	культура, самонавчання, творчість
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ		
математична модель управління	полягає в прогнозуванні потреби в матеріалах і запасних частинах	місцерозташування ресурсів
детермінована модель управління	характеризується постійним в часі попитом і миттєвим поповненням запасу	рівень запасів ресурсів
структурно-логічна модель управління	полягає в аналізі ефективності використання матеріальних ресурсів через систему показників	фондомісткість, матеріаломісткість
прикладні моделі управління матеріальними ресурсами:		
- модель EOQ (economic order quantity)	полягає в розрахунку оптимальної величини однієї закупівлі поповнення запасів	рівень запасів ресурсів
- модель EPR (economic production run)	полягає в розрахунку оптимальної величини однієї партії випуску - для запасів готової продукції	рівень запасів ресурсів
КОМПЛЕКСНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСАМИ		
Модель активної адаптації до умов зовнішнього середовища	а) модель інтенсивного розвитку б) модель екстенсивного розвитку використовуються в стабільних умовах функціонування ринку, дозволяє господарюючому суб'єкту пристосовуватися до змін внутрішнього і зовнішнього середовища	
Модель пасивної адаптації до умов зовнішнього середовища	полягає у використанні тих видів ресурсів, за допомогою яких можна досягти скорочення витрат та споживання ресурсів	

В даний час в науковій літературі виділяють кілька

теоретичних підходів щодо суті ресурсного потенціалу організації. Перший підхід пов'язаний з визначенням ресурсного потенціалу як сукупної здатності галузей національної економіки. Другий підхід характеризує ресурсний потенціал як результат виробничих та економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності. Третій підхід пов'язаний з визначенням ресурсного потенціалу як сукупності наявних ресурсів [79].

Ресурсний потенціал необхідно розглядати у двох аспектах: об'єктивному і суб'єктивному. При цьому об'єктивний аспект відображає сукупність ресурсного забезпечення бізнес-структури для здійснення підприємницької діяльності, а суб'єктивний - здатність співробітників компанії найбільш ефективно і з максимальною віддачею використовувати наявні ресурси. Таким чином, ресурсний потенціал аграрного підприємства, як наукова категорія, характеризується, з одного боку, ресурсною складовою (структурно-елементний склад), а з іншого - результуючою, яка відображає ефективність його використання.

Ресурсний потенціал суб'єкта господарювання в умовах функціонування ринкової економіки є динамічною характеристикою і залежить від стану зовнішнього середовища. Тому в найзагальнішому вигляді ресурсний потенціал підприємницької структури можна представити, як її здатність формувати, розвивати і активно використовувати матеріальні та нематеріальні активи для забезпечення стійких конкурентних переваг в умовах ринку [91].

У результаті систематизації різних теоретичних підходів до обґрунтування сутності ресурсного потенціалу пропонується наступне його визначення. Під ресурсним потенціалом підприємницьких структур слід розуміти сукупність накопичених ресурсів, використання яких дозволяє забезпечити процес виробничої діяльності структур, зберігаючи їх стійкі конкурентні переваги.

На основі систематизації теоретичних підходів до виявлення сутності ресурсного потенціалу розроблена класифікація ресурсного потенціалу аграрного підприємства (табл.1.5).

Класифікація ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Класифікаційна ознака	Характерні риси
За ієрархічними рівнями економічної системи	Ресурсний потенціал на макрорівні Ресурсний потенціал на мезо- рівні Ресурсний потенціал на макро- рівні Ресурсний потенціал на мега- рівні
За структурною приналежності	Матеріально-речовий потенціал Інформаційний потенціал Фінансовий потенціал Інтелектуальний потенціал Інноваційний потенціал Інфраструктурний потенціал
За рівнем новизни технологічної новизни	Традиційний ресурсний потенціал Інноваційний ресурсний потенціал
За ступенем фактичного використання	Невикористаний ресурсний потенціал Невикористаний ресурсний потенціал Бажаний ресурсний потенціал
За рівнем ефективного використання	Високий рівень ефективності Середній рівень ефективності Низький рівень ефективності
За методом фактичного використання	Явний (готівковий) ресурсний потенціал Прихований (можливий) ресурсний потенціал
За рівнем забезпечення стійкості організації	Стратегічний потенціал Тактичний потенціал

Наведена класифікація ресурсного потенціалу аграрного підприємства дозволяє найбільш якісно і повно проводити системний аналіз його структурних складових. Ресурсно-функціональна складова потенціалу бізнес-структури може бути розглянута як об'єкт системного управління.

Управління ресурсним потенціалом організації представляє складну багатоаспектну виробничо-економічну систему, що забезпечує взаємодію підприємства із зовнішнім середовищем.

Безпосереднє управління ресурсним потенціалом забезпечується через відповідний механізм.

Основні структурні складові ресурсного потенціалу суб'єкта господарювання носять організаційний характер, оскільки вони мобілізуються і стратегічно використовуються при здійсненні діяльності аграрного підприємства. При цьому, вельми значущою є роль керуючого фактору, за допомогою якого відбувається стратегічне планування і використання певного виду ресурсів для

досягнення конкурентних переваг аграрного підприємства [81].

Стратегічна орієнтація сталого розвитку підприємства обумовлює необхідність структурування ресурсного потенціалу на підсистеми, організаційно-економічна взаємодія яких визначає можливості реалізації як оперативних-тактичних, так і стратегічних завдань бізнес-структури. Механізм організаційно-економічної взаємодії процесів використання структурних складових ресурсного потенціалу визначає, по суті, і стратегічну орієнтацію суб'єкта господарювання, і, тим самим, встановлює необхідний рівень економічної ефективності його функціонування на ринку.

У даному аспекті виникає об'єктивна потреба у визначенні стратегічного активу ресурсного потенціалу організації, ефективне використання якого є основою стратегічного розвитку суб'єкта господарювання.

В умовах посилення конкурентної боротьби основне завдання, яке повинна вирішувати така стратегія, полягає у впровадженні інновацій та прогресивних технологій у виробничий процес. Розробка та реалізація концепції має базуватися на стратегічному активі ресурсного потенціалу підприємства, основу якого, в умовах інноваційної економіки, складають інтелектуальні ресурси [86].

Світовий досвід показує, що найбільших успіхів у господарському розвитку в останнє десятиліття досягають інноваційно-орієнтовані підприємства. Поряд зі світовими тенденціями, українська економіка поки не стає інноваційною та продовжує втрачати свою конкурентоспроможність. В умовах економічної кризи в черговий раз підтвердилися факти низької конкурентоспроможності українських аграрних підприємств. Унаслідок падіння інноваційної активності вітчизняних підприємств, частка України на світовому ринку наукомісткої продукції в 2013 р. склала менше 0,2%, тоді як у США - 36%, в Японії - 30%, Німеччині - 17% [203].

Експерти вважають, що збереження нинішньої технологічної структури неминуче призведе до подальшого падіння конкурентоспроможності національної господарської системи.

Низька інноваційна активність вітчизняних агропромислових структур обумовлена наступними причинами:

- низьким рівнем внутрішнього ринкового попиту на нову аграрну продукцію;

- недостатнім рівнем рентабельності аграрних підприємств, які впроваджують нові технології;

- високим рівнем інноваційних ризиків при здійсненні виробничої діяльності;

- слабким рівнем господарської взаємодії або системної інтеграції підприємств малого та середнього бізнесу в інноваційній сфері.

Ще одна важлива проблема, пов'язана із здійсненням технологічних інновацій, - це проблема кваліфікації трудових ресурсів. Найгостріше, за словами фахівців за наймом, на аграрних підприємствах сьогодні відчувається проблема кваліфікованих робітничих кадрів. З цієї позиції стає очевидним, що визначальну роль у формуванні стійких конкурентних переваг підприємства грають не стільки матеріальні активи, скільки нематеріальні ресурси, до яких, в першу чергу, слід віднести інтелектуальні ресурси, або знання. Стратегічний характер знань, як системоутворюючого елемента ресурсного потенціалу підприємства, особливо очевидний в період формування економіки інноваційного типу [217].

Специфічними ознаками інноваційної економіки є наступні характерні риси:

а) високий рівень значущості діяльності, пов'язаної з виробництвом, зберіганням і передачею знань;

б) збільшення питомої ваги інноваційних продуктів і послуг;

в) широке використання інноваційних технологій, що забезпечують стійке функціонування на ринку;

г) посилення процесів глобалізації світової господарської системи та конкуренції, які, в сукупності, скорочують життєвий цикл продукції та призводять до необхідності розробки, впровадження та реалізації інновацій.

Специфічна унікальність інтелектуальних ресурсів обумовлюється низкою їх особливостей, головною з яких є здатність до забезпечення зростання вартості компанії. За інших рівних це означає, що при збільшенні обсягів аграрного виробництва продукції з використанням інтелектуальних ресурсів його вартість істотно зростає. Разом з тим, слід зазначити, що соціально-економічна ефективність інтелектуальних ресурсів реалізується в контексті конкретної інноваційної стратегії розвитку бізнесу [202].

Відзначимо, що при формуванні стратегії інноваційного розвитку підприємству необхідно використовувати системний підхід, що включає, з одного боку, ринкову, а з іншого - ресурсну складові. Ринкова складова передбачає структурний аналіз основних факторів зовнішнього середовища, який дозволяє визначити цільові ринки збуту своєї продукції, виявити найбільш перспективні ринкові сегменти. Ресурсна складова спрямована на оптимізацію та ефективне використання всіх видів ресурсів організації. В цілому системне використання матеріальних і нематеріальних активів підприємства дозволяє сформувати конкурентні переваги на цільових ринкових сегментах і, тим самим, підвищити економічну стійкість бізнес-структури.

В цілому, для стимулювання інноваційної активності підприємницьких структур, необхідне формування таких умов (табл. 1.6).

Об'єктивна необхідність інноваційного розвитку підприємств висуває особливі вимоги до змісту, форм і методів організаційно-управлінської діяльності. Це, у свою чергу, вимагає проведення системного аналізу закономірностей розвитку інноваційного потенціалу, з'ясування протиріч, що негативно впливають не тільки на економічні результати на мікрорівні, але і на рівні господарської системи країни в цілому.

Ринкові умови господарювання ставлять аграрні підприємства в досить жорсткі умови. Це пов'язано, насамперед, з тим, що будь-яке підприємство функціонує в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Аграрне підприємство, по суті, це відкрита система, яка відчуває весь спектр зовнішніх впливів. Вона розвивається в перманентній взаємодії із зовнішнім середовищем, тому забезпечення сталого функціонування організації передбачає формування комплексної системи нейтралізації або мінімізації впливу негативних факторів зовнішнього середовища [199].

Сталий розвиток аграрного підприємства в умовах нестабільного середовищного функціонування означає адаптивність бізнесу до факторів ризику, що надають дестабілізуючий вплив на її виробничо-економічну діяльність. Очевидно, що забезпечення економічної стійкості підприємства залежить від того, наскільки його підрозділам вдається нейтралізувати загрози і мінімізувати соціальні, економічні і фінансові втрати. З цієї позиції, економічна стійкість аграрного підприємства повинна розглядатися,

насамперед, як стан, що має певну структуру.

Таблиця 1.6

Імперативи інноваційного розвитку аграрних підприємств в умовах формування конкурентних переваг

Основні напрями, умови	Зміст
Створення умов попиту на інноваційний продукт	Передбачає формування та реалізації політики, спрямованої на модернізацію господарської системи
Удосконалення системи фінансово-кредитного забезпечення інновацій	Створення системи пільг для приватних інвесторів; активний розвиток системи лізингу та франчайзингу; формування повноцінного ринку венчурного капіталу
Підвищення освітнього та професійного рівня персоналу	Підвищення якості вищої та середньої професійної освіти; підготовка фахівців з управління інноваціями в реальному секторі економіки; технічне переоснащення матеріальної бази для підготовки кадрів
Розвиток інноваційної інфраструктури розвитку підприємств в реальному секторі економіки	Поступальний розвиток технопарків, технополісів, бізнес-інкубаторів, центрів за оцінкою перспективних технологій та ін. Формування механізму стимулювання приватного сектора в інфраструктурне забезпечення інновацій та ін.
Розвиток механізму державно-приватного партнерства в галузі інновацій	Дозволяє сконцентрувати зусилля держави та бізнесу на ключових напрямках економічного розвитку господарської системи, забезпечує «інноваційний ривок»
Розвиток системи виробничо-технологічного забезпечення інновацій	Створення системи оренди високотехнологічних машин і устаткування з урахуванням розробки та впровадження інновацій у виробничий процес аграрних підприємств.
Подальше вдосконалення системи інформаційного забезпечення інновацій та комунікацій	Увазі формування системи інформаційного обміну, яка забезпечує безпосередню взаємодію аграрних підприємств з галузевою наукою
Удосконалення системи патентного законодавства та захисту прав інвесторів	Забезпечення охорони інтелектуальної власності, захист прав інвесторів, що здійснюють вкладення грошових коштів в інноваційний розвиток
Широкомасштабний розвиток малого інноваційного підприємництва на основі інтеграції з великим бізнесом	Комплекс заходів щодо розвитку механізму інтеграційної взаємодії між малими підприємствами і великим бізнесом в інноваційній сфері. У даному випадку доцільно використовувати непрямі важелі впливу через податкові та інвестиційні стимули та ін.

Структурний аспект проблеми передбачає виділення

основних функціональних елементів економічної стійкості підприємства. Ними є матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові, в т.ч. інтелектуальні та інноваційні ресурси [131].

1.3. Напрями мобілізації внутрішніх ресурсів аграрних підприємств

Наукова постановка проблеми формування конкурентоспроможного аграрного сектору української економіки вимагає комплексного, системного використання теорій і поглядів вітчизняних і закордонних учених для визначення сутності конкуренції і конкурентоспроможності на галузевому, регіональному і національному рівнях, стосовно до умов України. Питанням конкуренції, конкурентоспроможності, стійкого розвитку приділялася пильна увага багатьох учених. Загальнотеоретичною основою дослідження є фундаментальні роботи таких видатних економістів, як А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, Й. Шумпетер, Ф. Хайек, М. Портер та ін. [105, 146, 209, 214, 225]. У їх працях вивчалися проблеми конкурентоспроможності національної економіки в умовах класичного становлення ринкового господарства, концепції глобальної конкурентоспроможності національних систем і бізнесу, закономірності економічного і соціального розвитку країн і регіонів.

У працях вітчизняних вчених [188,189] обґрунтовуються нові підходи по збалансованого розвитку України на базі економіки знань, диверсифікованості і кластеризації економіки.

Конкурентоспроможність в умовах проведення багатовекторної політики українськими вченими розглядається як особливий шлях розвитку нових незалежних країн постперехідного періоду. Однак формування конкурентоспроможної національної економіки та її важливішої складової – аграрного сектору – надзвичайно складна і багатогранна проблема, унаслідок чого багато її методологічних і науково-практичних аспектів дотепер залишаються "відкритими", особливо стосовно до проблеми галузевого, регіонального, просторового розвитку.

Саме поняття конкуренції, що розвивається, задовго до появи класичної економічної теорії, динамічно змінювалося [64].

Конкуренція є невід'ємним компонентом ринкової економіки і

однією з фундаментальних економічних категорій. Разом з тим, це об'єктивна і досить загальна категорія.

Питання конкуренції і конкурентоспроможності в агропромисловому комплексі стало об'єктом дослідження відомих сучасних учених. Так, Ушачов І.Г. відзначає, що якщо говорити про конкурентоспроможність з позиції господарюючих суб'єктів агропродовольчого ринку, то це – здатність із прибутком продати виготовлений ними продукт, однак для цього повинні бути створені необхідні умови, що для галузі із формуємою аграрною політикою держави, може бути, одна з основних задач [204].

Конкуренція розвивається одночасно з еволюцією ринкової економіки і на практиці не відповідає канонам економічної теорії, тому що вона має двоїстий характер: з одного боку, є умовою функціонування ринку, з іншого боку - змінюється з еволюцією самого ринку. Але до цього положення необхідно додати ще, принаймні, два стосовно сільськогосподарської продукції і продовольства. Ця продукція є незамінною умовою життя, а її достатність – незамінним фактором незалежності держави.

Є.С. Савченко в конкурентоспроможності бачить добуток двох величин: кількість розумних людей, що приходяться на одиницю площі, і коефіцієнт їх використання [185].

П.Т. Саблук відзначає, що становлення високопродуктивного конкурентоспроможного аграрного сектору і галузі сільського господарства цілком залежить від економічних мотивацій учасників виробничого процесу [184]. Головним аспектом формування позитивів для економічного росту цієї галузі економіки є конкурентоспроможність як часткова і системна умова. Таким чином, лише створення умов для формування конкурентоспроможного аграрного виробництва забезпечить передумови успіху, особливо в умовах кризових явищ в економіці.

Г.А. Калієв підкреслює, що в системі ринкового механізму доцільно використовувати конкуренцію, створюючи умови для прояву конкурентних переваг різних форм господарювання і їх взаємодії по ланцюгу доданої вартості. З боку держави необхідне стимулювання формування конкурентного середовища в регіонах з високими конкурентними перевагами [117].

А.П. Шпак підкреслює, що підвищення ефективності і конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, особливо в сучасних умовах, нерозривно зв'язано з удосконалюванням

інформатизації на всіх рівнях управління АПК. Правомірно говорити про повну забезпеченість інформацією, якщо вся необхідна для ухвалення рішення інформація наявна в достатньому обсязі [213].

Г.А.Баклаженко конкурентоспроможність сільського господарства пов'язує, насамперед, з ефективною системою управління і стратегією його розвитку [70].

К.Х. Барфієв вважає, що для проведення активної політики аграрного протекціонізму, як найважливішого фактору росту і підвищення конкурентоспроможності сільського господарства в системі його відносин з іншими галузями економіки, з державою, його фінансово-економічними інститутами, необхідна бюджетна, насамперед, пряма цінова підтримка доходів, що забезпечує оптимальну рентабельність [71].

При системному вивченні поняття конкурентоспроможності виділяють ієрархічну структуру, що послідовно включає наступні елементи: конкурентоспроможність товару; конкурентоспроможність організації; конкурентоспроможність галузі; конкурентоспроможність регіону; конкурентоспроможність національної економіки. Між ними існує прямий і зворотний зв'язок.

В сучасних умовах конкуренція здобуває нові риси, основними з яких є: поєднання вільної конкуренції приватних товаровиробників з конкуренцією монополій і олігополій (часто в умовах протекціонізму); перехід від використання, в основному, цінових методів конкуренції до переважно нецінової конкуренції; трансформація ринків та їх сегментів, що розщеплюються під впливом зміни структури попиту від масового споживання (уніфікованої продукції) до задоволення індивідуального споживчого й інвестиційного попиту.

Конкуренція є основним мотиватором конкурентоспроможності. В умовах жорсткості конкуренції за споживача виживають ті виробники, що впроваджують інновації. Конкуренція, у багатьох випадках, має руйнівний характер, що спричиняє формування нового, більш високого рівня конкурентоспроможності, що характеризується розвитком партнерських відносин між конкурентами.

Аналіз більш пізніх теорій конкуренції і конкурентоспроможності, зокрема, кластерного розвитку (М.

Портер, М. Енрайт, М. Сторпер), взаємодії кластерів з ланцюжками нагромадження цінності (Г. Джереффи, Р.Каплински, Дж. Хамфрі), "техноекономічної парадигми" (К. Фрімен) показав, що вони на багато років визначили вектор стратегічного розвитку цілої низки держав [141]. Однак, з моменту публікації їх робіт економічні умови істотно змінилися, і сьогодні глобальна інформатизація стає все більш визначальною у всіх галузях економіки, впливаючи на формування нової економіки – економіки знань (Б.-О. Лундваль, Б. Йонсон, Б.Асхайм). Навчання стало головним процесом, а знання – головним ресурсом, необхідним для поліпшення конкурентоспроможності держави. Рушійною силою формування конкурентоспроможної економіки є винахід інновацій і генерування нових знань. У цьому зв'язку, необхідні нові підходи, здатні зробити розглянуті концепції більш динамічними й адаптивними до специфічних умов, що змінюються.

Серед існуючих визначень поняття "конкурентоспроможність" трактується досить широко: як економічна категорія, як властивість, показник, інструмент і т.д. У цьому зв'язку, конкурентоспроможність національної економіки – це здатність економіки в умовах ефективного конкурентного середовища виготовляти, споживати і реалізовувати створювані в країні товари і послуги, використовувати свої експортні можливості для неухильного підвищення власного економічного й інноваційного потенціалу, забезпечуючи, при цьому, високу якість життя населення.

Втім, не слід недооцінювати мікроекономічний рівень, рівень галузей та підприємств. Зупинимось на останньому. Якщо макрорівень визначає умови конкуренції на рівні країн, а мікрорівень – умови конкуренції на ринку, то, на наше переконання, саме стан розвитку галузі та підприємства, наявність ресурсів і резервів, визначає можливості підприємства для конкурентної боротьби. Отже, слід розділяти стан конкурентного середовища, «правила» конкурентної боротьби, які визначають конкурентні орієнтири для галузей і підприємств, та реальні можливості росту їх конкурентоспроможності, які визначаються внутрішніми ресурсами.

Визначення конкурентоспроможності економіки підприємств агросектору повинно включати три основних моменти: ефективність функціонування господарського механізму галузі

(конкурентоспроможність на ринку товарів або конкурентоспроможність, забезпечувана виробництвом); його інвестиційна привабливість (наявність інноваційного й інфраструктурного потенціалу) і необхідність виконання соціальної функції – задоволення потреб споживачів у життєво необхідній продукції.

На сьогоднішній день немає загальноприйнятого поняття "конкурентоспроможність підприємства", це обумовлено складністю даної категорії, а також її багатоаспектністю. Нами сформульовано наступне визначення, яке можна віднести до будь-якої організаційно-правової форми підприємства, у тому числі і до аграрного підприємства. Конкурентоспроможність підприємства – це здатність підприємства займати ту частку ринку, яку воно вважає оптимальною за даних умов. Ця здатність підприємства ґрунтується на впровадженні інноваційної техніки і технології (що дає екологічні, соціальні і економічні ефекти), максимально ефективного використання ресурсів організації, досягнення високого рівня інвестиційної привабливості, що, в сукупності, забезпечує випуск конкурентоспроможної продукції.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємств агросектору – це здатність суб'єктів господарювання ефективно виготовляти продукцію і функціонувати на внутрішньому і зовнішньому ринках, обумовлена соціально-економічними, інфраструктурними, інноваційними й інвестиційними факторами і перевагами, що дозволяє досягати високого рівня життя населення.

На нашу думку, запропонована інтерпретація конкурентоспроможності економіки країни і підприємств агросектору дозволяє більш системно відобразити процес формування конкурентоспроможної національної економіки, визначити напрямки, фактори і критерії, що здійснюють вплив на мікро-, мезо- і макроконкурентоспроможність.

Відповідно до класифікації стадій економічного розвитку національних економік, досягнутий рівень розвитку економіки агросектору України дозволяє віднести її до змішаного факторно-інвестиційного типу розвитку. Підставою для цього служать значний потенціал факторів аграрного виробництва і наявність ресурсів виробництва сировини сільськогосподарського походження, що природно викликає на первісному етапі виходу на світовий ринок домінування факторів сировинної спрямованості

розвитку через залучення значних інвестицій у сільське господарство, при недостатньому розвитку обробних галузей.

Аналіз світової практики і специфіки економічного розвитку економіки України показує, що основними напрямками формування конкурентоспроможної економіки агросектору повинні стати:

- розвиток інфраструктури і механізмів регулювання економіки;
- формування науково-технічного й інноваційного потенціалу аграрного виробництва;
- створення ефективної системи управління ресурсами;
- стимулювання розвитку обслуговуючих галузей і аграрної науки;
- розвиток і ефективне використання людського потенціалу.

На формування конкурентоспроможності аграрних підприємств впливає безліч факторів, які взаємозв'язані, взаємозалежні й взаємообумовлені. Виявлення цих факторів і уміння управляти ними дозволяє впливати на зміну показників конкурентоспроможності аграрних підприємств. Оскільки формування конкурентоспроможної економіки підприємств агросектору являє собою процес створення сукупності властивостей суб'єктів конкурентної боротьби (підприємств), що створюють перевагу над будь-чим собі подібним і забезпечують успіх у конкуренції, а конкуренція, у свою чергу, є мотиватором конкурентоспроможності, то основним напрямком формування конкурентоспроможної економіки агросектору повинен стати розвиток інфраструктури і механізмів регулювання аграрної економіки. Даний напрямок заснований на наступних факторах, представлених на рис 1.10.

Група факторів наступного напрямку – формування науково-технічного й інноваційного потенціалу виробництва – пов'язана з підвищенням технологічності, наукоємності і інтелектуалоємності продукції, створює конкурентоспроможність виробництва аграрних підприємств і це, на сучасному етапі, є визначальним, тому що ступінь наукової, технологічної і технічної новизни продукції й оснащеності виробника обумовлюють рівень витратності і якості продукції.

Фактори конкурентоспроможності можна класифікувати в такий спосіб:

1. За якісними ознаками – базові (природні ресурси, клімат,

наявність робочої сили, капітал) і набуті (інформаційна інфраструктура, технології);

2. За ступенем спеціалізації – загальні (капітал, праця, загальна інфраструктура) і спеціалізовані (взькоспеціалізований персонал, специфічна інфраструктура);

3. За походженням – природні і створені штучно. Ті, фактори, що важливі для досягнення конкурентної переваги більш високого порядку, завжди штучні.

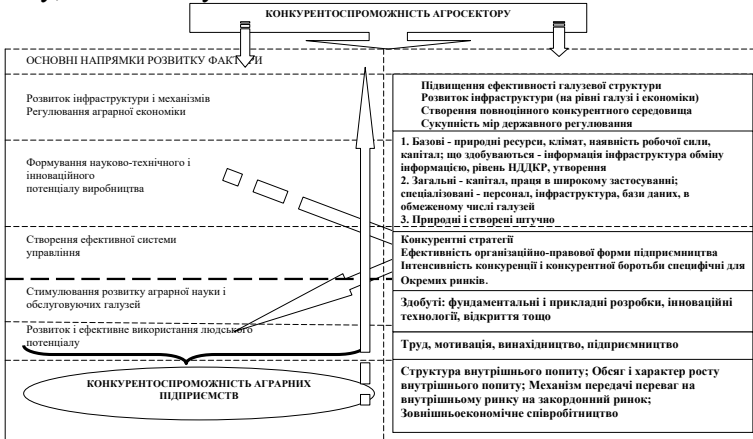

Рис. 1.10. Система факторів и напрямків формування конкурентоспроможної економіки підприємств аграрного сектору

Складність проблеми підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств полягає в тому, що всі перераховані фактори тісно пов'язані один з одним і взаємообумовлені.

Ефективність інвестицій у науково-технічний і інноваційний розвиток і підвищення конкурентоспроможності галузі та окремих аграрних підприємств і виробників залежить від раціональності системи управління. Поєднання факторів, що визначають створення ефективної системи управління, необхідно здійснювати так, щоб воно сприяло формуванню конкурентоспроможної економіки агросектору на основі впровадження інноваційних технологій управління і організації виробництва, спрямованих на підвищення ефективності використання наявних конкурентних ресурсів.

Забезпечення факторів стимулювання розвитку наукомістких і обслуговуючих галузей розглядається через призму факторів, що здобуваються (фундаментальні і прикладні розробки, технології,

відкриття і т.д.), і здійснюється розвинутими сервісними галузями (наприклад, стабільною і фінансово-стійкою банківською системою, наявністю ризикового капіталу, зокрема, венчурного, потужною науково-дослідною базою тощо) [185].

Дія усіх факторів конкурентоспроможності доповнюється людським потенціалом. Важливі напрямки реалізації можливостей людини – праця, її мотивація і підприємницький ресурс. Не применшуючи значення підприємництва як рушійної сили ринкової економіки, якій притаманне поєднувати всі ресурси в єдиному процесі виробництва, слід зазначити, що навіть у країнах з багатою історією ринкової економіки підприємницькими здібностями володіють, за різними оцінками, 10-15% населення, а на ділі підприємцями стають у 2-3 рази менше людей. Праця і її мотивація при всіх обставинах залишається великим резервом розвитку економіки. Причому у світі, в основному, це праця за наймом, тобто праця, мотивація якої не відчуває прямого впливу відносин власності. Підготовлені висококваліфіковані кадри – це той обов'язковий ресурс, що є базою для формування конкурентоспроможності всіх рівнів і напрямків.

Реалізація останніх двох напрямків формування конкурентоспроможної економіки національного аграрного сектору базується на факторах створення конкурентоспроможних галузей АПК, до яких можна віднести: структуру внутрішнього попиту (сегментна структура, вимогливі покупці, їх потреби); обсяг і характер росту внутрішнього попиту (величина попиту, швидкість росту попиту, що випереджає виникнення попиту); механізм передачі переваг на внутрішньому ринку на закордонний ринок (інтернаціоналізація попиту на внутрішньому ринку). Група факторів конкурентоспроможності галузі несе в собі створення не тільки економічних переваг, але і ріст соціальної задоволеності всіх учасників ринку [175].

Виявлення напрямків і факторів формування конкурентоспроможної економіки агросектору підсилюють сукупний вплив на ступінь концентрації конкурентних переваг.

У якості важливого критеріального параметру подальших економічних трансформацій у аграрному секторі України повинен бути взятий високий економічний ріст, що базується на інтенсивних факторах, що приводить до підвищення національної конкурентоспроможності і стійкого росту добробуту нації в цілому.

У цьому зв'язку, критеріями й індикаторами конкурентоспроможної аграрної економіки повинні стати:

- економічні – індикатори, що показують зміну ВВП, обсяги інвестицій, зростання виробництва аграрної продукції, продуктивність праці, рівень розвитку інфраструктури, рівень демонополізації економіки, ступінь залучення аграрних підприємств в зовнішньоекономічну діяльність та ін.;

- соціальні – представлені демографічними показниками (чисельність сільського населення, природний баланс, тривалість життя), індикаторами рівня доходів і бідності, а також індикаторами стану суспільного здоров'я на селі;

- інституціональні – що відбивають ступінь розвитку інститутів підтримки і регулювання в агросекторі, в цілому, та за регіонами, рівень забезпечення соціального, державно-приватного партнерства;

- інноваційні – показники, що відбивають рівень технічного і технологічного розвитку, якість освіти, рівень інтелектуального потенціалу, рівень наукоємності виробництва і інноваційності його розвитку;

- екологічні – індикатори, що відбивають розмір антропогенного навантаження на природні ресурси (насамперед – земельні).

Окремо варто зупинитися на визначенні основних критеріїв і індикаторів розвитку конкурентоспроможності аграрних підприємств. Варто мати на увазі, що підприємство не може бути конкурентоспроможним на всьому ринку однаковою мірою, що обумовлено особливостями попиту на кожному територіальному ринку і ринковому сегменті, аграрною, регіональною і зовнішньоекономічною політикою держави, складом і якісним станом аналогічної галузі на території, де розташований цільовий ринок. Виходячи з цього, оцінку конкурентоспроможності підприємства агросектору доцільно здійснювати на тих ринках, де воно присутнє значно або прагне розширити свою присутність [155].

На наш погляд, подібний підхід повинен бути доповнений такими важливими критеріями, як здатність підприємств галузі постійно розвиватися і здійснювати інновації, а також здатність розвивати людський потенціал, як головну рушійну силу конкурентоспроможного виробництва.

Серед концепцій конкурентоспроможної економіки слід зазначити:

а) кластерну концепцію, у рамках якої відбувається об'єднання фірм різних галузей, причому, принципове значення має здатність цих об'єднань ефективно використовувати внутрішні ресурси. Тим самим удосконалюється розвиток конкурентного середовища, поліпшується бізнес-клімат, підвищується прибутковість виробництва, вирішуються проблеми зайнятості населення і підсилюється інтеграційний потенціал;

б) концепцію нагромадження потенціалу конкурентоспроможності, відповідно до якої суб'єкти (країни, галузі, підприємства) проходять чотири стадії розвитку конкурентоспроможності (рис. 1.11). Однак, як уже було відзначено, до названих стадій доцільно, на наш погляд, додати інфраструктурну й інформаційну, що дозволить чіткіше виділяти критичні фактори успіху в конкуренції на різних рівнях розвитку економіки;

в) концепцію двох шляхів конкурентного розвитку (верхній шлях до конкурентоспроможності й економічного росту за рахунок прискореного освоєння новітніх світових знань і технологій, а також розвитку власних НДДКР і інноваційного виробництва; нижній шлях – на основі зниження витрат виробництва і цін на свою низькоконкурентну продукцію);

г) концепцію "просторового розвитку", що оперує масштабними поняттями: територіальний, регіональний простір, зони локалізації, просторові фактори і координати, полюси і коридори розвитку, просторові комунікації, що розширює звичний інструментарій стратегічного планування;

д) концепцію глобального розвитку, у рамках якої необхідне створення для країни основних напрямків власного глобального позиціонування.

Локомотивом інноваційної економіки, що розвивається по "верхньому шляху", є постійна і прискорена розробка нової продукції підвищеної споживчої і ринкової цінності, настільки складної в технічному відношенні або настільки добре захищеної за допомогою законів про інтелектуальну власність, що менш розвинуті підприємства виявляються в запізнілому положенні і тимчасово нездатними брати участь у цій конкуренції. Більшість підприємств, що відстають у розвитку, застрягають на

стадії факторної або інвестиційної конкуренції і не можуть забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції, знаходячись на траєкторії "нижнього шляху". На жаль, доводиться констатувати, що більшість підприємств агросектору України належать до цієї групи, оскільки переважна частина їх продукції може конкурувати на світових ринках лише завдяки своїй низькій ціні на сировину, але не високій якості або технологічності [152].

Процес економічної модернізації продуктивних сил агросектору з метою підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств – це масштабний і складний за рівнем реалізації проект, який вимагає значних ресурсів і часу для еволюційного переходу економічної системи від стадії економіки ресурсів до стадії економіки інвестицій, стадії інфраструктури й інформації і, в наступному, до стадії економіки інновацій. Відзначаючи важливість інфраструктури, як самостійної стадії конкуренції, слід ще раз підкреслити, що саме розвинутий рівень інфраструктури створює основу для переходу до інноваційної стадії розвитку конкуренції. Насправді, джерел інновацій багато, і для того, щоб успішно їх визначити і виявити назріваючі нововведення, необхідний доступ до інформації, нових знань, технологій, ринків, товарів та ін.

Рис. 1.11. Стадії накопичення потенціалу конкурентоспроможності

В аспекті розгляду конкурентоспроможності агросектору поняття про економічні ресурси є одним з основних економічних категорій. У загальному випадку економічні ресурси виражають собою сукупність джерел, що забезпечують здійснення конкретної господарської діяльності незалежно від того, які суб'єкти її здійснюють, і в чому полягають їх цілі.

В економічних навчаннях минулих періодів багато авторів [147] виділяли, в першу чергу, такі фактори, як праця, розуміючи під ним цілеспрямовану діяльність людей, і капітал, що уособлює собою деяке майно як суму накопичених за минулий час цінностей. До цього переліку додаються природні фактори, представлені об'єктами і явищами органічного і неорганічного світу. Такий склад факторів незаперечний, але сприймається лише номінально, оскільки не наповнений конкретним змістом.

Ресурси підприємства – це наявні засоби, що забезпечують здійснення підприємницької діяльності. Вони використовуються і, зрештою, споживаються суб'єктом для досягнення поставлених цілей. У літературі можна зустріти укрупнену класифікацію ресурсів [97]. У ній виділяється дві їх категорії. Матеріально-речовинні ресурси представлені в предметній формі, у доступних для огляду образах. Людські ресурси мають особистісний характер, що виявляється в здатності до дій і не супроводжується втіленням в будь-якому речовому образі.

З позицій суб'єкта підприємницької діяльності, орієнтованого на виготовлення визначеної продукції, економічними ресурсами є ті джерела, що конкретно необхідні для здійснення діяльності і вирішення господарських задач. У цьому випадку в основі судження лежать кількісні характеристики конкретних ресурсів. Відношення до ресурсів має велику значимість, оскільки вони розглядаються не тільки як витрачувані або як споживані, що лягають в основу створюваної продукції, але, що набагато важливіше, як такі, що істотно і багаторазово впливають на успіх процесу створення продукції.

Ресурси в складі праці, капіталу і природи доцільно визначити як первинні. Це означає, що вони незалежні один від одного і допускають різне комбінування в підприємницькій діяльності з доданням їм у цих комбінаціях різної питомої ваги.

Комбінування, встановлення доцільних пропорцій виконується управлінськими органами підприємства, що складає функцію менеджменту й, у свою чергу, має потребу в специфічних ресурсах. Такий погляд дозволяє порушувати питання про досить широкий перелік необхідних для діяльності підприємства ресурсів. Друге питання складається, при цьому, у встановленні оптимального співвідношення в кількісних і якісних параметрах ресурсів [171].

Основою другого питання є неминуча обмеженість ресурсів. Постійно зростаючі і змінні суспільні потреби, спонукаючи підприємця розвивати справу, збільшувати склад і обсяг випускаємої продукції. Для цього необхідне залучення додаткових ресурсів.

У той же час, джерела ресурсів об'єктивно мають граничні розміри, якщо йде мова про можливості природи, кількість працівників, що залучаються у діяльність, або накопичене раніше майно. Для вирішення протиріччя, що складається між планами і можливостями їх виконання, між потребами і можливостями їх задоволення, виникає з усією значимістю і у всій величчї задача найбільш ефективного використання наявних ресурсів.

У загальній постановці питання справедливе твердження, що усі види ресурсів необхідні і використовуються у всіх видах діяльності. Розходження полягає не в переліку видів споживаних ресурсів, а в їх конкретних проявах, у масштабах споживання кожного з них, у співвідношенні цих масштабів. Ще одна відмінність виявляється в можливості безпосереднього або опосередкованого залучення ресурсів. Всі економічні ситуації складаються не тільки у взаємодії людини з природою, але і людей між собою. Це викликає в самому широкому масштабі придбання ресурсів у їхніх власників [162].

В умовах багатуокладної економіки конкурентоспроможність аграрних підприємств необхідно формувати з урахуванням факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Фактори зовнішнього середовища – будучи макроекономічними факторами, що впливають на конкурентоспроможність аграрних підприємств, охоплюють такі фактори, як: політична ситуація, стабільність сучасних політичних перетворень; кримінальна обстановка; податкова система і інші фактори. Окрім макроекономічних, існують і внутрішні фактори,

які дають можливість кількісно враховувати їх при формуванні концепції і моделі конкурентоспроможності аграрного підприємства, що підрозділяються на: економічні; соціально-демографічні; правові; екологічні; науково-технічні.

У ході формування системи макро- і мікроекономічних факторів формування і функціонування конкурентоспроможного аграрного підприємства слід враховувати основну мету даної форми господарювання, що полягає у отриманні прибутку від реалізованої продукції і послуг [158].

На нашу думку, раціональне використання ресурсного потенціалу дозволяє оптимізувати структуру виробництва підприємств і випускати більш якісну конкурентоспроможну кінцеву продукцію.

У зв'язку з обмеженими фінансовими ресурсами і світовою фінансовою кризою доцільно визначити стратегію розвитку АПК. Дослідження показало, що основні резерви збільшення обсягів виробництва кінцевої продукції АПК наявні в агросекторі. У цьому зв'язку, у першу чергу, повинні бути реалізовані заходи для підвищення ефективності виробництва аграрної продукції (рис. 1.12).

Рис. 1.12. Пріоритетні напрями розвитку підприємств АПК

Для нормальної цивілізованої країни, для ефективного

ведення її господарства необхідно вивчати і слідувати законам, закономірностям і процесам розвитку світової економіки.

Процес формування нормального соціально-економічного устрою, та ще і у кризових умовах – це надзвичайно складний і кропіткий процес. Він має історичне, політичне, фінансове і соціальне забарвлення. Але еволюційний (а не революційний) шлях "природного відбору" найпрогресивніших господарських форм доводить їх переваги і життєздатність [173].

І теорія, і практика економічного існування і співробітництва різних форм господарювання в ринковій економіці постійно розвиваються, змінюються, удосконалюються. Це дозволяє говорити про господарський прогрес суспільства. Тому, вивчаючи закони і закономірності розвитку економіки, не можна уникнути "ресурсної" складової в триєдності "ресурси – економіка виробництва – ринок" [183].

Отже, окреслюючи коло наукової проблематики, якою займається сучасна наука про "ринкову економіку", до її актуальних проблем варто віднести і взаємодії суб'єктів господарювання, їх поведінку в ринковому просторі, вплив цих взаємодій на використання основної цінності людства – природних ресурсів. Не можна не включити в цю проблематику і внутрішніх ресурсів підприємств, як головної ланки народногосподарської системи.

Ми не будемо ставити знак рівності між поняттями "ринкова економіка", як більш загальним, і "економіка господарювання" (під якою ми розуміємо концепцію певного економічного устрою господарств, виконавців робіт, послуг, продукції), як більш вузьким. Окреслимо коло питань і проблематику економіки господарювання суб'єктів як специфічної діяльності, що вирішує глибинні питання суспільства, як продовольче забезпечення, безпека, фінанси суспільства, зовнішньоекономічні процеси, створення соціальної економіки та ін. Сьогодні частка господарського комплексу країни значною мірою залежить від цивілізованого вирішення протиріч і конфліктів як у соціальній сфері, так і у виробничому середовищі, як на рівні держави, регіону, так і на рівні підприємств. Зважений виклад найбільш загальних і аксіоматичних істин у вигляді науково обґрунтованих концепцій і стратегій розвитку може підтвердити правильність управлінських рішень і шляхів, яких слід дотримуватися.

Тривалий час вітчизняна економічна, політична і суспільна

думка знаходилася в полоні ідеї про первинність індустріалізації, тобто розвиток "важкої" промисловості, і вторинність (якщо не другорядність) аграрної сфери. Відповідно до цього основного постулату, сільськогосподарські проблеми ніколи не займали належного місця в урядових пріоритетах. Такий спосіб мислення знаходив і, на жаль, сьогодні знаходить своє практичне відображення в так званому "залишковому принципі" відношення до аграрного виробництва [196].

Насправді ж аграрна сфера господарювання використовує у своїй діяльності основний природний ресурс України – родючий шар ґрунтів, який за своїми розмірами не має рівних у світових державних утвореннях. При цьому індустріальна і сільськогосподарська сфери настільки тісно пов'язані і взаємообумовлені, що їх штучне роз'єднання негативно позначається на соціально-економічному розвитку країни в цілому. Недооцінка сільськогосподарської складової, у першу чергу негативно позначається на самій економіці, не говорячи вже про якість життя і матеріальне становище населення, заради якого існує економіка.

1. Ринкова трансформація господарства вимагає переходу від "дискредитованого" сільськогосподарського виробництва до конкретних типів соціально-економічних аграрних систем в інтересах соціально-економічного прогресу. Чимале місце в ефективності розвитку аграрної сфери варто віднести ролі і призначенню ресурсів виробництва. При наявному різноманітті теоретичних підходів і багатобарвних думок щодо ефективного використання ресурсів сільськогосподарськими підприємствами [135] їх роль і завдання в сучасному виробництві можна вважати доведеними на рівні народного господарства, але кожному учаснику господарської діяльності важливо, зокрема, визначати шляхи раціонального використання ресурсів, встановлювати, за допомогою певних систем, контроль ресурсного забезпечення, уміти користатися різноманітними засобами і важелями впливу на внутрівиробничу сферу з метою економії ресурсів. Реальне господарське життя аграрних виробництв увесь час ускладнюється, розширюється коло численних функцій, що виконують сучасні сільськогосподарські виробництва в ринковій економіці. Стосовно конкретних механізмів ресурсозберігаючої політики господарств, ми неодмінно повинні освітити "глобальну" функцію самозахисту

виробництв через економію витрат, і сформувані модель вирішення цієї проблеми з урахуванням соціально-економічних наслідків.

Ресурси (від французького *ressource* – допоміжний засіб), грошові кошти, цінності, запаси, можливості, джерела засобів, доходів (наприклад: природні ресурси, економічні ресурси) [74, с. 1133]).

У словнику Ожегова С.І. ресурс визначається як запаси, джерела чого-небудь, природні ресурси, також засіб, до якого звертаються в необхідному випадку [156, с.604].

З теоретичної і практичної точки зору дуже важливо визначити найважливіші складові частини навколишнього середовища, що використовуються або можуть бути використані людиною у виробничих або інших, потрібних їй, цілях.

Відомо, що К.Маркс розглядав природні ресурси в нерозривному зв'язку з процесами виробництва, що визначають напрямок, ступінь і характер їх використання. Ним доведено, що природні ресурси, як і праця, є джерелами матеріального багатства суспільства. У результаті додавання до них знань праці і засобів, вони стають предметами і засобами праці. Як бачимо, приймаючи за основу вивчення "природні ресурси", "виробничі ресурси" і "природні умови", потрібно визначитися, що це категорії, насамперед, економічні, суспільні, а не природні. Хоча праця не створює цих продуктів природи, вона "розриває їхній первісний зв'язок із землею й, у такий спосіб, "створює" їх як придатні до вживання: ліс, вугілля, камінь..." [144, Т.26, ч.2, с.270]. У результаті, природні ресурси здобувають споживчу вартість у сьогоденні, а не в потенції. У зв'язку з цим, природні ресурси можна визначити як речовини, тіла і види енергії, що можуть бути залучені в процес виробництва.

Іванух Р.А. вважає, що природні ресурси, взяті в конкретно-історичній формі, можна розглядати, як природні продуктивні сили або тіла, речовини і види енергії навколишнього природного середовища, що, у результаті додавання до них живої й упредметненої праці, можуть бути перетворені в предмети, засоби праці й основні засоби виробництва або, одночасно, в ті та інші [111, с. 14-15].

Більш конкретне визначення ресурсам дає А. Паршев [166, с.57]: "ресурси - це сировина, комплектуючі, устаткування, ліцензії, технології".

Загальновідомий розподіл природних ресурсів на два основних види:

- природні ресурси, що служать безпосередньо засобами існування людей;

- природні ресурси, що виступають як джерела засобів праці.

У результаті взаємозв'язку і взаємообумовленості експлуатації цих видів ресурсів їх структура міняється. Компонентний склад, функціональна і територіальна структура природно-ресурсного потенціалу впливають на структуру і спеціалізацію господарств державного комплексу, його продуктивність, що може бути виражена як загальним обсягом валової продукції, так і в розрахунку на одиницю території. Як би не мінялися історичні епохи, земля і вода, тобто основні елементи природних ресурсів, вони завжди були найважливішими первинними факторами виробництва, сільськогосподарська продукція, отримана з їх допомогою, завжди була матеріальною основою життя. З ростом масштабів суспільного виробництва зростає потреба в засобах виробництва, у використанні усіх видів ресурсів. По оцінках фахівців, кількість споживаних в народному господарстві сировини, матеріалів, палива й енергії кожні 10-15 років подвоюється [101, с.6]. Одночасно зі швидким ростом потреб у мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсах істотно ускладнилося їх одержання. За останні роки збільшилася більш, ніж у два рази, собівартість видобутку мінеральної сировини, нафти і газу, майже втричі зросли питомі капвкладення на видобуток залізної руди [112]. Збільшення ресурсозатрат пов'язане, також, зі значними зрушеннями в розміщенні промислово освоєних і освоєваних джерел природних ресурсів, що веде до подорожчання їх доставки споживачу. Перетворення і територіальні переміщення природних речовин (або груп речовин), що відбуваються на всіх етапах використання їх людиною, так само впливають на подорожчання ресурсів.

Важливим у вирішенні стратегічних задач розвитку економіки держави по підвищенню темпів і ефективності створеного виробничого потенціалу є як забезпечення необхідних людині повноцінних властивостей і якостей навколишнього середовища, так і створення необхідного рівня обороту ресурсів. Реалізувати цю настанову можна, якщо вміло і науково обґрунтовано балансувати збільшення використання природно-

виробничих ресурсів і підвищувати ефективність і інтенсивність ресурсозбереження. Економічний оборот ресурсів, як процес їх руху в трьох стадіях виробництва, безпосередньо пов'язаний з інтенсифікацією і раціоналізацією виробництва. Стосовно до матеріальних ресурсів, це означає збільшення випуску продукції з тих же обсягів матеріальних ресурсів і при тих же енерговитратах.

Зазначені положення не є догмою, тому що, безумовно, обійтися без додаткових ресурсів сучасна «прискорена» економіка не може, однак прогнозований шлях ресурсозабезпечення повинен бути осмисленим – йдучи на додаткові витрати, необхідно бути впевненим, що всі інтенсивні фактори ресурсозабезпечення вичерпані.

У даній роботі, насамперед, розглядаються сільськогосподарські ресурси і їх використання в процесі сільськогосподарського виробництва.

Праця й аграрні природні ресурси є природними первинними факторами виробництва і життя села взагалі. Вони породжують потребу в розвитку виробничих сил, збільшенні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому, результат взаємодії праці і природних ресурсів у результаті сільськогосподарського виробництва залишається протягом тисячоріч колишнім, однак засоби одержання аграрної сировини видозмінюються і постійно розвиваються, тому що матеріально-технічною основою росту аграрної сфери є галузі промисловості і їх ефективна взаємодія.

Не можна виключати з першорядної ролі місце природно-сировинних ресурсів у системі народногосподарського агропромислового комплексу (АПК), їх взаємодію з іншими факторами. Т.С. Хачатуров та А.І. Анчишкін досліджували у своїх роботах [208, 3] три базисних фактори: трудові ресурси, засоби виробництва, створені людьми, і природні ресурси. На основі такого підходу С.Н. Бобилев [75, с.9-10] визначає основні фактори АПК. По-перше, це працівники, зайняті в галузях АПК, по-друге, штучно створені засоби виробництва в сільському господарстві і сполучених з ним галузях і, по-третє, природні ресурси, пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції. Останнє уточнення, що стосуються природних ресурсів, досить важливе, тому що як фактор виробництва ми будемо розглядати тільки ресурси, активно залучені в сільськогосподарський обіг і потенційні природні

ресурси АПК, використання яких залежить від росту потреб ринку, розвитку продуктивних сил суспільства, вибору найбільш ефективного шляху ресурсозбереження.

В науковій літературі при всебічних дослідженнях теоретичних і методичних проблем ефективності використання ресурсів підприємств найбільш часто зустрічається визначення економічних категорій, як «ресурсовикористання», «ресурсозабезпечення», «ресурсозбереження» та «резерви ресурсовикористання».

Ці економічні категорії мають одну термінологічну основу – «ресурс», передбачають різну природу дій господарських суб'єктів і тісно взаємодіють між собою (рис. 1.13).

Узагальнюючи думки більшості авторів, ми вважаємо, що ресурсовикористання в масштабах держави являє собою систему заходів, спрямованих на раціональне природокористування, збереження природних умов і ресурсів, підтримку продуктивності і цінності природних багатств (землі, водних ресурсів), їх ефективне використання і розширене відтворення в цілях розвитку господарського комплексу держави.

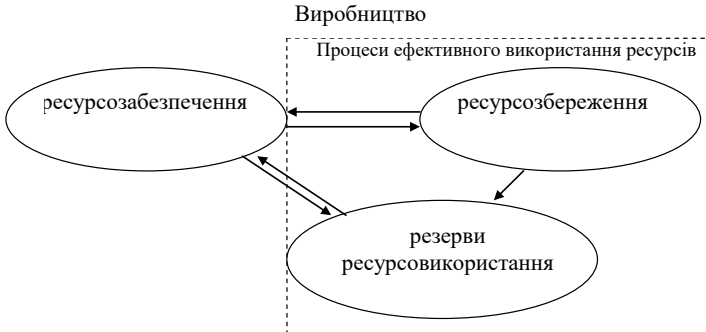

Рис. 1.13. Схема ефективного використання ресурсів підприємства

Стосовно рівня сільськогосподарського підприємства, нами сформульоване наступне визначення ресурсокористування – це процес використання ресурсів аграрного виробника відповідно до економічних нормативів, які виражають суспільні (ринкові) вимоги до витрат і результатів виробництва, їх розподілу і використання. Економічні нормативи є формою контролю за ступенем споживання ресурсу, вони орієнтують підприємство на прийняття і здійснення

вигідних виробництву управлінських рішень.

У контексті ефективного використання природних ресурсів ресурсозбереження – це своєрідний природний господарський механізм, що вивчає і використовує походження, розміщення, територіальне поєднання, здійснює економічну оцінку, використання, відтворення й охорону ресурсів з метою балансування витрат і доходів виробництв, а також виявлення додаткових ресурсів при збереженні обсягів виробництва.

Термін «ресурсозбереження» у виробництві представляє собою комплекс заходів з виявлення об'єктивних передумов, що сприяють економії використовуваних агровиробництвом ресурсів, формуванню науково-обґрунтованих норм і нормативів у режимі планової діяльності, а також формування управлінських рішень з реалізації факторів ресурсозбереження для підвищення ефективності використання ресурсів [75].

Пошук резервів ресурсовикористання – це цілеспрямована система заходів, що виявляють максимально можливу віддачу ресурсів підприємств на основі інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, високоефективного використання землі, виробничих фондів, впровадження у виробництво інноваційних продуктових і процесних технологій виробництва, переробки і збереження сільськогосподарської продукції. Основні шляхи пошуку резервів використання ресурсів сільськогосподарського виробництва представлені на рис. 1.14.

В даний час і в перспективі організаційно-економічний підхід використання природних ресурсів і ресурсів підприємств продиктований новим станом обміну речовин між суспільством і природою, є найважливішим принципом організації і управління будь-якої сільськогосподарської діяльності, тому що остання здійснюється завжди в конкретному природному середовищі з використанням її ресурсів і умов.

Економічні проблеми використання виробничих ресурсів на сучасному етапі трансформуються в основну концепцію питань ресурсокористування і ресурсозбереження шляхом гармонізації взаємодії суспільства і природного середовища. Сутність пропонованої концепції збалансованого використання ресурсів полягає в диференційованому обґрунтуванні потужностей сільськогосподарських виробництв у залежності від вихідної (потенційної) родючості ґрунтів і мінімально необхідних витрат

ресурсів.

Рис. 1.14. Основні заходи щодо виявлення резервів ресурсовикористання агровиробництва

У ресурсозбереженні організаційно-економічні і технічні заходи, в основному, спрямовані на зниження норм витрати ресурсів за рахунок наступних факторів:

- розробка, перегляд і застосування прогресивних норм і нормативів;
- комплексне використання матеріальних ресурсів, скорочення відходів і втрат ресурсів на всіх технологічних стадіях процесу виробництва сільгосппродукції;
- впровадження у виробництво нових видів добрив,

розширення застосування економічних видів рослин і тварин, заміна дефіцитних і дорогих енергоносіїв менш дефіцитними і більш дешевими при забезпеченні високої якості продукції;

- поліпшення матеріально-технічного постачання шляхом забезпечення сільгоспвиробництва матеріальними ресурсами в необхідному асортименті, зменшення втрат у транспортуванні і виробництві, поліпшення підготовки матеріальних ресурсів до споживання;

- розвиток інноваційної діяльності;

- створення систем управління якістю й економним використанням ресурсів;

- поліпшення організації робіт з нормування витрат і запасів матеріально-технічних ресурсів, удосконалення обліку і контролю за їх споживанням на всіх стадіях і ділянках сільськогосподарського виробництва.

Кількісна оцінка ролі кожного фактору в загальній зміні витрат конкретного виду ресурсу базується на обліку й аналізі використання ресурсу.

У кожний певний історичний момент співвідношення між використовуваними і потенційними ресурсами АПК міняється в залежності від особливостей навколишнього середовища і ринкової кон'юнктури. Потреба в збільшенні зборів зерна сприяє переводу цілинних і перелогових земель у розряд діючих. Розширення зрошувальних систем, що дозволяє землям реалізувати цілком свій потенціал і створювати нову біомасу, знижує екстенсивне використання земельного ресурсу.

Загальним речовим елементом сільськогосподарського виробництва є і вода, особливо в посушливих регіонах. Не слід на потребу часу відкидати думки К.Маркса і Ф.Енгельса, що в економічних відносинах вода «є приналежністю землі» [143, с. 164] і її роль для деяких територій порівняна з людським життям, вони відзначали: "скільки не було в Персії й Індії деспотій, що послідовно розцвітали, а потім гинули, кожна з них знала дуже добре, що вона, насамперед – сукупний підприємець у справі зрошення річкових долин, без чого там неможливе було б будь-яке "землеробство" [119, с.382]. При аналізі сільськогосподарських аспектів використання ресурсів при виробництві продукції важливо розглядати використання води і як предмету праці, і як засобу праці. Створення меліоративних мереж, каналів і інших

гідротехнічних споруджень забезпечує водозабір і доведення води по полів. Тут вода служить предметом праці. Якщо працівники використовують водні ресурси, формуючи обсяги і якість врожаю, у цьому випадку вода виступає як засіб праці.

Необхідно, також, враховувати і ту обставину, що, в міру розвитку агропромислового комплексу, усе гостріше стає проблема обмеженості природних ресурсів, що залучаються в сільськогосподарське виробництво, природа якого визначена самим характером розвинутого ринкового господарства [157]. На нашу думку, варто прояснити такі умови, при яких вирішальна роль належала б аграрним інноваційним виробництвам, що повинні бути головною рушійною силою прогресивних перетворень в економіці сільського господарства, погіршення положення яких може розглядатися як вивок будь-яким ринковим перетворенням в агросекторі.

Вивчення ресурсів, як економічного феномену, відкриває широкі можливості вирішення проблем ефективного розвитку аграрного сектору і проблем продовольчої безпеки країни, дозволяє з нових теоретичних і методологічних позицій досліджувати агропроцеси і механізми використання ресурсів агропідприємств. Це має, також, немаловажне значення з погляду пошуку оптимальних форм управління сільськогосподарськими ресурсами, їх планування і прогнозування, оскільки невизначеність і ризик втрати ресурсів відбивається на перетвореннях, що відбуваються в АПК. Ефективність використання матеріальних ресурсів визначальним образом позначається на кінцевих результатах виробництва, тому що частка матеріальних витрат у загальних витратах на випуск продукції сьогодні вище, ніж частка заробітної плати й амортизаційних відрахувань. При сформованій напруженості балансів по багатьох видах ресурсів скорочення витрат на випуск одиниці продукції сприяє удосконаленню пропорцій використання ресурсів і їх потенційної частини.

У зв'язку з інтенсивним і не завжди раціональним використанням природних ресурсів сільськогосподарського призначення, їх виснаженням і деградацією вони стають предметом активного вивчення багатьох галузей науки: економіки, біології, географії, геології та ін. [72, 90, 86, 134, 149, 159].

В аграрній науці розвивається цікава і, безумовно, закономірна тенденція створення розгалуженої мережі безвідхідних

агропромислових виробництв [73, 201]. На наш погляд, середнього розміру агровиробництва економічно найбільш виправдані. Звичайно, приведені витрати на виробництво безпосередньо готової продукції у великих виробництвах менші за рахунок постійної частини накладних витрат і питомих витрат. Але це в теорії. Економіко-математичні формули не завжди вірно відображають описувані ними процеси, у математичних моделях враховуються не всі аспекти. Так, збільшення рівня концентрації повинне приводити, окрім всього іншого, до такого фактору, що рідко враховується, як підвищення рівня відповідальності за ритмічність постачань усім споживачам. При наявності середнього рівня концентрації виробництв робота з постачальниками спрощується. Це наслідок складного каркасу управління і виробничих відносин. Система "замовлення – договір - виконання" найчастіше пробуксовує через низький ступінь обґрунтованості замовлень, ослаблення ланцюга інформованості і відповідальності працівників великих господарств. Вивести формули для підрахунку втрат ресурсів від подібної неузгодженості, від неритмічності постачань, від несталого постачання неможливо – ці фактори невизначеності випадають з поля зору економістів. Адже моделі функціонування аграрних виробництв повинні забезпечувати взаємоув'язку планів і високу їх ефективність, запобігати можливим ресурсовтратам при стикуванні планів підрозділів великих виробництв. Ця актуальна задача є первинною при розміщенні або трансформації виробництв.

При оптимізації моделей виробництва в сільському господарстві велика увага повинна бути приділена нераціональним перевезенням, щоносять не тільки втрату собівартості, але і створюють напружену плутанину з транспортом будь-якого виду, недопоставкою матеріальних ресурсів.

З позиції нераціональності перевезень є явна причина – надійність. Гарантії і надійність транспортних зв'язків цінуються більше, ніж надлишкові витрати на транспорт. Лише одне зіставлення проливає світло на подібні ситуації: коли, як альтернативу, доводиться вирішувати – витратити додаткові кошти на перевезення або змиритися з невиконанням портфеля замовлень на більшу суму через відсутність посівного матеріалу, напівфабрикатів.

Може показатися дивним, але нераціональні перевезення в рамках галузевої структури виробництва – це, вочевидь, природний,

супутній наслідок і, доводиться визнати, є явищем об'єктивним, хоча й економічно не виправданим. За все (через надійність) потрібно платити. Якщо ця вкрай важлива обставина не враховується у функціонуванні аграрних підприємств, то їх життєвість, тим більше ефективність використання ресурсів, буде під сумнівом, тому що запланувати або накреслити напрямки виробничо-транспортних зв'язків у моделях вкрай недостатньо. Кожний транспортний зв'язок, напрям перевезень повинен бути економічно обґрунтованим [93].

Аграрні підприємства сьогодні хочуть бути застраховані від випадків, і тому природне їх прагнення мати під рукою власні підсобні, допоміжні і переробні виробництва. Така думка здається анахронізмом, але це зручніше і надійніше, ніж залежати від несумлінних постачальників і споживачів.

Поняття "зручності", як нам здається, не справедливо забуте. Адже споживачу повинно бути організаційно і ергономічно зручно здійснювати свій виробничий процес, експлуатувати землі і механізми. Не можна ефективно здійснювати діяльність в умовах постійного ризику збою постачань. Необхідно забезпечити такі обмірковані, обґрунтовані, довгоочікувані зручності для сільгоспвиробника і виробництв з переробки сільськогосподарської сировини.

Глибокий поворот економіки до потреб ринку спрямований, у більшій мірі, на зміну галузевої структури економіки і пропорцій використання національного доходу, і, поки що, у меншому ступені – на соціальну переорієнтацію господарського механізму. Якщо зіставити нову структурну політику з тенденціями, діючими в нашій країні протягом її незалежності, то це глибокий поворот. Якщо ж зіставити з грандіозними масштабами самої задачі, то нові економічні пріоритети можна охарактеризувати лише як початок.

У результаті як важких зовнішніх умов, так і тривалого інерційного руху сільське господарство виявилось відстаючим і в секторі народного господарства, і по середньоосібному споживанню, по забезпеченню житлом, за рівнем освіти, за якістю медичного обслуговування, по показниках фізичного і морального здоров'я працівників (якщо показниками останнього вважати рівень злочинності, алкоголізму, стійкості родини, стану допомоги знедоленим).

Ми, звично, шукаємо причину нерозв'язаності економічних

проблем у відставанні обсягів виробництва, його технічного рівня ефективності. Але чи може виробництво не відставати, якщо воно відірвано від своєї головної функції – задовольняти соціальні потреби населення. Сільгоспвиробництво в цілому повинно прямо і безпосередньо працювати на потреби населення, ринку. Тільки в цьому випадку виробництво буде мати постійні потужні імпульси до розвитку. Сільському господарству необхідно розстатися зі старою утриманською психологією, як дотації держави, що дуже важко, але об'єктивно необхідно.

Трансформаційні процеси в аграрному секторі, а це система економічних зв'язків, форми стимулювання, планування, управління не існують у відриві від матеріальної структури господарства. Господарський механізм, навіть орієнтований на ринкові потреби, не зможе успішно діяти, якщо структура сільськогосподарського виробництва, підготовка його кадрів, його оснащеність і інші фактори суперечать цій орієнтації. Господарський механізм і матеріальна структура економіки сільськогосподарської сфери повинні перебудовуватися і розвиватися разом, спираючись один на одного [61].

Перш, ніж докладніше розглядати питання про ефективне використання ресурсів, варто пам'ятати, що діяльність сільськогосподарських виробництв, головним чином, є пристосовництвом до потреб ринку, але їй необхідна активізація в зміні основ ефективного господарювання. Складно підприємствам сільського господарства при низькому технічному рівні, незадовільній структурі і непомірній дорожнечі сільськогосподарських машин бути високопродуктивними виробництвами.

Ринок може оперативно застосовувати обсяг і структуру пропозиції, пристосовуючи їх до платоспроможного попиту (це пристосування відбувається, частково, шляхом руху виробництва, частково – за допомогою зміни цін). Ринок здатний ощадливо розподіляти ресурси, направляючи їх туди, де вони найбільш необхідні. Ринок, нарешті, змушує споживача вибирати найбільш раціональну, з погляду суспільства (при даному рівні доходів), структуру споживання, оскільки ціни будуть відповідати реальним витратам.

Щоб використовувати переваги ринкового саморегулювання, сільгоспвиробництву необхідно всіма структурними складовими

"розчинитися", інакше кажучи, адаптуватися в складному комплексі ринкових факторів і взаємозв'язків [45].

Слід зазначити, що якщо в області ринкових рушійних сил переваги таких галузей, як сільське господарство, харчова і легка промисловості в доступний для огляду період проблематичні, то з погляду їх можливостей по координації потенціалу виробництв і використання ресурсів, особливо в стратегічному плані, вони переконливі і перспективні. Ринок, забезпечуючи високу ефективність діючих виробництв, залишає за його бортом значну частку національних ресурсів, про що свідчать необроблювані землі, невикористовувані потужності, мільйони безробітних, розорені фермери та ін. Вирішення поставлених завдань є важливою умовою побудови ощадливого й ефективного механізму господарювання в умовах обмеженості ресурсів.

Для оцінки ресурсозберігаючого розвитку агровиробництва може бути використана наступна система натуральних і вартісних критеріїв і показників:

- економія від зниження собівартості сільгосппродукції кожного виду й, в цілому, по виробництву, грн.;
- зменшення ресурсозатрат на 1 грн. виготовленої продукції, грн.;
- відносна економія проблемних ресурсів у натуральному вираженні;
- зниження норм витрат найважливіших матеріальних і енергетичних ресурсів;
- підвищення коефіцієнтів використання матеріальних і енергетичних ресурсів;
- підвищення коефіцієнту оборотності запасів матеріальних і паливних ресурсів;
- зниження нормативів технологічних відходів і втрат ресурсів у технології рослинництва і тваринництва;
- питома вага відходів і втрат у загальному обсязі сільськогосподарської продукції.

Добре налагоджена система планування, контролю і регулювання діяльності виробництва дозволить реально заощадити ресурси сільськогосподарської виробничої системи.

Удосконалювання механізму ощадливого використання ресурсів підприємства передбачає відновлення принципів функціонування агросектору й основні підходи до організації

ефективного ресурсозбереження. У даному напрямку можна виділити наступні групи цілей:

По-перше, удосконалення базових принципів організації ресурсоспоживання, таких як лібералізація економічних процесів, розвиток конкурентного середовища, пріоритетність інноваційної діяльності, заохочення приватнопідприємницької ініціативи та ін. По-друге, структурні перетворення, спрямовані на наближення української сільськогосподарської галузі до стандартів, характерних для розвинутих індустріальних країн. По-третє, технологічна модернізація виробничих сил, що включає завдання підвищення рівня технологічного розвитку вітчизняної аграрної економіки, відновлення основних фондів у реальному секторі, зниження енерго- і матеріалоємності продукції, підвищення продуктивності праці, збільшення частки виробництв більш високих безвідходних переділів.

Системна модернізація економічних відносин в агросекторі повинна бути пов'язана з оптимізацією структури економіки сільського господарства і спрямована на регулювання і стимулювання раціонального споживання ресурсів [20].

Все більш очевидним стає те, що головною характеристикою систем внутрішньовиробничої діяльності повинні стати: орієнтація на максимальне використання творчої активності персоналу, довгострокову перспективу, інноваційну діяльність, підвищення якості продукції, скорочення технологічних циклів і рівнів управління. Деякі найбільш помітні тенденції розширення діяльності в бік економного використання ресурсів показані на рис. 1.15.

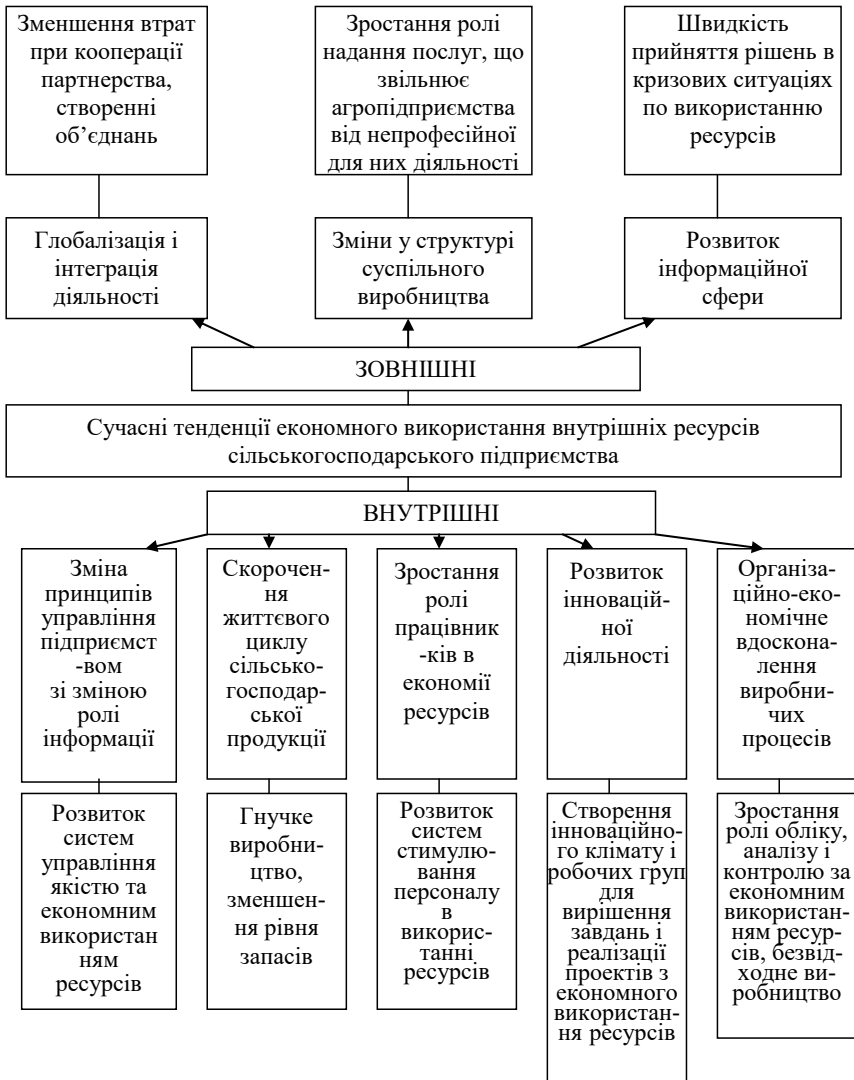

Рис. 1.15. Сучасні погляди на проблематику ефективного використання ресурсів підприємства

Базуючись на аналізі сучасних тенденцій раціонального використання ресурсів підприємством, можна стверджувати, що головною властивістю сільськогосподарських підприємств майбутнього стане постійне пристосування до динамічного глобального зовнішнього середовища. Як механізм, що адаптується,

агропідприємство буде змінюватись у відповідності зі змінами зовнішніх умов і власних можливостей.

Узагальнення процесів, що відбуваються, і намічених тенденцій показують, що для забезпечення адаптивної характеристики на перший план вийдуть такі риси підприємств, як його організаційна гнучкість, прихильність до дбайливого ставлення до власних ресурсів, інноваційна природа конкурентоспроможності продукції, динамізм, орієнтація на знання.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ТА ЕФЕКТИВНИМ ВИКОРИСТАННЯМ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Концептуальні основи формування та умови ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств

У сучасних умовах все більш актуальними стають питання недостатньо ефективного використання всіх видів економічних ресурсів. Формування і розвиток ринкової економіки безпосередньо залежать від ефективності використання ресурсного потенціалу господарюючих суб'єктів. У той же час, необхідність збереження ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання та території їх розташування, використання інноваційної моделі розвитку в умовах обмеженості зовнішнього фінансування, активізація конкурентної боротьби зумовлюють необхідність вдосконалення методів оцінки ресурсного потенціалу підприємств.

Як вже зазначалося, під ресурсним потенціалом підприємства більшість вітчизняних дослідників сучасності розуміють сукупність різних видів ресурсів та їх потенціалу, сполучених між собою, використання яких допомагає досягти економічного ефекту [1-2]. Практика показує, що сучасна економіка України, володіючи різноманітним і значним, за міжнародними мірками, ресурсним потенціалом, демонструє недостатньо ефективне його використання.

Для визначення ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства використовуються два загальноприйняті методи аналізу ресурсного потенціалу, що дозволяють визначити можливості функціонування підприємства, провести оцінку ресурсів як у сукупності, так і окремо. Перший метод - зарубіжний, заснований на ланцюжку цінностей М.Портера і включає в себе оцінку власне ресурсів та ефективності їх використання, фінансовий та порівняльний аналіз. Другий метод заснований на традиційному аналізі господарської діяльності, часто виражається в

елементарному фінансовому аналізу [1].

У сучасних умовах господарювання для визначених нами цілей ні перший, ні другий методи не можуть бути визнані досить ефективними, оскільки орієнтовані на досить загальні методологічні принципи та інформаційну базу. Дані методи є досить трудомісткими для аналізу і не дають чіткої відповіді щодо ефективності використання ресурсного потенціалу та впливу потенціалу на результат управління підприємством.

У результаті вивчення і критичного аналізу існуючих сучасних методів оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу, пропонуються згруповані види методів, які можуть бути використані підприємствами в їх господарській діяльності [32] (табл. 2.1).

Доцільність застосування витратних методів визнана у таких випадках:

1. Для оцінки роботи підприємств, які, як правило, мають непрозорі фінансові потоки.

2. Витратний метод, разом з іншими підходами, дозволяє приймати ефективні інвестиційні рішення [32].

Так як виробнича потужність є результатом комплексу виробничих ресурсів, то мірою її продуктивності повинна стати економічна оцінка, а саме: економічна потужність. Тим самим концепція базується на ресурсному підході. Масштаб визначається наявністю та якістю ресурсного потенціалу, а її розмір – рівнем ресурсовіддачі. Використання ресурсного методу дозволяє:

1. Отримати розрахункове значення потужності шляхом визначення кожного ресурсного потенціалу та максимально можливої його віддачі, що дозволяє встановити вплив кожного з них на формування виробничої потужності.

2. Виявити резерви додаткового випуску продукції за допомогою економічного обґрунтування ресурсозабезпеченості і ресурсовіддачі аграрного підприємства.

3. Визначити, в якості нормативів для планування господарської діяльності підприємств агросфери, економічно доцільний рівень витрат на одиницю виробничої потужності.

При використанні результативного методу кожен результативний показник залежить від численних і різноманітних факторів.

Методи оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства

Види методів	Характеристика групи	Показники, що характеризують вид методу	Економічний сенс показників
Витратні методи	Методи, засновані на одному показнику, що враховує витрати підприємства	1. Затратовіддача 2. Затратоємність 3. Рентабельність витрат	Показники ефективності використання ресурсного потенціалу на основі двох результативних показників обороту і прибутку
Ресурсні методи	Методи, засновані на показнику, що враховує прибутку	1. Ресурсовіддача	
Результативні методи	Методи оцінки використання ресурсного потенціалу за складом основних економічних показників	1. Узагальнюючий показник ефективності використання ресурсного потенціалу 2. Узагальнюючий показник ефективності виробництва 3. Показник ефективності конкретного ресурсного потенціалу	Показники кількісної оцінки діяльності підприємства
Комплексні системні методи	Метод, який визначає різні види ефективності використання ресурсного потенціалу	1. Узагальнюючий показник динаміки ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства 2. Показник економічної ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства 3. Зведені показники ефективності ресурсного потенціалу підприємства	Дозволяють більш глибоко і детально вивчити діяльність підприємства, що веде як до ефективного використання наявних ресурсів, так і до виявлення резервів

Чим детальніше досліджується вплив факторів на величину результативного показника, тим точніше результати аналізу та оцінка якості праці підприємств [3]. Проаналізувавши основні показники аграрного підприємства, спочатку бачимо результати

(позитивні або негативні), що надалі вкаже керівникові, на що звернути увагу і які дії приймати надалі щодо ефективного використання ресурсів.

Комплексний системний підхід базується на вивченні об'єктів як складних економічних систем, які складаються з окремих елементів з численними внутрішніми і зовнішніми зв'язками. Особливості сучасного системного підходу - динамічність, взаємодія, взаємозалежність і взаємозв'язок елементів системи, комплексність, цілісність, підпорядкованість, виділення провідної ланки. Системний підхід в економічному аналізі дозволяє розробити науково обгрунтовані, ефективні варіанти вирішення господарських завдань, що дає підставу для вибору найбільш доцільних управлінських рішень [9].

Описаний вище системний підхід до аналізу має суттєві переваги порівняно з іншими: він забезпечує комплексність і цілеспрямованість дослідження; методологічно обгрунтовану схему пошуку резервів підвищення ефективності виробництва; об'єктивну оцінку результатів господарювання; оперативність, дієвість, обгрунтованість, точність аналізу і його висновків, які можуть служити хорошим засобом обгрунтування управлінських рішень. В ідеалі, цей метод повинні використовувати всі підприємства (компанії) для виявлення невикористаних ресурсів, надалі спрямованих в «потрібне русло» для ефективного розвитку підприємства.

Вищевикладений аналіз методів оцінки ще раз підтверджує важливу роль ресурсного потенціалу, як основи господарської діяльності організації. Дослідження комплексу основних показників ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства проводиться з метою визначення несприятливих факторів і причин, що знижують ефективність підприємницької діяльності, і виявлення резервів її підвищення. Так як недоцільно використовувати один показник для повноцінної характеристики ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства, то необхідно використовувати декілька концепцій оцінки та визначення ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства.

Для кожного підприємства необхідно знайти індивідуальний комплекс методів розрахунку ефективності ресурсного потенціалу.

У зв'язку з цим, доцільно, в залежності від конкретних цілей, на основі угруповань конструювати алгоритм розрахунку ефективності використання ресурсного потенціалу конкретного підприємства з метою підвищення якості управління [13].

Проблема оцінки економічного потенціалу на підприємствах агросфери набуває в даний час особливої актуальності, оскільки сучасна практика господарювання свідчить про високий ступінь невизначеності середовища функціонування підприємств, і, у зв'язку з цим, роль ефективної організації стає однією з ключових. При цьому одними з вирішальних факторів - визначаючих ступінь конкурентоспроможності підприємств агросфери, стають притаманні даному підприємству індивідуальні особливості у вигляді важких для імітації активів і ресурсів, які дозволяють забезпечувати і підтримувати їх конкурентну перевагу. Ці індивідуальні особливості складають основу формування та розвитку економічного потенціалу підприємств агросфери. Звідси виникає проблема його кількісної та якісної оцінки.

Сучасні дослідження свідчать про велике різноманіття методів оцінки економічного потенціалу підприємств агросфери. Пропонується використовувати індикаторний метод, вважаючи, що він дозволяє з достатнім ступенем повноти відображати напрямки підвищення конкурентоспроможності та стійкості, оскільки даний метод оцінює потенціал через систему індикаторів – показників, комплексно характеризуючих виробничо-економічні можливості виробництва, а відносний формат представлення індикаторів дає можливість сформуванню узагальнюючий індикатор виробничо - економічного потенціалу підприємства через систему інтегральних індикаторів [1].

Інші автори [8] пропонують розглядати економічний потенціал підприємства через сукупність компонентів внутрішнього і зовнішнього середовища: людські ресурси, засоби виробництва, фінансові ресурси, інформація (рис. 2.1).

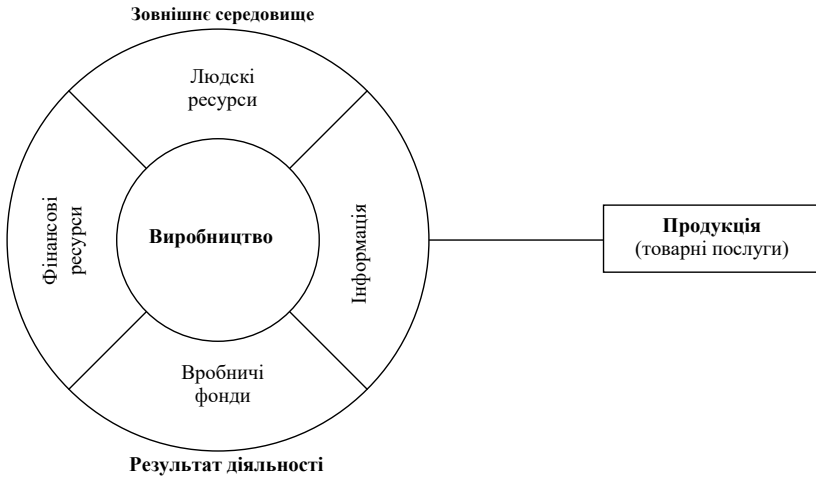

Рис. 2.1. Економічний потенціал аграрного підприємства

Спираючись на дане трактування, ряд дослідників вважає, що оцінці повинні піддаватися: - досягнутий потенціал - сукупність вартості основних фондів і величини валової продукції, обумовлена сформованим рівнем продуктивних сил і ступенем використання потенційних можливостей виробничого апарату; а також - перспективний економічний потенціал, максимальна можливість господарської системи з виробництва продукції. При цьому, економічний потенціал, що відображає, на думку авторів, інтеграцію всіх внутрішніх резервів і ресурсів підприємств агросфери, повинен розглядатися як базовий інструмент фінансового оздоровлення підприємств агросфери [6].

Оснoву економічного потенціалу аграрного підприємства становить виробничий потенціал, що складається з таких елементів, як: «природні ресурси», «інформація» і «інтелектуальний капітал» - основа взаємодії організації із зовнішнім середовищем. Автор дотримується положення про те, що індикаторний метод, і метод з використанням апарату виробничих функцій, у поєднанні між собою, дозволяють дати комплексну оцінку виробничого потенціалу підприємства агросфери і дати на цій основі прогнозну оцінку за обсягом виробництва сільськогосподарської продукції. [5].

Цікава точка зору Д. Аакер, який пропонує розглядати

економічний потенціал підприємств агросфери з погляду ресурсного потенціалу, оскільки саме він здатний давати певні результати і забезпечувати функціонування даного підприємства. При цьому стоїть завдання визначення як характеристик ресурсів всіх видів, так і їх системних характеристик, а також мати можливість їх використання та управління ними [4].

Таке трактування, на думку Б.А. Чернякова, дає підстави зробити висновок про те, що якісну оцінку ресурсного потенціалу слід проводити через ряд послідовних етапів, включаючи, на основі результатів анкетування експертів - склад і структуру ресурсного потенціалу; прогнозування показників, що характеризують елементи потенціалу підприємства на основі екстраполяції та експертних оцінок; визначення ваги якісної оцінки елементів потенціалу та ефективності управління елементами [8].

При цьому ряд авторів відзначають, що доцільно дати експертну оцінку ресурсного потенціалу за допомогою методу «Дельфі», визначаючи ступінь впливу технічних і технологічних, просторових, управлінських, інформаційних та кадрових ресурсів [2].

Оригінальна точка зору наведена в [96]. Пропонується оцінку економічного потенціалу підприємства проводити у розрізі видів бізнесу або продукції, що випускається з урахуванням відносного положення на ринку і стадії життєвого циклу товару. При цьому, результат відображається в спеціальній матриці ADL (рис. 2.2).

Підприємство володіє достатнім економічним потенціалом, якщо його бізнес - портфель збалансований, тобто відповідає наступним основним вимогам:

1. Види бізнесу знаходяться в різних стадіях свого життєвого циклу.
2. Доходи від «зрілих» видів бізнесу здатні покрити витрати, пов'язані з освоєнням зароджуваних видів бізнесу.
3. Норма прибутку на чисті активи (RONA) відповідає стратегічним цілям діяльності підприємства.
4. Обсяг видів бізнесу, що займають провідне або сприятливе положення в загальному обсязі бізнес портфеля, прагне до превалювання.

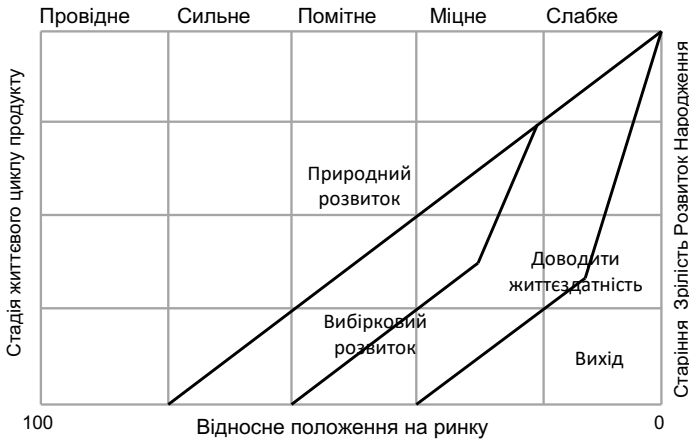

Рис. 2.2 Загальна схема побудови матриці ADL

Основним недоліком цих тверджень є їх статичний характер, тоді як сутність категорії «економічний потенціал» носить динамічний характер. Підприємство не тільки повинно відповісти на всі впливи невизначеного середовища, в якому воно функціонує, а й має формувати її розвиток.

Оскільки в сучасних економічних умовах підприємства функціонують в умовах невизначеності середовища, ми пропонуємо визначити поняття «економічний потенціал» здатністю підприємства як системи, в будь-який момент часу адекватно відповісти на всю сукупність змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі функціонування і, одночасно, формувати ці взаємодії.

У зв'язку з цим, підприємства повинні володіти унікальними ресурсами, знаннями та компетенціями, які дозволять ретельно спланувати стратегію його поведінки і оптимально пов'язати наявні в його розпорядженні ресурси для забезпечення стійкої конкурентної позиції на ринку шляхом створення інтелектуальних продуктів, що мають високий ступінь наукоємності і новизни.

Методологія управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства пов'язана з оцінкою ефективності спожитих ресурсів. Тому, найбільш ефективним методом управління виступає цільовий підхід до регулювання виробничого процесу з урахуванням потенціалістського підходу, що дозволяє виявити тенденції зміни його структури, співвідношення споживаних витрат і результатів і визначити віддалені наслідки аграрного виробництва [22].

Дослідження впливу факторів на формування ресурсного потенціалу агропромислового підприємства дозволить, по-перше,

оцінити параметри якісних і кількісних характеристик техніко-технологічного та організаційно-економічного потенціалів і, по-друге, проаналізувати вплив мотиваційного механізму на рівень використання матеріальних і трудових ресурсів.

Ресурсний потенціал підприємства формується під впливом технічних і технологічних факторів та організаційно-економічних чинників, в умовах яких здійснюється його функціонування [39]. У таблиці 2.2 запропонована класифікація факторів, що впливають на формування ресурсного потенціалу аграрного підприємства, яка проводиться за певними класифікаційними ознаками.

Таблиця 2.2

Фактори, що впливають на формування ресурсного потенціалу

Класифікаційна ознака	Види факторів
За залежністю від діяльності підприємства	- Зовнішні - Внутрішні
За ступенем впливу на результати роботи підприємства	- Основні - - Другорядні
За характером дії	- Об'єктивні (регульовані) - Умовно нерегульовані (важко регульований) - Суб'єктивні (важко регульований)
За часом впливу	- Постійні - Тимчасові
За широтою впливу	- Загальні - Специфічні
За природою походження	- Виробничо-економічні - Соціально-економічні - Соціально-психологічні - Фізіологічні - Державно-правові - Військово-політичні - Науково-технічні - Природні
За ступенем деталізації	- Прості - Складні
По дії на результати господарської діяльності	- Позитивні - Негативні
За типом зміни результатів господарської діяльності	- Інтенсивні - Екстенсивні
За передбачуваності	- Детерміновані - Стохастичні - Невизначені
За ступенем кількісного виміру впливу факторів на діяльність підприємства (класифікаційна ознака)	- Кількісні - Якісні

Узагальнена схема впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на ресурсний потенціал аграрного

підприємства наведена на рисунку 2.3 Загальна економічна стратегія у вигляді окремих блоків об'єднує функціональні стратегії, види потенціалів, цільові підсистеми, фактори росту аграрного потенціалу та підсистеми забезпечення.

Рис. 2.3 Узагальнена схема стратегічного підходу до формування ресурсного потенціалу підприємства

Схема дозволяє сформувати комплекс ключових параметрів ресурсного потенціалу: фінансових, трудових, організаційних, технічних, технологічних і управлінських.

Використовуючи системний підхід до оцінки ресурсного потенціалу, можна оцінити окремо кожен із видів потенціалів, що входять до його складу (таблиця 2.3).

Аналізуючи окремі елементи ресурсного потенціалу, слід зазначити, що рівень ефективності споживаних і використовуваних ресурсів відображає ступінь використання технічного і технологічного потенціалів через показники фондovіддачі, фондомісткості, рентабельності капіталу, трудомісткості виробництва і коефіцієнта оборотності капіталу.

Таблиця 2.3

Критерії оцінки основних елементів ресурсного потенціалу

Складові ресурсного потенціалу	Критерії, що визначають елементи
--------------------------------	----------------------------------

підприємства	ресурсного потенціалу
Фінансовий потенціал	Коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт маневреності, коефіцієнт автономії
Техніко-технологічний потенціал	Коефіцієнт використання устаткування, матеріаломісткість, рентабельність основних фондів, матеріаловіддача, коефіцієнт завантаження виробничих потужностей, фондіввіддача, фондомісткість, рентабельність власного капіталу, коефіцієнт оборотності
Інформаційний потенціал	Питомі витрати на інформаційні технології
Організаційний потенціал	Показник ефективності управлінської діяльності, коефіцієнт чисельності управлінських працівників, коефіцієнт витрат на управління, коефіцієнт плинності, показник трудомісткості, показник освіти, показник продуктивності
Інфраструктурний потенціал	Питомі витрати на утримання допоміжного та обслуговуючого виробництв, питома вага витрат на утримання інфраструктури

Дослідження ресурсного виробництва показують, що зростання аграрного виробництва за період 2005-2014 рр. переважно пов'язане зі структурними зрушеннями в економіці сільськогосподарського сектору. Однак, за той же період, відбулася зміна структури фондів як за вартістю, так і за віковим складом, тому зміна темпу зростання і його коливання в 2008 р. пов'язана, все ж, з ціновою політикою сировинного сектору і майже дворазовим зростанням ціни за окремими видами промислового виробництва [19].

Розглядаючи вікову структуру аграрного виробництва, слід зазначити, що середній вік машин і сільгосптехніки має стабільну стійкість за роками, зберігаючись на незмінному рівні. Так, наприклад, вік машин і сільгосптехніки з інтервалом 10-15 років становить $\frac{1}{4}$ від усього обладнання, а середня величина по всьому аграрному комплексу знаходиться на рівні 13-14 років (таблиця 2.4).

**Динаміка вікової структури активної частини основних засобів
вітчизняних аграрних підприємств у 2005-2020 рр.**

Категорія об'єктів	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Машини і обладнання						
до 5	11	13	13	14	15	14
понад 5 – до 10	18	21	18	24	22	24
понад 10 – до 15	25	26	28	25	26	26
понад 15 – до 20	17	18	16	14	14	13
понад 20 – до 30	18	14	14	14	14	15
понад 30	5	3	5	4	5	4
Середній вік машин і устаткування, років	14,4	13,1	13,7	13,0	13,5	13,3

Така тенденція в агросфері не дозволяє в повному обсязі реалізувати аграрну політику з ефективного використання ресурсного потенціалу та мінімізувати негативні наслідки з нарощування витрат на охорону навколишнього середовища як наслідок збереження застарілих технологій.

Зберігаєма динаміка технічних і технологічних змін в економіці агросфери не впливає на структурні зрушення в якісному зростанні його потенціалу. А між тим, фактори, що визначають ефективність, мають жорсткий взаємозв'язок з економічним зростанням і залежать від рівня інтенсифікації по оновленню всього ресурсного потенціалу, включаючи інтегральний ефект від скорочення потенційного економічного збитку в майбутньому [55].

В умовах ринкових відносин особливого значення набуває підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, в т.ч. за допомогою визначення пріоритетних напрямків найбільш ефективного використання виробничого потенціалу. На ефективність використання виробничого потенціалу в сільському господарстві впливає ряд факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Нами розроблена класифікація факторів за такими ознаками: за джерелами утворення (об'єктивно існуючі, суб'єктивно існуючі), по відношенню до господарських комплексів (зовнішні, внутрішні), за природою фактору (людський, інтелектуальний, природний, фінансовий, правовий), по об'єкту впливу (весь господарський комплекс, окремі елементи господарського комплексу). Ця класифікація дозволяє систематизувати всю безліч факторів, виходячи з особливостей їх впливу на виробничий потенціал

підприємств, вона може послужити основою для створення бази даних автоматизованої системи підтримки прийняття рішень з управління розвитком і використанням виробничого потенціалу підприємства; аналізу виникаючих управлінських ситуацій; формування нормативно-інформаційної бази, автоматизації управління виробничим потенціалом; проведення діагностичних досліджень підприємства для оцінки його виробничого потенціалу.

Також можуть бути виділені і систематизовані основні чинники зростання ефективності використання виробничого потенціалу в сільськогосподарських організаціях (рис. 2.4). Враховуючи названі фактори, ефективність використання виробничого потенціалу проявляється у збільшенні врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин, рентабельності та поліпшенні фінансового стану аграрних підприємств.

Рис. 2.4. Фактори зростання ефективності використання виробничого потенціалу в аграрних підприємствах

Для вивчення сукупного впливу виявлених факторів на зростання ефективності використання виробничого потенціалу була вивчена діяльність 120 аграрних підприємств Харківської області за допомогою прийомів кореляційно-регресійного аналізу, які дозволили визначити ступінь впливу кожного фактору і їх сукупності на ефективність використання виробничого потенціалу,

встановити тісноту зв'язку між ними.

Вихідний масив факторів був підданий статистичному аналізу, метою якого був відбір обмеженого їх числа, вплив яких на результативний показник найбільш суттєвий. Для цього була побудована матриця парних коефіцієнтів кореляції, за якими оцінюється ступінь зв'язку кожного з факторів з величиною виробничого потенціалу (у нашому випадку це валова продукція на 100 га сільськогосподарських угідь).

Багатовимірний статистичний аналіз ефективності використання виробничого потенціалу проводився на підставі наступних показників:

Y - валове виробництво продукції в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.; x_1 - фондозабезпеченість, тис. грн. на 100 га с.-г. угідь;

x_2 - енергозабезпеченість, к.с. на 100 га с.-г. угідь;

x_3 - працезабезпеченість, люд. на 100 га с.-г. угідь;

x_4 - забезпеченість оборотними коштами, тис. грн. на 100 га с.-г. угідь;

x_5 - витрати на добрива, тис. грн. на 100 га посівів;

x_6 - субсидії в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.;

x_7 - витрати на корми, тис. грн. на 1 умовну голову;

x_8 - якість ґрунту сільськогосподарських угідь, бал бонітету [107].

Основними джерелами інформації при побудові статистичної бази моделювання ефективності використання виробничого потенціалу були використані офіційні дані бухгалтерської звітності сільськогосподарських підприємств Харківської області.

Отримане рівняння множинної регресії має вигляд:

$$Y = -1067 + 0,051X_1 + 0,11X_2 + 97X_3 + 0,21X_4 + 1,94 X_5 + 0,88 X_6 + 54,51X_7 + 41,94 X_8, \quad (2.1)$$

Отриманий коефіцієнт множинної кореляції $R = 0,87$ показує щільний зв'язок між результативною та факторними ознаками.

Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,75$ свідчить про те, що 75% варіацій результативного показника Y залежать від факторів, які включені в модель.

Рівняння множинної регресії показує, що показник виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств характеризується прямопропорційною залежністю від рівня їх забезпеченості основними факторами виробництва. Слід відмітити

найсильніший вплив такого фактору, як працевзабезпеченість на 100 га с.-г. угідь. Вплив інших факторів на ефективність використання виробничого потенціалу дещо нижчий.

В оцінці виробничого потенціалу значну роль відіграє точність його вимірювання. Спосіб оцінки вельми істотно впливає і на ефективність використання виробничого потенціалу. Оцінка виробничого потенціалу повинна відображати потенційний результат взаємодії всіх його компонентів [117]. Методика оцінки ефективності використання виробничого потенціалу повинна враховувати вищеперелічені показники (рис. 2.5).

Проведення аналізу в розрізі окремих ресурсів і визначення за допомогою прийомів регресійного аналізу основних чинників, що впливають на ефективність використання виробничого потенціалу і відображають при цьому різні аспекти їхнього використання. Виявлення і відображення кількісного взаємозв'язку в системі факторів, що впливають на ефективність використання виробничого потенціалу в сільському господарстві, і дозволяють отримати модель множинної регресії.

Обґрунтування оптимальних значень факторів, що визначають рівень ефективності використання виробничого потенціалу в сільському господарстві за допомогою методу статистичних угруповань, з урахуванням групувальних ознак факторів, вплив яких на ефективність використання виробничого потенціалу найбільш суттєвий.

Визначення оптимального значення величини виробничого потенціалу в сільськогосподарських організаціях. Розрахунок резерву збільшення ефективності використання виробничого потенціалу за групами господарств з різним рівнем ефективності його використання за рахунок уточнення і доведення до оптимальної величини розмірів основних складових виробничого потенціалу.

Рис. 2.5. Методика оцінки ефективності використання виробничого потенціалу

Методика оцінки ефективності використання виробничого потенціалу дозволяє відображати потенційний результат взаємодії всіх його компонентів за умови найвищої точності його виміру.

Для того, щоб намітити шляхи підвищення використання ресурсів, необхідно визначити оснащеність сільськогосподарських підприємств виробничими ресурсами і виявити ступінь її впливу на ефективність їх використання. Так, достатня забезпеченість сільськогосподарських підприємств необхідними трудовими ресурсами, їх раціональне використання, високий рівень продуктивності праці мають велике значення для збільшення обсягу виробництва продукції і підвищення ефективності виробництва. Зокрема, від забезпеченості господарства трудовими ресурсами та ефективності їх використання залежать обсяг і своєчасність

виконання сільськогосподарських робіт, ефективність використання техніки і, як результат, обсяг виробництва продукції, її собівартість, прибуток і ряд інших економічних показників [146].

Аграрні підприємства, на яких зайнято менше 11 чоловік на 100 га сільськогосподарських угідь, постійно відчують нестачу в робочій силі. Цей недолік зазнають, також, майже всі господарства Харківської області у найбільш напружені періоди сільськогосподарських робіт (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Вплив працевзабезпеченості на ефективність
сільськогосподарського виробництва на підприємствах
Харківської області (2020 рік)**

Групи сільськогосподарських підприємств по забезпеченості працівниками на 100 га с.-г. угідь, чол.	Кількість підприємств	На 100 га сільськогосподарських угідь			На 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.		Рентабельність, %
		Кількість робітників, чол.	Енергопотужностей, л.с.	основні виробничі засоби, тис. грн.	валова продукція	Прибуток	
до 2,5	42	1,9	6208,74	655,8	469,90	15,87	2,62
2,5 – 4,0	35	3,7	7357,9	676,52	882,94	89,02	12,34
4,0 – 5,5	28	4,9	2560,0	1333,57	1494,11	291,84	52,07
Понад 5,5	12	10,1	12392,29	6196,07	9416,37	1117,9	11,60
У середньому за вибіркою	117	4,0	6313,51	1392,43	1756,16	216,83	18,28

При збільшенні забезпеченості сільськогосподарських підприємств Харківської області працівниками на 100 га сільськогосподарських угідь від 1,9 до 10,1 осіб, прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь зростає з 15,87 тис. грн. до 1117,9 тис. грн. Проте, в ході дослідження була виявлена група підприємств із забезпеченістю працівниками на 100 га сільськогосподарських угідь, що дозволяє отримати найбільшу окупність витрат - 52,07 грн. і яка володіє найбільш раціональною трудозабезпеченістю на 100 га сільськогосподарських угідь - від 4,0-5,5 чол. Дана група господарств має певні показники вище середніх показників по області [162].

Забезпеченість аграрних підприємств основними і оборотними засобами виробництва і ефективність їх використання є, також, важливими факторами, від яких залежать результати господарської діяльності. У період з 2000 року по 2020 рік

матеріалозабезпечення на 100 га с.-г. угідь і матеріалозброєність на 1 середньорічного працівника в сільськогосподарських підприємствах Харківської області мали тенденцію до зростання в 10,5 раз і 17 разів, відповідно, що є, неодмінно, позитивною тенденцією. Рівень же фондозабезпеченості мав тенденцію до зниження і склав в 2020 р. всього 24,7% від рівня 2005 р. [162].

Виділено чотири основні групи сільськогосподарських підприємств за ступенем забезпеченості основними виробничими засобами з метою визначення її впливу на ефективність виробництва (табл.. 2.6).

Таблиця 2.6

Вплив оснащеності основними виробничими засобами на ефективність сільськогосподарського виробництва в господарствах Харківської області (2020 р.)

Групи сільськогосподарських підприємств по забезпеченості основними виробничими засобами на 100 га сільськогосподарських угідь, млн.грн.	Основні виробничі засоби на 100 га с.г. угідь, тис. грн.	Число господарств	На 100 га с.г. угідь, тис. грн.		Отримано прибутку		Рентабельність, %
			валової продукції	Прибутку	на одного робітника, тис. грн	на 100 грн. ОПС, грн.	
до 1,00	397,24	47	470,87	27,02	13,0	12,31	7,25
1,00 – 2,00	1110,72	31	1248,01	178,95	46,09	7,66	11,13
2,00 - 3,00	1512,4	44	1644,44	108,64	102,57	16,76	17,49
Понад 3,00	7964,68	12	6228,33	460,26	34,31	1,70	2,03
У середньому за вибіркою	2746,26	112	2397,91	193,72	48,99	9,61	9,48

Як показав аналіз, підвищення забезпеченості основними виробничими засобами сільськогосподарських підприємств Харківської області з 397,24 тис. грн. до 1512,4 тис. грн., обсяг валової продукції, що припадає на 100 га сільськогосподарських угідь, зростає в 13,2 рази, прибутку - в 16,5 разів. Однак, при забезпеченості організацій на 100 га сільськогосподарських угідь основними виробничими коштами в розмірі 1512,4 тис. грн. був отриманий максимальний прибуток на одного працівника - 102,57 тис. грн., на 100 грн. основних виробничих засобів - 16,76 грн. і, головне, - найвища окупність сукупних витрат: на 100 грн. витрат -

17,49 грн. прибутку. Таким чином, отримана раціональна величина забезпеченості основними виробничими засобами для сільськогосподарських підприємств Харківської області, що сприяє найбільш ефективному виробництву - група сільськогосподарських підприємств по забезпеченості основними виробничими засобами на 100 га сільськогосподарських угідь від 2,0 млн грн. до 3,0 млн грн. [162].

Таким чином, не завжди найкраща група за будь-яким показником буде раціональним варіантом для сільськогосподарських підприємств різних регіонів, оскільки важливу роль відіграють регіональні особливості. І, якщо одна група з певними показниками буде кращою для одного регіону, то для іншого - вона може за ефективністю виробництва бути на останньому місці.

Останніми роками в економічній літературі все більше прихильників має думка вчених [12] про те, що вітчизняне сільськогосподарське виробництво втрачає свою стійкість через відсутність стимулів до збільшення обсягів виробництва. І пояснюють це, крім масштабних процесів старіння і руйнування матеріально-технічної бази галузі, відсутністю цивілізованої інфраструктури на селі і ще однією з найсерйозніших проблем вітчизняної агросфери - диспаритетом цін.

Дійсно, якщо перші дві проблеми можливо вирішити за допомогою державних дотацій і субсидій, то цінове співвідношення аграрної та промислової продукції часто ставить сільських товаровиробників в глухий кут, навіть за умови значних фінансових (бюджетних) вливань. Хоча вченими розроблено низку механізмів по зниженню диспаритету цін, вирішити зазначену проблему ще не вдалося.

Тому, одним із головних чинників сталого розвитку аграрного виробництва має стати перехід до більш ефективних технологічних і управлінських рішень для отримання максимального кінцевого результату з меншими витратами матеріальних ресурсів і праці. Крім того, деякі вчені [3] відзначають, що ефективність роботи сільськогосподарських товаровиробників залежить не тільки від макроекономічних умов, а й від внутрішньогосподарських чинників. За експертними оцінками, приблизно половина рентабельності виробництва формується безпосередньо в аграрних підприємствах, а друга половина - на макро- і мезорівнях. Отже,

витоки підвищення ефективності потрібно шукати не тільки у вигідних каналах збуту отриманої продукції і в паритетних відносинах цін на сільськогосподарські і промислові товари, а й у внутрішньогосподарському механізмі. Результати проведеного аналізу доводять, що за інших рівних умов (наприклад, природно-економічних в межах одного району) аграрні підприємства можуть значно відрізнятись за виробничим потенціалом, рівнем витрат, врожайністю культур і продуктивністю тварин в залежності від того, наскільки добре організоване виробництво.

До того ж, як відомо, процес адаптації до ринку спровокував корекцію технологій виробництва продукції у бік скорочення і виключення ряду технологічних операцій. Зокрема, більшість господарств відмовляється від підживлення рослин дорогими добривами або значно знизило їх внесення, що негативно впливає на врожайність. Що, однак, дозволяє значно знизити собівартість продукції рослинництва в поєднанні з грамотною сівозміною і за наявності родючих ґрунтів, У тваринництві переглядається структура використання кормів. Тому для підвищення ефективності діяльності підприємств важливо моделювати його роботу. Економіко-математичне моделювання може стати дієвим інструментом поліпшення фінансового стану аграрних підприємств, бо воно націлене на мінімізацію витрат і максимальне отримання прибутку. Сьогодні необхідні нові підходи до моделювання ефективного виробництва і, насамперед, через оптимізацію ресурсних пропорцій сільськогосподарських підприємств [9].

Оскільки процес управління ресурсами пов'язаний з постійним коригуванням їх обсягів, структури, напрямів і способів використання як перед початком виробничого циклу, так і всередині його, задачу оптимального розподілу ресурсів можна вирішити лише на основі використання динамічних моделей. У той же час, оптимізаційні моделі (як детерміновані, так і стохастичні), що характеризують використання землі та основних засобів, по суті, слугують інструментом прийняття стратегічних рішень (параметри визначаються за кілька виробничих циклів). Інформаційну основу для прийняття тактичних і оперативних рішень всередині виробничого циклу створюють моделі, які передбачають оптимізацію використання оборотних коштів.

Дослідження зарубіжних вчених [217] показують, що найважливіша умова своєчасного забезпечення міжгосподарських

тваринницьких підприємств якісними кормами в необхідному обсязі та асортименті - обґрунтований механізм економічних взаємовідносин господарств-учасників кооперативного виробництва, а також раціональна галузева структура спецгоспів, яка б відповідала інтересам розвитку головної галузі - кормовиробництву. Для цього, низькорентабельним рослинницьким підприємствам можна рекомендувати оптимізацію їх виробничої програми за допомогою економіко-математичної моделі, особливість якої полягає в тому, що кормові ресурси розглядаються як товарні продукти і як напівфабрикати. Тому набір змінних і система обмеження моделі повинні бути побудовані таким чином, щоб забезпечити безумовне виконання договірних поставок кормів, повне задоволення ними внутрішньогосподарських потреб, необхідну реалізацію зерна для виробництва комбікорму, можливу реалізацію кормових ресурсів понад зобов'язання для створення їх запасу. Подібна економіко-математична модель буде мати вигляд:

знайти оптимальне рішення $X = (x)$, для якого:

$$F_x = \sum_{j \in J_1} C_j X_j \rightarrow \max \text{ прибутку,} \quad (2.2)$$

де j - індекс змінної; x - розмір j -ї галузі; C_j - прибуток на одиницю виміру j -ї галузі; J_1 - безліч індексів товарних галузей.

за умови:

$$\sum_{j \in Z_2} x_j \leq B, \quad (2.3)$$

де Z_2 - безліч індексів сільськогосподарських культур з урахуванням способів їх використання; B - загальна посівна площа підприємства;

$$\sum_{j \in Z} a_{ij} - \bar{x}_j \leq A_i, \quad (2.4)$$

де Z - безліч індексів змінних задачі; a_{ij} - коефіцієнт витрат i -го ресурсу на одиницю розмірності j -ї галузі; X_j - розмір додатково необхідних ресурсів; A_i - наявна кількість i -го ресурсу в базисному періоді;

$$\sum_{j \in Z_1} q_{ij} \geq Q_i, \quad i \in I_2, I_3, \quad (2.5)$$

де q_i - висновок i -го виду товарної продукції з одиниці розмірності j -ї галузі; Q_i – гарантований обсяг реалізації i -го виду продукції; I_2, I_3 - підмножини номерів обмежень за реалізації продукції державі і кормів міжгосподарським об'єднанням з виробництва тваринницької продукції;

$$\sum_{j \in Z_3} l'_{ij} x_j - \sum_{j \in Z_2} d'_{ij} x_j \leq D_i, \quad (2.6)$$

де l_{ij} - потреба в i -му виді поживних речовин на одиницю розмірності j -го виду тварин; d_{ij} - зміст i -го виду поживних речовин в продукції, одержуваної з одиниці розмірності j -ї культури; Z - безліч галузей тваринництва; D_i - зміст поживних речовин i -го виду в наявних кормах;

$$\sum_{j \in Z_2} l_{ij} x_j - \sum_{j \in Z_2} d_{ij} x_j \leq 0, \quad (2.7)$$

е l_{ij} - вихід i -го виду корму з одиниці розмірності y -ї культури; l_{ij} - потреба в i -му виді корму на одиницю розмірності j -ї галузі тваринництва;

$$\sum_{j \in Z_2} b_{ij} x_j - \sum_{j \in Z_2} b'_{ij} x_j = 0, \quad (2.8)$$

де b_{ij}, b'_{ij} - коефіцієнти пропорційності між культурами, з яких друга - попередник першої;

$$\sum_{j \in Z_2} a_{ij} x_j - \sum_{j \in Z_4} a'_{ij} x_j = 0, \quad (2.9)$$

де Z_4 - безліч індексів культур, призначених для посіву на насіння; a'_{ij} - коефіцієнт виходу i -го виду продукції з одиниці розмірності j -ї галузі;

$$\sum_{j \in Z} a_{ij} x_j = Y_i, \quad (2.10)$$

де Y_i — змінна для визначення n -го результативного показника.

$$b_j \geq x_j \geq b'_j; Y_i > 0; \bar{x}_j > 0, \quad (2.11)$$

де b_j, b'_j , — верхня або нижня межі окремих невідомих.

У результаті освоєння рекомендованого співвідношення галузей зростає валова продукція підприємства при незначному збільшенні виробничих витрат і збереженні співвідношення витрат рослинництва і тваринництва на колишньому рівні. Особливо важливо, що відбувається поглиблення спеціалізації господарств на виробництві рослинницької продукції, особливо кормів. Це, у свою чергу, дасть можливість використовувати отриману інформацію для розробки робочої матриці раціонального використання найбільш активної частини основних виробничих фондів (силових і робочих машин і знарядь, транспортних засобів та тракторів, гужового транспорту, виступаючих лімітуючим фактором), яке б забезпечило виконання у встановлені терміни заданого обсягу робіт за найнижчих витрат матеріально-фінансових коштів.

В умовах постіндустріального суспільства на визначення рівня виробничого потенціалу чи не найважливіший вплив має використання у виробництві сучасних технологій. Аналізуючи склад і структуру потенціалу підприємства, роль і значення кожного з його елементів, слід зауважити деякі особливості останніх, а саме: взаємопов'язаність і взаємний вплив на кінцевий показник і динаміку економічного потенціалу, здатність доповнювати і заміщати один одного (рис. 2.6) [180].

Економічний потенціал є основою конкурентоспроможності всіх господарюючих суб'єктів, оскільки він впливає на основні фінансово-економічні показники їх діяльності (виручку від реалізації продукції, витрати, прибуток, рентабельність, ділову активність). Тому дуже важливо визначитися з тим, що він собою являє, і яким чином необхідно обчислювати ефективність його використання, так як в літературних джерелах відсутнє чітке розуміння сутності даної категорії.

У сучасних умовах важливо враховувати особливості побудови ефективної системи менеджменту в корпораціях.

Проблема ресурсозбереження та оптимізації використання ресурсів - це тема, актуальність якої, з часом, зростає; існують різні підходи до вирішення [24; 29].

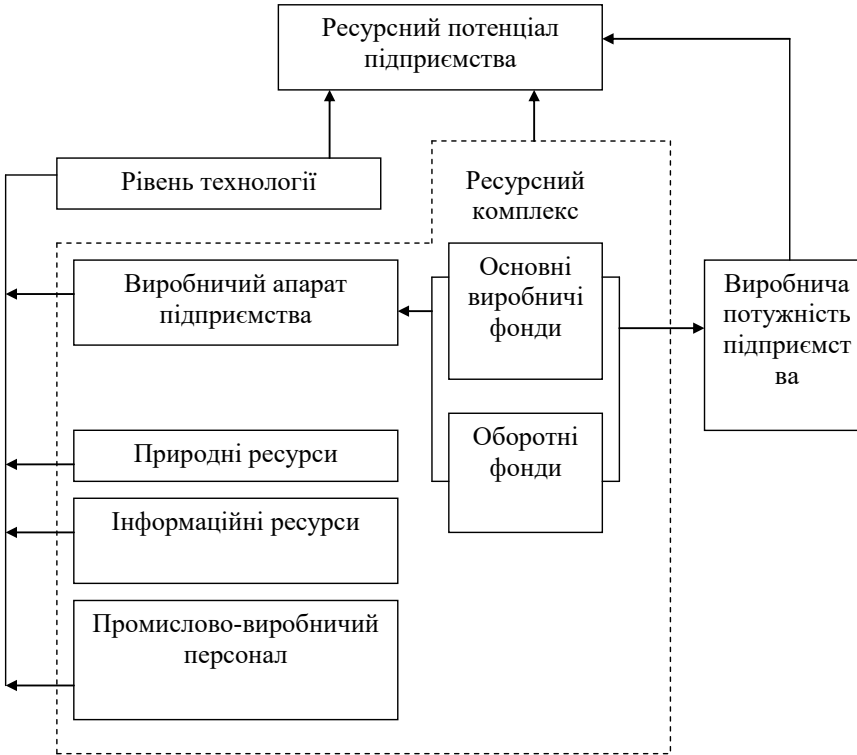

Рис. 2.6 Фактори, що обумовлюють рівень ресурсного потенціалу підприємства

Більшість вчених-економістів зводять поняття економічного потенціалу до ресурсних можливостей господарюючих суб'єктів, зважаючи на їх безпосередню участь у виробництві та збуті продукції [30; 31]. Однак є дослідники, які не згодні з подібним трактуванням сутності категорії «економічний потенціал». Відмінності між економічним та ресурсним потенціалом виділяють сучасні дослідники [10; 11; 19; 20; 21].

В.Г. Андрійчук у своїх працях розглядає економічний потенціал господарюючих суб'єктів агросфери у вигляді структури їх діяльності (заготівельної, виробничої, збутової), що, на думку автора, найбільш об'єктивно відображає смисловий зміст

економічного потенціалу, у зв'язку з багатостадійним характером використання ними ресурсів. У цьому зв'язку, він враховує процес формування економічного потенціалу у вигляді господарських процесів. У свою чергу, ресурсний потенціал він відносить до первинного фактору їх формування, залежного від ряду інших внутрішніх і зовнішніх факторів функціонування господарюючих суб'єктів (табл. 2.7) [19; 21].

Таблиця 2.7

**Механізм формування економічного потенціалу
господарюючих суб'єктів**

Елементи формування	Фактори формування	
	Внутрішні	Зовнішні
1. Заготівельний потенціал 2. Виробничий потенціал 3. Збутовий потенціал	1. Ресурси 2. Технології 3. Організаційно управлінський механізм 4. Організаційна культура	1. Покупці і замовники 2. Постачальники і підрядчики 3. Посередники 4. Конкуренти 5. Держава 6. Міжнародні та регіональні організації 7. Економічні умови 8. Техніко-технологічні умови 9. Природно-кліматичні умови 10. Демографічні умови 11. Соціально-культурні умови 12. Політико-правові умови

В якості місії підприємства агросфери, має бути визначене досягнення комерційних і соціальних результатів, одержуваних у процесі виробництва і продажу аграрної продукції, провідним ресурсом стає інформація, на основі якої будуть удосконалені технологічні процеси, виробничі системи аграрного підприємства, прийнято інвестиційні, маркетингові та інші управлінські рішення, визначаючи характер використання основних ресурсів (різних матеріалів, енергії, живої праці та ін.). МПП і матеріали, енергія, використовувані у виробництві, будуть виступати в даному випадку в якості основних ресурсів, використання яких спільно дає синергетичний ефект.

2.2. Методологічні підходи до оцінки основних елементів виробничого потенціалу аграрного підприємства

Використання системи показників дозволяє провести комплексний аналіз, повніше узагальнювати статистичні дані і зробити обґрунтовані висновки про шляхи підвищення ефективності використання виробничого потенціалу аграрного підприємства. Тому, при проведенні досліджень, методично правильніше використовувати сукупність показників, що всебічно характеризують ефективність виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства [89].

Необхідний варіант системи показників, який дозволяє найбільш повно і адекватно характеризувати всі елементи виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. Так, основні виробничі фонди сільськогосподарського призначення у виробничому потенціалі сільськогосподарського підприємства повинні бути представлені показниками розміру, забезпеченості, руху, структури вікового складу, а також рівня ефективності їх використання; земельні ресурси - розміром, структурою, якісною оцінкою, показниками забезпеченості та ефективності; трудові ресурси - показниками забезпеченості, динаміки, руху, структури, показниками економічної ефективності їх використання; оборотні кошти - показниками розміру, забезпеченості, динаміки, економічної ефективності використання (рис. 2.7).

Система окремих оціночних показників для визначення рівня виробничого потенціалу організації представлена на рис.2.8.

Серед основоположних завдань розвитку та ефективного використання виробничого потенціалу можна виділити:

- Оцінку рівня поточного виробничого потенціалу;
- Вибір основних напрямків, які сприяють зростанню та ефективному використанню виробничого потенціалу;
- Визначення впливу факторів на виробничий потенціал організації;
- Розробка заходів щодо підвищення ефективності використання виробничого потенціалу.

Контроль за виконанням розроблених заходів. Зростання ефективності використання виробничого потенціалу залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх факторів.

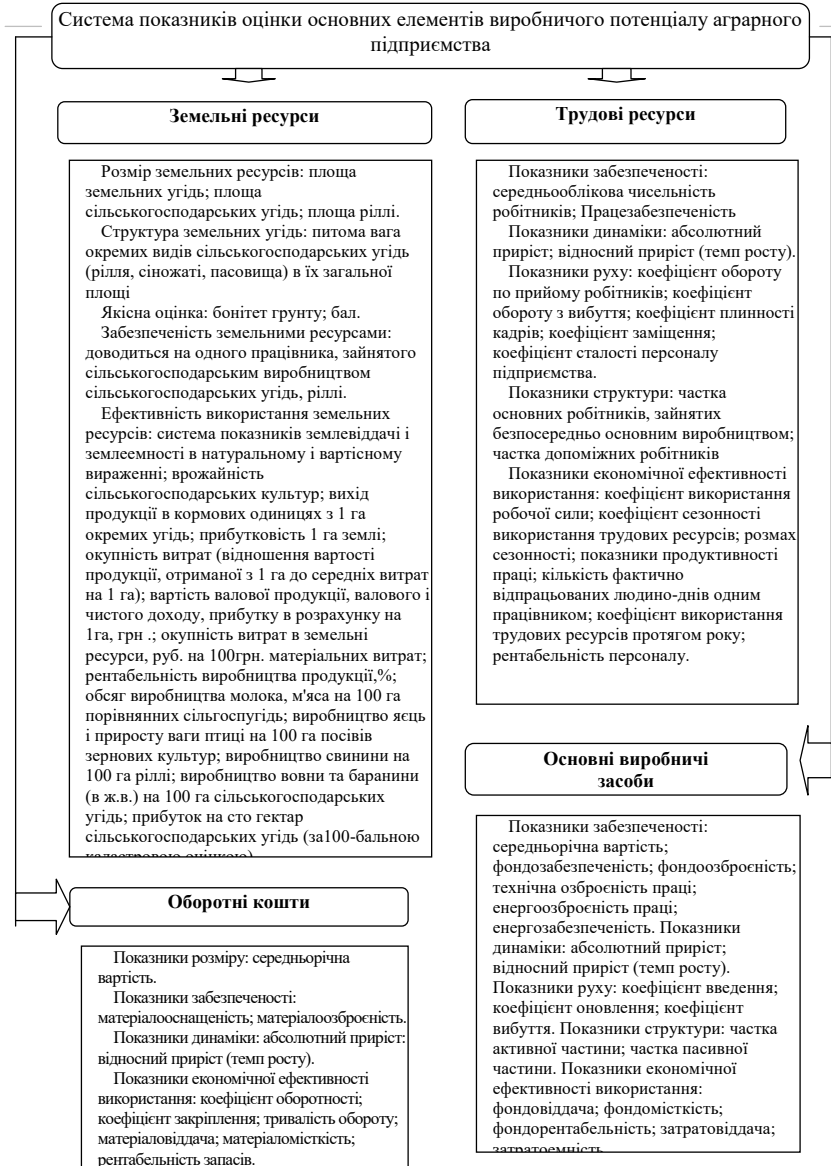

Рис. 2.7 Система показників оцінки основних елементів виробничого потенціалу аграрного підприємства

Все різноманіття факторів можна класифікувати за різними

ознаками. Так, по відношенню до організації, розрізняють зовнішні і внутрішні чинники.

До зовнішніх факторів можна віднести економічну та політичну ситуацію, нормативно-законодавчі зміни, інфляційні процеси, стан фінансово-кредитної системи держави. Внутрішні чинники характеризуються внутрішнім середовищем підприємства, до них відносяться такі, як: технологічний стан обладнання, рівень виробництва, кадрова політика, наявність і ефективне використання ресурсів і т.д.

Безумовно, істотний вплив на ефективність використання виробничого потенціалу мають внутрішні фактори, до яких можна віднести:

- організаторські та управлінські здібності керівників;
- кваліфікація персоналу;
- рівень організації процесу виробництва;
- вдосконалення організації виробництва, праці та управління підприємством;
- ефективність використання виробничих ресурсів;
- інноваційний розвиток підприємства;
- вдосконалення технології виробництва;
- інвестиційна діяльність підприємства;
- політика ціноутворення;
- якість використовуваних матеріальних ресурсів і т.д.

За видом чинника розрізняють людські, природні, правові, фінансові, соціальні, технологічні та інші фактори. За джерелами утворення виділяють об'єктивно і суб'єктивно існуючі чинники. До об'єктивно існуючих, відносяться фактори, що діють незалежно від функціонування аналізованого підприємства, зокрема: економічні закони і природні процеси, стан ринкового середовища, а до суб'єктивно існуючих відносяться фактори, що залежать від діяльності самого підприємства [95].

Виходячи з різноманіття можливих класифікацій факторів, що впливають на використання виробничого потенціалу організації, виділяють велику кількість напрямів його вдосконалення і способів виявлення резервів підвищення ефективності. У цьому зв'язку, до напрямів, що обумовлюють підвищення ефективності виробничого потенціалу, можна віднести: поліпшення використання людських

ресурсів, вдосконалення використання основних засобів, поліпшення використання матеріальних ресурсів, раціональне використання енергоресурсів.

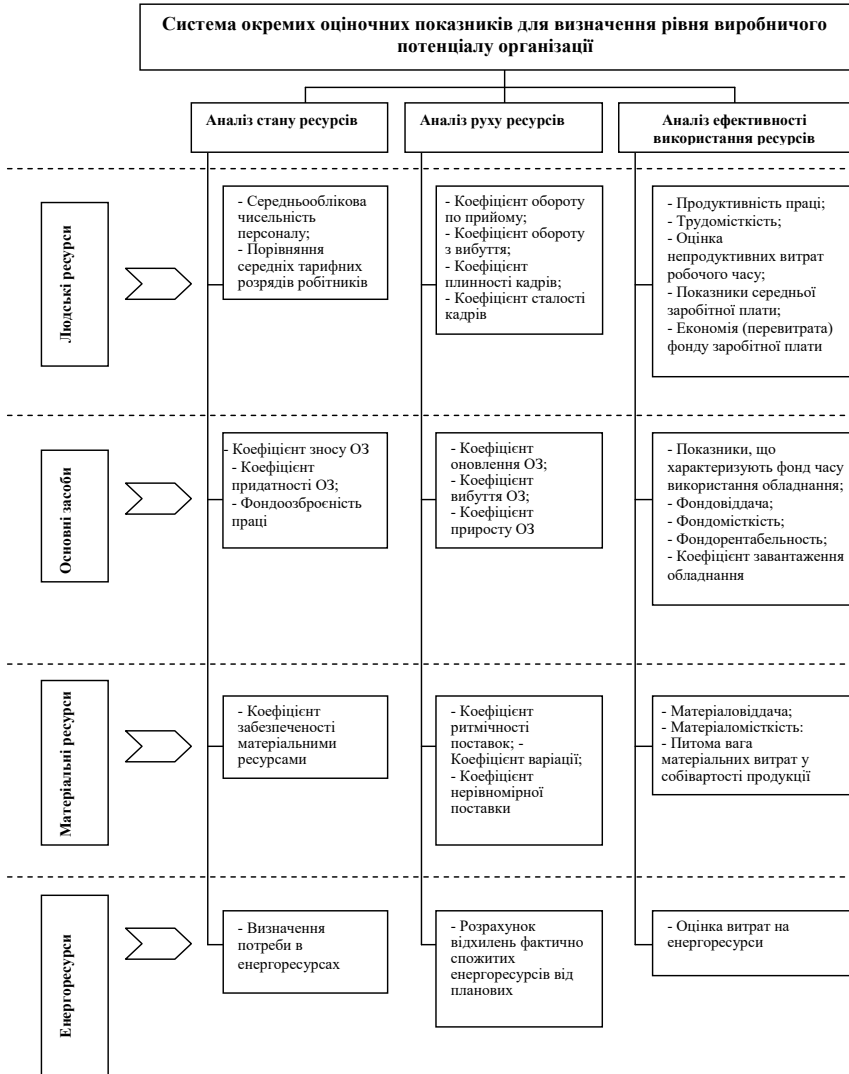

Рис. 2.8. Система окремих оціночних показників для визначення рівня виробничого потенціалу аграрної організації

До напрямів поліпшення використання людських ресурсів відноситься збільшення чисельності робочих, скорочення втрат робочого часу і періоду підготовки виробництва, зниження трудомісткості, збільшення продуктивності праці, зниження плинності кадрів, зростання коефіцієнта сталості кадрів, вишукування можливостей скорочення тривалості виробничого циклу продукції, що випускається, без порушень технологічного процесу, за допомогою скорочення часу міжопераційних перерв, підвищення кваліфікації робітників. У свою чергу, зростанню продуктивності праці сприяє вишукування можливостей економії праці, реалізація яких забезпечує досягнення мінімальних витрат праці на одиницю продукції. Особливе значення має і ефективна кадрова політика підприємства, спрямована на підвищення стабільності кадрів, розвиток працівників, максимальне використання їх знань, досвіду, навичок, здібностей [124].

До напрямів поліпшення використання основних засобів відноситься зниження фондомісткості при підвищених коефіцієнтах завантаження та використання обладнання, тобто зростання змінності його роботи, скорочення внутрішніх і цілоденних простоїв обладнання, збільшення кількості активної частини основних засобів, забезпечення своєчасного введення в експлуатацію нових і максимально ефективного використання діючих основних коштів, що сприятиме зростанню значення коефіцієнта використання виробничої потужності. Безумовно, до резервів поліпшення використання основних засобів відносять невикористані можливості технічного рівня, що визначається як ступінь досконалості використовуваної на підприємстві техніки і технології. Особливе значення має технологічний напрямок, що передбачає підвищення якості виробів і економічності їх виробництва, за допомогою використання прогресивних технологій. Удосконалення технікоорганізаційного рівня пов'язане з поліпшенням умов організації виробництва, які сприяють підвищенню якості нової продукції. Підвищення технічного рівня виробництва можна досягти за допомогою прискорення впровадження нової техніки, прогресивної технології і досягнень науково-технічного прогресу, що є найбільш ефективними для конкретного підприємства. До напрямів, що становлять основу

технічного розвитку виробництва, можна віднести: здійснення технічного переозброєння, реконструкції організації, оновлення основних засобів [138].

До основних напрямів поліпшення використання матеріальних ресурсів відноситься скорочення матеріаломісткості, підвищення матеріаловіддачі, раціональне використання сировини і матеріалів, ритмічність поставки сировини і матеріалів, застосування прогресивних видів сировини і матеріалів.

Раціональному використанню енергоресурсів сприяє грамотна організація виробничого процесу, сучасне обладнання, що сприяє економному споживанню енергоресурсів.

Поліпшити фінансові показники, отримати максимальний ефект від виробничо-господарської діяльності організації, забезпечити її стійке функціонування в перспективі дозволить оперативне, економічно обґрунтоване визначення основних напрямків підвищення ефективності використання виробничого потенціалу, за допомогою застосування ефективних прийомів і методів управління [153].

Формування, грамотне використання і вдосконалення виробничого потенціалу неможливе без чітко розробленої стратегії розвитку підприємства. Саме стратегія повинна враховувати основні напрямки виробничо-господарської діяльності, реалізацію різного роду інноваційних проєктів, впровадження нових технологій, оновлення основних засобів, вдосконалення кадрової політики. Ефективна стратегія повинна будуватися з урахуванням інновацій, науково-технічного прогресу, принципово нових технологічних рішень, що дозволяють не тільки раціонально використовувати наявні ресурси, але і знаходити можливості зростання виробничого потенціалу організації. Крім стратегії, необхідне формування механізмів підвищення ефективності використання виробничого потенціалу організації. На рис. 2.9 представлені основні механізми підвищення ефективності використання виробничого потенціалу організації.

Визначення напрямів, механізмів та інструментів підвищення ефективності використання виробничого потенціалу підприємства залежить від безлічі різних факторів, впливаючих на нього, а також від загальної стратегії розвитку підприємства і прогнозного стану

окремих умов здійснення виробничо-господарської діяльності. У зв'язку з цим, регулярний аналіз, оперативне виявлення прихованих резервів, вмале їх використання сприяють підвищенню конкурентоспроможності організації та успішному її розвитку в довгостроковій перспективі.

Рис. 2.9 Основні механізми підвищення ефективності використання виробничого потенціалу аграрної організації.

Оскільки ресурсний потенціал являє собою складну систему, то, очевидно, рівень ефективності його використання характеризується не одним, а сукупністю показників. Найбільш поширеним показником ресурсного потенціалу є фондвіддача як інтегральний результат рівня ефективності основних фондів, але, оскільки ефективність залежить від показника «продуктивність», то важливою умовою виступає трудовий процес і ступінь його інтенсифікації. Вплив на показник продуктивності забезпечується шляхом побудови організаційної моделі управління та регулювання трудових відносин як головного чинника забезпечення рівня

використовуваного потенціалу [121].

Оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства не тільки показує рівень віддачі ресурсів виробництва, але і створює основу для управління процесами їх формування як за вартістю, так і по корисності. Рівень ефективності використання ресурсного потенціалу, в цілому, може характеризувати показник «економічної цінності» як співвідношення між величиною зекономлених ресурсів у споживанні, обумовлених підвищенням корисності використовуваного продукту, і величиною сукупних витрат на його виробництво:

$$E = E_{pn} / \text{ц } T_{zn} \quad (2.12)$$

$E_{ц}$ — економічна цінність;

E_{pn} — величина заощаджених ресурсів у споживанні;

T_{zn} — величина сукупних витрат на виробництво.

У такому випадку інтегральний показник віддачі ресурсного потенціалу господарської системи буде визначатися відношенням величини кінцевого результату його функціонування до величини потенційного збільшення корисності.

Основним завданням управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства є не тільки оцінка рівня його використання, але й розробка стратегічних шляхів підвищення його ефективності.

На величину критерію ефективності впливають два головні чинники: рівень рентабельності продукції і структурна компонента діяльності підприємства, тобто організаційна структура підприємства. Отже, головним завданням оцінки ресурсного потенціалу підприємства є встановлення залежності рівня і динаміки критерію ефективності від рівня та динаміки рентабельності підприємства та рівня і динаміки його структурних коефіцієнтів [232].

Економічна неспроможність розглянутих систем оцінки ресурсного потенціалу виражається, насамперед, в необґрунтованому трактуванні економічного змісту критерію ефективності використовуваного потенціалу як співвідношення між рівнем задоволення потреби, вираженої ступенем виконання функції, і витратами на її забезпечення:

$$EP = \frac{\sum_{i=1}^n F_{ij}}{\sum_{i=1}^m N_{ij}} \rightarrow \max \quad (2.13)$$

де EP - ефективність потенціалу; F_{ij} - функціональність у вигляді ступеня задоволення потреби; i -функція ($i=1,2,3,\dots, n$); N_{ij} - витрати на забезпечення функції; j - варіант ($j=1,2,3,\dots, m$)

Проте, використання пропонованого підходу має ряд недоліків.

По-перше, він не характеризує ступінь задоволення заданої потреби.

По-друге, він не розкриває економічний зміст поняття «ступінь задоволення потреби». По-третє, запропонований зміст критерію, як співвідношення між рівнем задоволення потреби і витратами на його забезпечення, є не що інше, як рівень ефективності споживаних ресурсів. Основна причина такої неспроможності полягає в тому, що не дається економічна оцінка чисельника цього критерію як ступеня виконання об'єктом його функцій і зв'язку цього ступеня з мірою задоволення потреби.

У дослідженні сутності ресурсного потенціалу деяку негативну роль відіграє орієнтованість багатьох дослідників на макроекономічний рівень при вивченні його складових. Наслідком цього стало недостатнє розкриття мікроекономічного змісту ресурсного потенціалу аграрного підприємства, відсутність, у більшості випадків, розгорнутої системи показників його оцінки. У теорії недостатньо розроблена проблема обліку показників, що характеризують ресурсний потенціал підприємств. На підприємствах не розроблена система показників інтенсивного використання потенціалу, відсутній комплексний підхід до аналізу економічного потенціалу як підприємства в цілому, так і його структурних підрозділів, що нерідко призводить до прийняття неефективних управлінських рішень [197].

Зрозуміло, що критерії ефективності використання ресурсного потенціалу різноманітні, коло цих критеріїв вельми обширне, і їх не можна звести до якогось одного показника. Однак

видається можливим виділити загальний критерій - економічні результати діяльності підприємства в цілому, тобто здійснення підприємством своєї місії при оптимальному споживанні ресурсів.

Найбільш складним моментом у виявленні структури ресурсного потенціалу є вибір способу його вимірювання як єдиного цілого. Його величина і ефективність визначаються трьома складовими, які доволі важко порівнювати: натуральними, вартісними і продуктивними. Мабуть, можна вважати, що єдино можливим способом його вимірювання, з погляду дослідження його структури та ефективності використання, є вартісна форма, хоча вона не може бути універсальною навіть в умовах стабільної економіки.

Для оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства економічна теорія рекомендує різні показники. Такі показники можуть розроблятися і на самих підприємствах, з урахуванням специфіки їх діяльності.

Виходячи з елементів і чинників формування економічного потенціалу аграрного підприємства, доцільно використовувати методикау обчислення ефективності його використання господарюючими суб'єктами, засновану на класичному розумінні ефективності як відношення результату до витрат. В якості результату варто враховувати одержуваний господарюючими суб'єктами дохід і ефект (різницю між результатом і витратами), а витрати повинні складати затрати, пов'язані із заготівлею, виробництвом і збутом продукції (табл. 2.8) [205].

Таблиця 2.8

Загальні і часткові показники ефективності використання економічного потенціалу господарюючих суб'єктів

Показники	Зміст
Сукупна ефективність використання економічного потенціалу	Ставлення доходів і ефекту до суми заготівельних, виробничих і збутових витрат
Ефективність використання заготівельного потенціалу	Ставлення доходів і ефекту до заготівельних витрат
Ефективність використання виробничого потенціалу	Ставлення доходів і ефекту до виробничих витрат
Ефективність використання збутового потенціалу	Ставлення доходів і ефекту до збутових витрат

Тому загальні методики обчислення ефективності виглядають наступним чином:

$$E_{\text{сеп}} = D / (P_{\text{заг}} + P_{\text{вв}} + P_{\text{зб}}), \quad (2.14)$$

де $E_{\text{сеп}}$ - сукупна ефективність використання економічного потенціалу;

D - доходи, грн.;

$P_{\text{заг}}$ - заготівельні витрати, грн.;

$P_{\text{вв}}$ - виробничі витрати, грн.;

$P_{\text{зб}}$ - збутові витрати, грн.;

$$E_{\text{сеп}} = E / (P_{\text{заг}} + P_{\text{вир}} + P_{\text{зб}}), \quad (2.15)$$

де $E_{\text{сеп}}$ – сукупна ефективність використання економічного потенціалу;

E - ефект, грн.;

$P_{\text{заг}}$ – заготівельні витрати, грн.;

$P_{\text{вир}}$ – виробничі витрати, грн.;

$P_{\text{зб}}$ – збутові витрати, грн.

Подібним чином слід обчислювати ефективність використання окремих елементів економічного потенціалу господарюючих суб'єктів:

$$E_{\text{фзаг}} = D / P_{\text{заг}}, \quad (2.16)$$

де $E_{\text{фзаг}}$ – ефективність використання заготівельного потенціалу;

D – доходи, грн.;

$P_{\text{заг}}$ – заготівельні витрати, грн.;

$$E_{\text{фзаг}} = E / P_{\text{заг}}, \quad (2.17)$$

де $E_{\text{фзаг}}$ – ефективність використання заготівельного потенціалу;

E – ефект, грн.;

$P_{\text{заг}}$ – заготівельні витрати, грн.;

$$E_{\text{фвир}} = D / P_{\text{вир}}, \quad (2.18)$$

де $E_{\text{фвир}}$ – ефективність використання виробничого потенціалу;

D – доходи, грн.;

$P_{\text{вир}}$ – виробничі витрати, грн.;

$$E_{\text{фвир}} = E / P_{\text{вир}}, \quad (2.19)$$

де $E_{\text{фвир}}$ – ефективність використання виробничого потенціалу;

E – ефект, грн.;

$P_{\text{вир}}$ – виробничі витрати, грн.;

$$E_{\text{фзб}} = D/R_{\text{зб}}, \quad (2.20)$$

де $E_{\text{фзб}}$ – ефективність використання збутового потенціалу;

D – доходи, грн.;

$R_{\text{зб}}$ – збутові витрати, грн.;

$$E_{\text{фзб}} = E/R_{\text{сб}}, \quad (2.21)$$

де $E_{\text{фзб}}$ – ефективність використання збутового потенціалу;

E – ефект, грн.;

$R_{\text{зб}}$ – збутові витрати, грн.

Особливу увагу слід приділяти формуванню та ефективності використання виробничого потенціалу, оскільки випуск продукції найбільш істотно впливає на подальше функціонування відтворювальних процесів (розподіл, обмін і споживання), насамперед, основних і оборотних коштів, які, в період науково-технічних досягнень, забезпечують господарюючим суб'єктам додаткову конкурентну перевагу в підвищенні продуктивності як матеріалізованої, так і живої праці інтенсивним способом [15; 16; 17; 18; 21; 22; 23; 28]. Дана точка зору, повністю відповідає сучасним реаліям.

Основне ж положення оцінки потенціалу будь-якої системи - виробництва, підприємства - повинно зводитися до зіставлення корисного результату і необхідних витрат на виробництво. Однак, це очевидне теоретичне положення практично не виконується через труднощі визначення як чисельника (корисного результату), так і знаменника (необхідних витрат).

Особливу складність представляє визначення економічної оцінки корисного результату виробництва. Таким результатом може бути лише сукупність виготовлених споживчих вартостей, але, як такі, вони між собою несумісні й непоєднані. Тому в господарській практиці замість справді наукової економічної оцінки корисного результату виробництва, часто використовувалась не зовсім адекватна оцінка даного показника у вигляді грошового вимірника: наприклад, передбачається, що в грошовому вираженні корисного результату, отриманого при використанні незмінних цін на кожен одиницю продукції, закладено зміну фактичного обсягу виготовленої продукції як реальної зміни результату виробництва. Тим самим, чисельник зазначеного коефіцієнта не розкриває структури потреб.

Вихід з цього протиріччя полягає в тому, що під економічною

оцінкою корисного результату виробництва слід розуміти не величину витрат ресурсу, а величину заощаджених ресурсів у процесі споживання наступних стадій виробництва. По суті, це означає розробку абсолютно нового підходу до оцінки ресурсного потенціалу через приріст корисності.

У цьому випадку ефективність потенціалу отримує своє адекватне відображення у співвідношенні економічного вираження корисного результату та економії витрат.

При цьому, задоволення потреби пов'язане і супроводжується підвищенням корисності продуктів. Підвищення корисності спожитих продуктів і тих продуктів, які пов'язані з виробництвом, означає збільшення економії витрат ресурсів споживача. Тому підвищення ступеня задоволення потреби - це економія витрат ресурсів у споживанні.

Корисність продукту проявляється за допомогою реалізації його функцій. Тому ефективність використання потенціалу буде визначатися на основі обчислення економії витрат ресурсів споживача, обумовлена підвищенням корисності продукту при виконанні певної функції, що складе $E_{рп}(j)$, тобто економія витрат ресурсів споживача при виконанні j -ї функції. Аналогічно можуть бути визначені витрати ресурсів виробника на виготовлення цього продукту для виконання j -ї функції - $T_{пр}(j)$. У цьому випадку ефективність потенціалу аграрного підприємства обчислюється за формулою:

$$EП = \frac{\sum_{j=1}^m E_{рп}(j)}{\sum_{j=1}^m T_{пр}(j)} \quad (2.22)$$

де m — число функцій ($j=1, 2, \dots, m$).

У той же час, кожна функція пов'язана з цілком певною споживчою властивістю. У цьому випадку економія витрат ресурсів споживача знаходиться в кореляційній залежності від споживчої якості, тобто сукупності споживчих властивостей продукту, тобто

$$E_{рп} = f(y_1, y_2, \dots, y_n) \quad (2.23)$$

де y_i - y_e споживча властивість; при цьому $i=1, 2 \dots k$.

У свою чергу, витрати ресурсів виробника можуть, також, бути в кореляційній залежності від виробничої якості, тобто сукупності виробничих параметрів, що формуються в процесі виготовлення продукту, тобто

$$T_{пр} = \varphi(X_1, X_2, \dots, X_l) \quad (2.24)$$

де X_j — j -е виробнича властивість; при цьому $j=1, 2, \dots, l$.

Основними етапами підвищення ефективності потенціалу підприємства є:

- Визначення кола об'ємних показників функціонування підприємства, які дають уявлення про використання ресурсів у виробництві;

- Аналіз динаміки зміни об'ємних показників;

- Перехід від об'ємних показників до показників корисності при споживанні у виробництві;

- Оцінка використання виробничого потенціалу на основі зіставлення корисності використовуваного продукту і витрат ресурсів.

Складність запропонованої оцінки ресурсного потенціалу обумовлена міжгалузевими зв'язками, коли на результат кінцевої діяльності впливають кон'юнктура ринку, його розмір і диспаритет цін. Тому необхідний системний підхід, який охоплював би всі стадії життєвого циклу не тільки виготовленого продукту, але і всі стадії спожитих ресурсів.

Відновлення і розвиток економіки агросектору неможливі без переходу до нової оціночної діяльності, що базується на використанні в господарській практиці споживчо-вартісних принципів. Ефективність цієї системи ґрунтується на використанні цілком певного методологічного інструменту в розробці та реалізації управлінських рішень щодо використання ресурсного потенціалу.

При дослідженні об'єкта, в межах управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств, розрізнені процеси і функції управління можна об'єднати в єдину систему цілеспрямованих управлінських впливів, що стане основою для розробки методичних основ оцінки ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Останнє дозволяє приймати управлінські рішення за оцінкою фактичного стану і використання ресурсів

підприємства в умовах нестабільної економічної ситуації (рис. 2.10) [139].

Рис. 2.10. Модель оцінки ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Оцінка конкурентоспроможності ресурсного потенціалу аграрного підприємства складається з трьох етапів.

Перший етап: збір фінансово-економічної інформації про стан аграрного підприємства; визначення основних цілей підприємства, вихідних і кінцевих характеристик фінансово-господарської діяльності.

Другий етап: розрахунок фактичного рівня

конкурентоспроможності підприємства через складові ресурсного потенціалу. Для цього вирішуються такі основні завдання:

- Вибір комплексу показників для кожної категорії складових потенціалу аграрного підприємства, що дозволяють найповніше відобразити їх поточний стан;

- Побудова компактної моделі фактичного стану аграрного підприємства;

- Визначення системи контрольних показників;

- Встановлення рекомендованих значень контрольних показників (максимально або мінімально допустимі) для кожної категорії складових потенціалів, тобто, побудова умовної еталонної моделі;

- Вимірювання індивідуального рівня ресурсного потенціалу аграрних підприємств за кожною з прийнятих для порівняння груп.

Третій етап, завершальний:

- Аналіз рівня використання ресурсного потенціалу досліджуваних аграрних підприємств;

- Виявлення резервів і втрат ресурсного потенціалу аграрних підприємств;

- Оцінка ефективності сформованої системи управління ресурсним потенціалом підприємства.

Оцінка складових ресурсного потенціалу досліджуваних аграрних підприємств пропонується у вигляді матриці:

$$P_{екп} = \{M_{нф}; \Phi_{нф}; K_{нф}; OT_{нф}\}, \quad (2.25)$$

де $P_{екп}$ – рівень економічної конкурентоспроможності; $M_{нф}$ – майновий потенціал фактичний; $\Phi_{нф}$ – фінансовий потенціал фактичний; $K_{нф}$ – кадровий потенціал фактичний; $OT_{нф}$ – організаційно-технічний потенціал фактичний.

Показники, що використовуються в матриці для оцінки, мають різну природу і непорівнювані один з одним значення. Тому проводиться нормування цих показників шляхом заміни матриці $P_{екп}$ (фактичний рівень ресурсного потенціалу) на матрицю X (нормовані показники), кожен елемент якої представлений різницею між відповідним елементом вихідної матриці і середнім значенням за рядком, в якому елемент розташований, поділений на величину середньоквадратичного відхилення:

$$X = \{X In ij; X \Phi n ij; X Kn ij; X OTn ij\}, \quad (2.26)$$

$$Xij = (Zij - Zcp) / Y, \quad (2.27)$$

де Xij – нормовані показники відповідних складових потенціалу; $Z ij$ – значення i показника j підприємства; $Z cp$ – середнє значення i показника для всіх підприємств; Y – середньоквадратичне відхилення показників.

Проведення процедури нормування усуває вплив абсолютних величин і варіації значень самих показників.

Результати проведених розрахунків «відстані» досліджуваних підприємств до умовної еталонної моделі представлені в табл. 2.9

Таблиця 2.9

«Відстань» підприємств до умовної еталонної моделі

Рік	Показник	Аграрні підприємства					
		1	2	3	4	5	6
2019	«Відстань» підприємств умовної еталонної моделі до	47.2	55.3	50.7	50.9	31.4	18.8
2020	«Відстань» підприємств умовної еталонної моделі до	42.7	43.8	26.6	23.9	26.4	16.4

Підприємства, що мають найменше значення R є найближчими до еталону, і, отже, найбільш конкурентоспроможними.

У табл. 2.10 представлені дані, отримані нами в результаті оцінки стану ресурсного потенціалу досліджуваних аграрних підприємств Харківської області.

На підставі складеної таблиці проведено аналіз стану складових ресурсного потенціалу, виявлено резерви і втрати ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Для самих підприємств даний аналіз дозволив дати кількісну і якісну оцінку конкурентоспроможності за певний період, а так само можливість оцінити не тільки прибутковість вкладених коштів, але і достатність власного капіталу для подальшого розвитку.

З виконаних розрахунків видно, що збільшилася кількість підприємств, розташованих найближче до еталону. Аналізовані аграрні підприємства мають низькі показники при оцінці їх конкурентоспроможності, і жодне з оцінюваних підприємств не

досягло еталонних значень, а значить, немає і резервів у поповненні складових потенціалу. Таким чином, дані підприємства потребують проведення заходів щодо управлінського коригування ресурсного потенціалу[88].

Таблиця 2.10

Стан ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Показник	Еталон	Підприємство					
		1	2	3	4	5	6
2013 рік							
1. Майновий потенціал	5.57	-2.18	0.29	0.57	-0.35	1.31	2.15
2.Фінансовий потенціал	5.35	4.35	0.82	-3.29	-0.62	-1.95	0.7
3.Кадровий потенціал	3.39	2.03	0.61	1.86	-2.07	-1.15	-1.48
4. Організаційно-технічний потенціал	5.65	-2.94	1.93	1.6	0.74	-0.98	5.6
2014 рік							
1. Майновий потенціал	6.25	-4.11	-2.17	2.34	0.3	1.27	1.49
2.Фінансовий потенціал	4.54	3.26	2.09	-1.07	0.03	-3.37	1.7
3.Кадровий потенціал	2.55	0.44	0.71	-0.21	-1.17	-1.3	-0.72
4. Організаційно-технічний потенціал	2.36	-2.3	-1.04	0.01	1.24	0.35	1.38

У проведеному дослідженні визначено ефективність сформованої системи управління ресурсним потенціалом розглянутих аграрних підприємств:

$$E_{cy} = 1 / (M_n + \Phi_n + K_n + OT_n), \quad (2.28)$$

де E_{cy} – ефективність сформованої системи управління ресурсним потенціалом підприємства;

M_n, Φ_n, K_n, OT_n – сума нормованих показників майнового, фінансового, кадрового, організаційно-технічного потенціалів підприємства.

Результати оцінки ефективності сформованої системи управління ресурсним потенціалом досліджуваних аграрних підприємств представлені в табл. 2.11. Оцінка продемонструвала, що фактичні значення далекі від еталонних, отже, наявна система управління складовими ресурсного потенціалу не ефективна.

**Ефективність системи управління ресурсним потенціалом
аграрного підприємства**

Рік	Показник	Еталон	Підприємства					
			1	2	3	4	5	6
2019	Ефективність управління	0.05	0.16	0.27	0.25	1.35	0.76	0.12
2020	Ефективність управління	0.06	0.27	0.36	0.43	0.64	0.62	0.19

Виникає необхідність приділяти підвищену увагу питанням формування, використання та управління складовими ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Це послужило основою для розробки алгоритму управління ресурсним потенціалом (рис. 2.11) і формулювання низки пропозицій щодо вдосконалення системи управління ресурсним потенціалом досліджуваних аграрних підприємств.

Пропонований алгоритм складається з наступних етапів:

1. Визначення факторів, що впливають на управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства, в цілому, і на конкретні складові.

2. Оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства, в основу якої покладено принцип однозначної кількісної оцінки із застосуванням таксонометричних методу.

3. Удосконалення системи управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства. У цьому блоці відбувається постановка цілей і завдань розвитку аграрного підприємства; розробка можливих пропозицій і заходів щодо вдосконалення ресурсного потенціалу через його складові.

4. Оцінка системи управління ресурсним потенціалом підприємства після зміни значень його складових. У даному блоці розглядається кінцевий підсумок вдосконалення ресурсного потенціалу внаслідок отримання конкретних ефектів через майнову, фінансову, кадрову та організаційно-технічну складові.

Очікуваний ефект від вдосконалення системи управління ресурсним потенціалом підприємства, враховуючи позитивний характер залежності складових потенціалу, виявиться позитивним. Іншими словами, вплив на один з елементів складових ресурсного потенціалу сприяє його нарощуванню в цілому.

Пропоновані заходи спрямовані на підвищення рівня ресурсного потенціалу аграрного підприємства як основоположного відтворення виробничої потужності і зростання ділової та інвестиційної активності.

Рис. 2.11. Алгоритм управлінського впливу на складові ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Підсумком розглянутих пропозицій є конкретний економічний ефект, а саме:

- Підвищення коефіцієнта придатності; оновлення основних засобів; зниження матеріальних витрат на виробництво і реалізацію продукції;

- Зростання виручки, зниження собівартості; підвищення ліквідності, платоспроможності; зростання рентабельності продукції, продажів і власного капіталу; зниження фінансової залежності; оптимального співвідношення власних і позикових

коштів;

- Зниження плинності кадрів; зростання коефіцієнта сталості складу; зростання продуктивності праці; зниження оборотів по прийому робочих;

- Підвищення кваліфікації персоналу, відповідність кваліфікації і складності виконуваних робіт;

- Підвищення ритмічності аграрних процесів і рівня спеціалізації виробництва; зниження частоти травматизму; збільшення числа нових впроваджених технологій та обладнання.

Існує тісний взаємозв'язок між складовими потенціалу аграрного підприємства: майновою, фінансовою, кадровою, організаційно-технічною.

2.3. Інструментарій управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрних підприємств

Економічна стійкість підприємства характеризується як стан господарюючого суб'єкта, який визначається найбільш ефективним використанням його ресурсного потенціалу, яке дозволяє здійснювати стійку динаміку, домагатися поставлених цілей бізнесу в умовах негативного впливу сукупності факторів внутрішніх і зовнішніх загроз. Особливе значення в системі управління сталим розвитком аграрної організації відводиться питанням розробки методів аналізу та оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу суб'єкта господарювання [98].

Необхідно відзначити, що ефективне управління ресурсним потенціалом підприємства є основою економічної стійкості функціонування на ринку. У зв'язку з цим, необхідний механізм управління сталим розвитком підприємства на основі розробки методики оцінки та аналізу ефективності використання ресурсного потенціалу (рис. 2.12). З цієї позиції, виникає системна передумова «ефективне використання ресурсного потенціалу - ефективне управління - стабільна економічна стійкість організації» і може бути використана методика оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу на основі багатомірного порівняльного аналізу [92]. Вона дозволяє оцінити рівень економічної стійкості підприємств з позиції ефективного управління ресурсним потенціалом.

Рис. 2.12. Механізм управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства

Комплексну оцінку економічної стійкості аграрного підприємства з позиції ефективного управління та використання ресурсного потенціалу слід проводити в кілька етапів. На першому етапі обґрунтовується система показників, що характеризують ефективність використання ресурсного потенціалу з позиції стану економічної стійкості організації [108]. В результаті формується матриця вихідних даних. На другому етапі визначається максимальне значення показника, яке приймається за одиницю. Потім всі показники цієї граfi (A_{ij}) діляться на максимальне значення еталонного підприємства ($\max A_{ij}$). В результаті формується матриця стандартизованих коефіцієнтів (N_{ij}).

$$N_{ij} = \frac{A_{ij}}{\max A_{ij}}. \quad (2.29)$$

На третьому етапі всі елементи матриці зводяться в квадрат. Якщо задача зважується з урахуванням різної ваги показників, отримані квадрати збільшуються на величину відповідних вагових

коефіцієнтів (β), встановлену експертним шляхом, після чого результати сумуються за рядками (табл. 2.12) за наступною формулою:

$$Q_j = \beta_1 \cdot N_{1j}^2 + \beta_2 \cdot N_{2j}^2 + \dots + \beta_n \cdot N_{nj}^2 \quad (2.30)$$

Таблиця 2.12

Результати порівняльної оцінки узагальнюючих показників ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Підприємство	Показники										
	N_1	N_2	N_3	N_4	N_5	N_6	N_7	N_8	N_9	N_{10}	Q_j
1	0,05	0,02	0,01	0,01	0,03	0,06	0,06	0,02	0,01	0,006	0,276
2	0,04	0,01	0,01	0,01	0,029	0,038	0,043	0,013	0,025	0,024	0,249
3	0,033	0,006	0,021	0,01	0,032	0,043	0,044	0,04	0,013	0,015	0,257
4	0,1	0,05	0,036	0,15	0,05	0,1	0,096	0,15	0,1	0,15	0,982
5	0,082	0,026	0,05	0,09	0,042	0,068	0,1	0,118	0,056	0,105	0,737
β	0,1	0,05	0,05	0,15	0,05	0,1	0,1	0,15	0,1	0,15	-

Дані показники характеризують перетворені показники:

N_1 коефіцієнт використання виробничої потужності;

N_2 -коефіцієнт фондовіддачі;

N_3 - коефіцієнт автономії;

N_4 - коефіцієнт запасу фінансової міцності підприємства;

N_5 - коефіцієнт забезпеченості трудовими ресурсами;

N_6 рівень продуктивності праці;

N_7 - коефіцієнт інформаційного забезпечення;

N_8 коефіцієнт інвестування в систему інформаційного забезпечення та безпеки;

N_9 - коефіцієнт прибутковості інновацій;

N_{10} - коефіцієнт фінансування інноваційної діяльності підприємства (витрати на проведення НДДКР).

З метою проведення практичного аналізу, були обрані підприємства, що функціонують в агросфері Харківської області.

На четвертому етапі отримані рейтингові оцінки розміщуються за рангом, і визначається місце кожного

підприємства за рівнем ефективності використання ресурсного потенціалу в системі сталого розвитку організації. Перше місце займає підприємство, якому відповідає найбільша сума, друге місце - організація, що має наступний результат і т.д.

Це є відображенням ефективної системи організації та управління діяльності господарюючих структур, яка використовує підсистему стратегічного планування, аналізу, контролінгу та маркетингу. Сукупність даних функціональних напрямів дозволяє підприємствам забезпечити високу ефективність і стійкість функціонування на цільовому ринковому сегменті. При цьому аграрні підприємства мають істотний розрив практично за всіма аналізованими показниками.

Так, за даними статистичної звітності, у період з 2005 р. по 2020 р. на підприємствах Харківщини кількість тракторів скоротилася на 28,3%; сівалок і комбайнів - на 20,5%; бурякозбиральних машин - на 37%; косарок - на 39,7%; жниварок валкових - на 36,5%. Найгірша ситуація складається з забезпеченістю прес-підбирачів та дощувальних і поливних машин і установок. За аналізований період кількість прес-підбирачів скоротилася на 43,3%, дощувальних і поливних машин і установок - на 41,2% [92].

Нами був проведений кластерний аналіз для 38 сільськогосподарських підприємств Харківської області за даними за 2019 рік. В основу ознак кластеризації були покладені обсяги ресурсів (площа сільськогосподарських угідь, середньорічна кількість працівників, середньорічна вартість основних виробничих фондів, розмір оборотних коштів) і показники інтенсивності використання ресурсів у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. У результаті проведення кластерного аналізу за методом Уорда (Wards method) [92] вихідна сукупність була розбита на 4 групи, як показано в таблиці 2.13.

Для побудови виробничого потенціалу були прийняті наступні позначення:

Y - обсяг валового виробництва сільськогосподарської продукції, тис. грн.; x_1 - площа сільськогосподарських угідь, га; x_2 - середньорічна кількість працівників, люд.; x_3 - середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.; x_4 - розмір оборотних коштів, тис. грн.

Виробничі потенціали для виділених кластерів мають вигляд:

$$ПП_1 = 157,87 \cdot x_2^{0,35} \cdot x_3^{-0,23} \cdot x_4^{0,707} \cdot e^{0,008 \cdot x_2} \quad (2.31)$$

$$ПП_2 = 28,12 \cdot x_2^{0,697} \cdot x_3^{-0,099} \cdot x_4^{0,726} \cdot e^{-0,00006 \cdot x_1 - 0,00695 \cdot x_2} \quad (2.32)$$

$$ПП_3 = 0,85 \cdot x_2^{0,426} \cdot x_4^{0,955} \cdot e^{0,000004 \cdot x_3 - 0,000014 \cdot x_4} \quad (2.33)$$

$$ПП_4 = 0,0857 \cdot x_4^{1,407} \cdot e^{0,00134 \cdot x_2 - 0,00003 \cdot x_4} \quad (2.34)$$

Таблиця 2.13

Результати кластерного аналізу сільськогосподарських підприємств Харківської області (2019 рік)

Показники	Кластери			
	1	2	3	4
Число підприємств	9	18	8	3
Площа сільгоспугідь, га	1201	3895	5287	8395
Середньорічна кількість працівників, чоловік	19	59	114	197
Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.	7792	21870	56830	101826
Оборотні кошти, тис.грн.	3868	11569	31537	44026
Валова продукція, тис. грн.	5627	20554	42174	68229
Доводиться на 100 га сільгоспугідь: працівників, чол.	1,58	1,51	2,15	2,35
Основних виробничих засобів, тис. грн.	648,79	561,49	1074,9	1212,94
оборотних коштів, тис.грн.	322,06	297,02	596,5	524,43

Прямим показником рівня використання виробничого потенціалу є відношення фактично досягнутих результатів до його можливої (нормативної) величини. З формули визначення значення виробничого потенціалу можна обчислити ефективність його використання:

$$E = \frac{Y}{ПП} = \frac{Y}{\alpha \cdot \tilde{Y}} = \frac{\alpha}{\alpha^*} \quad (2.35)$$

де Y і \tilde{Y} – відповідно, фактичний і теоретичний рівні валового виробництва; α и α^* – відповідно, фактичний і нормативний (максимальний) інтегральні показники ефективності використання ресурсів.

Для сільськогосподарських підприємств, що увійшли до к-го кластеру, середнє значення ефективності використання виробничого потенціалу (E_k) складає: $E_1 = 0,23$; $E_2 = 0,27$; $E_3 = 0,47$; $E_4 = 0,62$. В середньому, по області $E = 0,315$.

Але особливий інтерес представляють значення ефективності використання виробничого потенціалу в розрізі адміністративно-територіального поділу (табл 2.14).

Таблиця 2.14

Ефективність використання виробничого потенціалу на сільськогосподарських підприємствах Харківської області

Райони	У	ПП	Е
Балаклійський	103139	400783	0,257
Барвінківський	165869	437074	0,379
Близнюківський	494212	1707546	0,289
Богодучівський	189846	670005	0,283
Борівський	139909	458853	0,305
Валківський	163670	519034	0,315
Великобурлуцький	391149	1050230	0,372
Вовчанський	424333	1341835	0,316
Двурічний	491889	1520684	0,323
Дергачівський	200454	581059	0,345
Зачепилівський	237717	717001	0,332
Зміївський	129077	129077	0,312
Золочівський	181906	632964	0,287
Ізюмський	112940	500695	0,226
Кегичівський	416569	1302088	0,320
Коломакський	779929	2210770	0,353
Красноградський	576967	1721388	0,335
Краснокутський	206801	705035	0,293
Куп'янський	170905	609291	0,280
Лозівський	558800	1626204	0,344
Нововодолажський	392022	1515002	0,259
Первомайський	323305	946480	0,342
Печеніжський	165620	662936	0,250
Сахновщинський	158934	825674	0,238
Харківський	271415	578920	0,297
Чугуївський	112847	412862	0,324
Шевченківський	169114	947815	0,317
Харківська область	7729338	24731305	0,315

Між традиційними показниками ефективності та ефективністю використання виробничого потенціалу (Е) встановлений щільний взаємозв'язок.

Нами були побудовані лінійні рівняння регресії

$$Y_j = a + bE \quad (2.36)$$

($j = 1, 2, \dots, 4$) по кожному кластеру, де

Y_1 - обсяг валової продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.;

Y_2 - обсяг валової продукції в розрахунку на одного середньорічного працівника, тис. грн.;

Y_3 - обсяг валової продукції (тис. грн.) у розрахунку на 1 тис. грн. основних виробничих фондів;

Y_4 - обсяг валової продукції (тис. грн.) у розрахунку на 1 тис. грн. оборотних коштів;

Y_5 - прибуток у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.;

Y_6 - прибуток у розрахунку на одного середньорічного працівника, тис. грн.;

Y_7 - окупність витрат, %;

E - ефективність використання виробничого потенціалу.

У результаті проведених розрахунків були отримані наступні залежності (табл. 2.15).

Найбільш об'єктивною процедурою в дослідженні економічного зростання та ефективності аграрного сектору економіки є проведення багатофакторного аналізу, який ми вважаємо доцільним здійснювати з урахуванням проведеної кластеризації. Побудовані нами багатофакторні рівняння регресії дозволяють зробити наступні висновки.

Таблиця 2.15

Залежності між ефективністю використання виробничого потенціалу і показниками ефективності аграрного виробництва

Результативні показники	Кластери			
	1	2	3	4
Y_1	$589,1 + 1071,9 \cdot E$	$226,7 + 1422,2 \cdot E$	$7107 + 1654,5 \cdot E$	$105,9 + 1657,1 \cdot E$
Y_2	$- 316,7 + 3323,9 \cdot E$	$- 43,5 + 1651,9 \cdot E$	$- 207,5 + 1396,8 \cdot E$	$- 119 + 808,7 \cdot E$
Y_3	$-$	$1,09 + 4,29 \cdot E$	$0,014 + 1,894 \cdot E$	$0,247 + 1,052 \cdot E$
Y_4	$0,54 + 5,16 \cdot E$	$0,13 + 7,18 \cdot E$	$0,54 + 2,29 \cdot E$	$0,298 + 2,291 \cdot E$
Y_5	$- 39,8 + 536,1 \cdot E$	$34,1 + 244,3 \cdot E$	$- 97,4 + 421,5 \cdot E$	$- 49,5 + 418,6 \cdot E$
Y_6	$- 103,2 + 770,7 \cdot E$	$- 5,8 + 257,9 \cdot E$	$- 77,8 + 289,9 \cdot E$	$- 100,2 + 257,4 \cdot E$
Y_7	$127,34 + 27,78 \cdot E$	$93,75 + 92,31 \cdot E$	$104,64 + 29,31 \cdot E$	$98,62 + 40,08 \cdot E$

Збільшення площі сільськогосподарських угідь не має позитивного впливу а ні на обсяг виготовленої продукції, а ні на ефективність сільськогосподарського виробництва. Дана обставина обумовлена тим, що збільшення площі сільськогосподарських угідь, що не супроводжується відповідним (пов'язаним з вимогами технології виробництва) збільшенням інших ресурсів (основних виробничих фондів, мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин, трудових ресурсів), призводить до порушення технологічних вимог, і, як наслідок, - до скорочення обсягу виробництва. Крім того, в господарствах області відбувається трансформація земельних угідь, що носить негативний характер. Таким чином, знижується віддача від використання землі. З метою збільшення обсягу виготовленої сільськогосподарської продукції та підвищення ефективності виробництва необхідно істотно збільшити витрати основних виробничих ресурсів у розрахунку на одиницю площі [145].

Абсолютно незначний вплив на зростання валового виробництва має збільшення вартості основних виробничих фондів, що призводить до зниження показників економічної ефективності аграрного сектору економіки. Ми вважаємо, що подібна ситуація пов'язана з цілим рядом положень методичного, методологічного, об'єктивного і суб'єктивного характерів. В першу чергу, слід зазначити, що у вартісній оцінці основних виробничих фондів не відображена їх структура, яка, в ідеалі, має відповідати обсягам і видам виготовленої продукції. Додатково проведений нами аналіз показав, що структура основних виробничих фондів у господарствах області, як правило, не відповідає структурі виготовленої продукції. Слід зазначити, що процес реформування сільського господарства призвів до такого стану, коли значна частина основних виробничих фондів, що значиться на балансі сільськогосподарського підприємства, зовсім не пов'язана з його виробничою діяльністю, тобто не бере участі у процесі виробництва продукції.

З іншого боку, в загальному випадку, збільшення вартості основних виробничих фондів не пов'язане з еквівалентним ростом їх «корисного ефекту». Найчастіше промислові підприємства, що постачають машини й устаткування сільському господарству,

необґрунтовано завищують ціни на них, привласнюючи, тим самим, частину прибутку, створеного в сільськогосподарському виробництві [160].

Напрямок же впливу інших виробничих ресурсів і інтенсивність їх використання носять різний характер залежно від кластерної приналежності сільськогосподарських підприємств.

На сільськогосподарських підприємствах першого кластеру позитивний вплив на ефективність виробництва має підвищення рівня забезпеченості сільськогосподарського виробництва трудовими ресурсами і обіговими коштами.

Так, збільшення середньорічної кількості працівників у розрахунку на одне господарство з 19 до 24 чоловік, що відповідає зростанню кількості працівників у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь з 1,58 до 1,97 чоловік, приводить до збільшення: обсягу валової продукції в розрахунку на 100 га сільгоспугідь і на 1 тис. грн. оборотних коштів на 300,35 тис. грн. і 163 грн., відповідно; прибутку в розрахунку на 100 га сільгоспугідь на 18,65 тис. грн.

Збільшення ж розміру оборотних коштів з 322 до 350 тис. грн., в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, буде супроводжуватися зростанням: продуктивності праці на 67,4 тис. грн. / чол.; прибутку в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і на одного працівника на 12,91 і 12,02 тис. грн., відповідно.

На підприємствах другого кластеру на формування ефективності виробництва серед усіх виробничих ресурсів істотний вплив мають обігові кошти.

Так, якщо забезпеченість оборотними коштами підвищити з 297 до 350 тис. грн. на 100 га сільгоспугідь (тим самим в розрахунку на одне господарство розмір оборотних коштів буде підвищений з 11 569 до 13 625 тис. грн.), то буде спостерігатися зростання: валового виробництва в розрахунку на 100 га сільгоспугідь на 77,38 тис. грн.; продуктивності праці - на 41,18 тис. грн. / чол.; прибутку в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та на 1 працівника на 13,4 і 7,9 тис. грн., відповідно.

На сільськогосподарських підприємствах третього кластеру істотний вплив на формування ефективності мають трудові та матеріальні ресурси.

Так, при збільшенні забезпеченості трудовими ресурсами з 2,15 до 2,5 чол. на 100 га сільгоспугідь (середня кількість працівників на підприємстві буде збільшена з 114 до 132 чоловік) відбувається зростання: обсягу валової продукції в розрахунку на 100 га сільгоспугідь на 63,72 тис. грн.; обсягу валової продукції в розрахунку на 1 тис. грн. оборотних коштів на 124 грн.

При збільшенні забезпеченості оборотними засобами з 596,5 до 620 тис. грн. / 100 га сільгоспугідь спостерігається зростання: валового виробництва в розрахунку на 100 га сільгоспугідь на 24,61 тис. грн.; продуктивності праці - на 16,83 тис. грн. / чол.; фондівіддачі на 0,016; прибутку в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та на 1 працівника - на 1,96 і 2,53 тис. грн., відповідно. Ефективність же використання виробничого потенціалу, при цьому, зростає на 0,57%.

Проведені нами розрахунки показали, що на підприємствах четвертого кластеру зміни в обсягах та інтенсивності використання ресурсів не призводять до істотних змін показників ефективності.

Таким чином, об'єднуючи отримані результати за сільськогосподарськими підприємствами 1 - 3 кластерів, отримуємо наступні висновки. Збільшуючи кількість працівників в аграрній сфері виробництва на 1539 чоловік і оборотні кошти на 399734 тис. грн. додатково буде отримано 1060624 тис. грн. валової продукції і +131343 тис. грн. прибутку.

Діяльність будь-якого підприємства ґрунтується на формуванні та управлінні ресурсним потенціалом, який є основою їх сталого розвитку.

З переходом на ринкові відносини в агросфері відбулися серйозні кількісні і якісні зміни (відсутність планових показників; зміна масштабів та обсягів робіт; зростання вимог до якості продукції, зростання впливу кон'юнктури ринку).

Фінансова криза 2008-2009 рр. спровокувала різке скорочення попиту на аграрну продукцію, як наслідок - зниження доходів підприємств (зниження обсягів капітальних інвестицій, фінансування). На даному етапі розвитку, коли зовнішнє середовище функціонування значно ускладнилося, проблема сталого розвитку аграрного підприємства придбала нові аспекти у своєму розвитку. Однією з ключових проблем аграрних

підприємств є забезпечення необхідного рівня ресурсного потенціалу, структура і виробничі характеристики якого повинні відповідати сучасним вимогам [85].

Для підвищення ефективності функціонування аграрним підприємствам необхідно провести комплекс заходів щодо вдосконалення системи управліннями функціональними ресурсними складовими організації, що, на наш погляд, дозволить найбільш ефективно використовувати наявний ресурсний потенціал, що знаходиться в розпорядженні підприємств. На підприємствах цієї групи доцільне впровадження системи ризик-менеджменту, яка дозволить встановити ризиковий профіль бізнес-структури та здійснювати превентивне управління ризиками.

Методика оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу є інформативною базою для розробки організаційно-управлінських рішень, спрямованих на забезпечення сталого розвитку підприємницької структури. Відзначимо, що забезпечення сталого розвитку підприємства вимагає здійснення комплексної системи заходів, які, залежно від стану підприємства і факторів зовнішнього середовища, визначаються конкретно на кожному підприємстві. Процес забезпечення економічної стійкості підприємства починається з розробки її стратегії. У стратегії управління стійкістю організації задаються кількісні та якісні орієнтири показників, передбачається найбільш оптимальна система використання ресурсного потенціалу, розробляються організаційні заходи і взаємодія структурних підрозділів [80].

В умовах інноваційної економіки, для якої характерне швидке протікання процесів та їх висока мінливість як для окремих підприємств, так і для економічної системи, в цілому, стає важливою здатність накопичувати стратегічний потенціал конкурентоспроможності, що дозволяє стійко проходити як локальні зміни кон'юнктури, так і системні кризи. Стимулювання інноваційної активності підприємств є найважливішою і необхідною мірою на сучасному етапі економічного розвитку. Поряд з цим завданням, виділяється ще одна, не менш значуща проблема - забезпечення економічної стійкості підприємств в умовах інноваційних факторів ризику. У даному контексті виникає завдання підвищення ефективності використання ресурсного

потенціалу організації, що забезпечує її економічну стійкість в умовах інноваційних ризиків.

Інноваційні ризики надають саме безпосередній вплив на економічну стійкість і стабільність функціонування аграрного підприємства. У даному контексті є необхідність умовного розмежування основних типів економічної стійкості підприємства [70].

Залежно від наслідків інноваційних ризиків на виробничу структуру пропонується умовно виділяти наступні типи економічної стійкості підприємства.

1. Стійкий стан характеризується досить швидким відновленням підприємства. Він зберігає свою фінансову стійкість і самостійно ліквідує наслідки інноваційних ризиків.

2. Нестійкий стан характеризується більш тривалим періодом відновлення виробничої діяльності. У цьому випадку знижуються резервні можливості організації, але фінансове становище дозволяє подолати наслідки ризиків.

3. Кризовий або критичний стан характеризується повною зупинкою виробничо-господарської діяльності організації. В даному випадку підприємство знаходиться в стані банкрутства, і його відновлення є досить проблематичним.

У табл. 2.20 вказані чисельні показники у вигляді коефіцієнтів, розрахованих як відношення фактичного і нормативного значень. Нормативні показники встановлюються підприємством самостійно і ґрунтуються на стратегічному менеджменті з урахуванням виробничої потужності фірми.

Ефективне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств передбачає інформаційно-аналітичне забезпечення і управління структурно-функціональними підсистемами, включаючи підсистему превентивного управління інноваційними ризиками. Це пов'язано з тим, що інноваційні ризики супроводжують інноваційну діяльність від моменту зародження ідеї і до впровадження результатів у практику господарської діяльності, включаючи безпосередньо сам процес дифузії інновацій. Для успішної реалізації цього завдання на рівні підприємницької структури необхідне формування підсистеми аналізу та управління інноваційними ризиками [54].

Основні показники, що характеризують основні типи економічної стійкості аграрного підприємства

Показники	Типи економічної стійкості організації		
	відносно стійкий стан	нестійкий стан	кризовий або критичний стан
Економічні втрати *	0,25	0,5	0,8 – 1,0
Обсяг інвестиційних ресурсів, необхідних для відновлення підприємства *	0,15 – 0,2	До 0,4	Более 1,0
Обсяг виручки від реалізації продукції	0,7 – 0,9	0,4 – 0,6	0
Рівень сукупних витрат виробництва	1,1 – 1,3	1,3 – 1,6	1,7 і більше разів
Рівень рентабельності (норма прибутку)	0,7 – 0,9	0,5 – 0,8	Збитковість або негативна рентабельність
Запас фінансової міцності підприємства	0,4 – 0,6	0,3 – 0,5	Банкрутство

* - У даному розрахунку зіставляються фактичні економічні втрати з потенційно можливим збитком, який може виникнути на підприємстві в умовах негативного впливу інноваційних ризиків.

** - Зіставляються значення необхідних інвестицій з даними про сукупну вартість основних виробничих фондів.

Слід зазначити, що підсистема аналізу та управління інноваційними ризиками включає в себе сукупність послідовних, взаємопов'язаних етапів, що дозволяють виявити, оцінити і зменшити вплив інноваційного ризику до прийняттого рівня з мінімальними витратами корпоративних ресурсів підприємства.

Система превентивних заходів щодо управління інноваційними ризиками повинна бути, в першу чергу, спрямована на забезпечення стійкості економічної системи підприємства та підвищення ефективності використання його ресурсного потенціалу.

Ефективне управління інноваційними ризиками має бути збалансованим і ґрунтуватися на наступних принципах:

1. Повинен дотримуватися баланс превентивних і реактивних методів управління ризиками в залежності від стану зовнішнього

середовища і ефективності прийнятих превентивних заходів.

2. З метою оцінки інноваційних ризиків та забезпечення ефективності ризик-менеджменту повинен дотримуватися баланс застосування ситуаційного моделювання і аналітичних методів оцінки ризиків та ефективності ризик-менеджменту в залежності від складності системи ризиків і мінливості зовнішнього середовища.

3. Витрати на управління інноваційними ризиками повинні окупатися підвищенням ефективності використання ресурсного потенціалу організації.

4. Організаційна структура ризик-менеджменту, обсяг і зміст заходів з управління інноваційними ризиками повинні відповідати масштабу підприємницької діяльності.

5. Ризик-менеджмент повинен гнучко й оперативно адаптуватися до зміни умов зовнішнього середовища.

6. Повинен бути реалізований механізм здійснення зворотних зв'язків ризик-менеджменту і систем стратегічного і поточного управління підприємницькою структурою.

Таким чином, ефективність використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства в умовах здійснення інноваційної діяльності багато в чому визначається здійсненням превентивного підходу у визначенні та оперативному реагуванні на потенційні інноваційні ризики.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Аналіз ресурсного потенціалу аграрних підприємств та виявлення резервів його підвищення

В сучасних умовах виведення української агросфери з кризового стану передбачає вирішення низки проблем, пов'язаних з діяльністю сільськогосподарських підприємств, у тому числі проблеми підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

Як вже відмічалось, в економічній науці виділяються різні види потенціалів підприємств: економічний, соціально-економічний, трудовий, виробничий, ресурсний, науково-технічний та інші види потенціалів.

Найбільш важливим для характеристики економічної могутності країни є оцінка економічного і виробничого потенціалів. Для проведення оцінки економічного і виробничого потенціалів важливо визначитися з їх сутністю і складом [104].

Систематизація визначень економічного потенціалу дозволяє виділити два підходи, що відрізняються глибиною представлення економічного потенціалу.

У першому підході - «ресурсному», в основу поняття економічний потенціал покладені ресурси, наявні в розпорядженні організації, завдяки яким формуються можливості з виробництва продукції і надання послуг.

У другому - «ресурсно-управлінському» підході, крім ресурсної складової, автори виділяють блок управління, спрямований на розвиток виробничих відносин між трудовими колективами та управлінським апаратом організації в цілому.

Економічний потенціал сільськогосподарської організації являє собою виробничий потенціал (у вигляді його елементів), і такі елементи як: «природні ресурси» (за виключенням земельних ресурсів, які є елементом виробничого потенціалу), «інформація» і важливий елемент - «інтелектуальний капітал», що забезпечує взаємовідносини організації із зовнішнім середовищем

(постачальники, посередники, конкуренти, споживачі, держава, профспілки) [102].

Керуючись трактуванням поняття «економічний потенціал», можна запропонувати більш повний перелік його складових - це природні ресурси, засоби виробництва, трудові ресурси, інформація, інтелектуальний капітал.

Інтелектуальний капітал забезпечує ефективну оцінку проблеми і ситуації, створення рішень і пошук передових форм виробництва; організацію виробничих відносин всередині та між трудовими колективами, управлінським апаратом і організацією, в цілому. За допомогою інтелектуального капіталу здійснюється ефективне використання ресурсів організації, що призводить до отримання максимально можливого виходу продукції.

В економічній теорії і практиці і досі не склалося, також, єдиної думки про сутність і склад виробничого потенціалу. Незважаючи на різноманітність інтерпретацій даного поняття, можна виділити ряд підходів до його визначення. У першому підході до визначення виробничого потенціалу авторами вказується лише його склад. Другий підхід визначає складові виробничого потенціалу і вказує на їх взаємозв'язок і взаємозалежність. У третьому підході під виробничим потенціалом автори розуміють можливість організації випуску продукції в залежності від наявності і величини ресурсів, задіяних у сільськогосподарському виробництві [122].

На основі систематизації визначень виробничого потенціалу за підходами, може бути розширене його визначення з урахуванням основних і визначальних властивостей, таких як єдність, збалансованість і взаємозв'язок. Під виробничим потенціалом сільськогосподарської організації слід розуміти можливість організації з випуску сільськогосподарської продукції в певних природно-економічних умовах, яка залежить від єдності, збалансованості, взаємозв'язку її матеріально-технічних, трудових і земельних ресурсів, а також від рівня їх віддачі та ефективності використання за допомогою задіяння інтелектуального капіталу.

Виходячи з даного визначення, в складі виробничого потенціалу, можуть бути виділені: земля, трудові ресурси, засоби виробництва (основні та оборотні кошти) і інтелектуальний капітал як найбільш важливі елементи виробничого потенціалу, а єдність, збалансованість, взаємозв'язок, рівень і ефективність використання

кожного окремого елемента, і їх сукупності, характеризують виробничий потенціал вцілому [140].

На основі узагальнення підходів науковців до визначення поняття виробничого потенціалу та його взаємозв'язку з іншими видами потенціалів і з урахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва, пропонується схема взаємозв'язку економічного та виробничого потенціалу сільськогосподарського виробництва з поданням складу елементів (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Співвідношення економічного та виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств

Слід зазначити значимість інтелектуального капіталу як елемента виробничого та економічного потенціалу з виділенням функціональних аспектів цього елемента в кожному з потенціалів.

Поділяємо думку вчених, що основу економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства складає його виробничий потенціал.

В даний час більшість досліджень питань виробничого потенціалу зводяться лише до оцінки виробничого потенціалу і не

спрямовані на виявлення його лімітуючих елементів, що стримують розвиток сільськогосподарського виробництва та оцінку резервів зростання виробничого потенціалу [147].

Аналізуючи існуючі методи оцінки виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, що базуються на різних принципових підходах, ми вважаємо, що вимогам системної оцінки виробничого потенціалу найбільшою мірою відповідають можливості індикаторного методу і методу з використанням апарату виробничих функцій (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Алгоритм оцінки виробничого потенціалу на основі комбінованого методу

Поєднання вищенаведених методів дає можливість оцінити потенційні можливості організацій з виробництва продукції на основі наявної ресурсної бази та ефективності її використання і

дозволяє визначити потенційно можливий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції. У результаті такої оцінки можна виявити, які організації за ресурсозабезпеченістю, в межах оцінки виробничого потенціалу та ефективності їх використання, випустили потенційно можливий обсяг продукції.

Для оцінки інтелектуального капіталу слід використовувати підхід, у якому приділяється особлива увага індексу ефективності використання ресурсів. На основі даного підходу можна виявити організації з найвищою ефективністю використання ресурсів і застосувати індекс ефективності даної організації в якості «еталону» максимально можливого рівня інтелектуального капіталу, за допомогою якого забезпечується ефективне використання ресурсів [174].

Вимогам комплексної оцінки виробничого потенціалу організацій найбільшою мірою відповідають можливості індикаторного методу і методу з використанням апарату виробничих функцій.

Оскільки основою індикаторного методу є порівняння показників виробничої діяльності організацій з нормативними чи середніми значеннями, то середні значення пропонується брати окремо за сільськогосподарськими підприємствами кожної природно-економічної зони.

При порівнянні показників виробничої діяльності організації з середньозональними значеннями використовується бальна оцінка, що знижує трудомісткість виконуваних розрахунків і робить їх доступними для розуміння. При відповідності значення критерію середньому зональному значенню присвоюється бальне значення 1, при невідповідності - 0, при перевищенні - 2.

Перелік показників, що характеризують ресурсозабезпеченість в межах оцінки виробничого потенціалу, такий: енергозабезпеченість, енергоозброєність, фондоозброєність, фондозабезпеченість, кількість працівників у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, розораність сільськогосподарських угідь, кількість голів великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь, кількість голів свиней на 100 га ріллі, оснащеність тракторами на 100 га сільськогосподарських угідь, вартість оборотних коштів у розрахунку на 100 га

сільськогосподарських угідь, величина оборотних коштів, що припадають на 1 працівника.

В результаті проведених розрахунків ресурсозабезпеченість в межах оцінки виробничого потенціалу 44,4% районів Харківської області можна охарактеризувати як низьку; 36,1% - це суб'єкти господарювання із середньою ресурсозабезпеченістю; 19,5% районів області мають високу ресурсозабезпеченість (Барвінківський, Великобурлуцький, Двурічанський, Коломацький, Першотравневий) [92].

Для характеристики ефективності використання ресурсів сільськогосподарського виробництва районів Харківської області використовувалася наступна система показників: виручка і прибуток (збиток) у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь; врожайність зерна (так як зерно є основною сільськогосподарською культурою); продуктивність корів; приріст живої маси великої рогатої худоби (так як спеціалізація більшості господарств Харківської області молочно-м'ясне або м'ясо - молочне скотарство); матеріаловіддача, фондівіддача, продуктивність праці; рівень рентабельності.

В результаті проведених розрахунків 47,2% районів області з низькою ефективністю використання ресурсів, 33,3% районів - з середньою ефективністю використання ресурсів і 19,5% районів використовують наявні ресурси найбільш ефективно. Це Балаклійський, Валківський, Зачепилівський, Куп'янський, Печенізький райони [92].

Для визначення потенційно можливого рівня валового виробництва сільськогосподарської продукції побудована багатофакторна модель на основі проведення множинного регресійного аналізу. З багатофакторних виробничих функцій обрана модель лінійного рівняння множинної регресії. Загальний вигляд моделі наступний:

$$Y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4, \quad (3.1)$$

де: Y - вартість валової продукції, тис. грн.; x_1 - середньорічна чисельність працівників, чол.; x_2 - середньорічна вартість оборотних коштів, тис. грн.; x_3 - площа сільськогосподарських угідь, га; x_4 - середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.

В результаті рішення багатофакторної лінійної моделі

отримані кореляційні рівняння, що моделюють залежність рівня виробництва валової продукції від забезпеченості районів Харківської області трудовими, земельними та матеріально - технічними ресурсами окремо для класифікаційних груп високого та середнього ресурсозабезпечення:

$$U1(x)=1706,2 + 199,861 x_1 + 0,450568 x_2 - 1,57978 x_3 \quad (3.2)$$

$$U2(x)=-2166,47+365,762 x_1+0,476624x_2-10,4481x_3+0,187364 x_4 \quad (3.3)$$

Перевірка даних факторів, за допомогою критерію надійності, показала, що P-Value не перевищує допустимий рівень значимості 5%.

В результаті отриманих розрахунків, 15 районів області мають фактичний рівень валового виробництва, що перевищує теоретичний, це означає, що райони використовували наявні ресурси з більш високою ефективністю, а решта районів області працювали нижче своїх можливостей.

Резерви зростання виробництва валової продукції, як показали дослідження - це, насамперед, комплектування сільськогосподарських підприємств висококваліфікованими фахівцями та робітниками.

Отже, найважливішим стратегічним завданням розвитку сільськогосподарського виробництва Харківської області є закріплення кадрів на селі.

Розрахунок потреби в персоналі аграрних підприємств, виходячи з науково-обґрунтованих технологічних норм ведення сільськогосподарської діяльності і фактично наявного поголів'я великої рогатої худоби на прикладі аграрних підприємств Дергачівського району, що мають величезні потенційні можливості для розвитку сільськогосподарського виробництва, показав, що тільки одне з дев'яти аграрних підприємств району, що виготовляють основну частину валової продукції всього району, має 100% забезпеченість працівниками і має стійке матеріальне і фінансове становище [178].

В інших досліджених підприємствах фактична чисельність працівників не відповідає нормативним показникам для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва.

Основна нестача виникає за такими категоріями працівників, як оператори машинного доїння - 67 чол., трактористи - машиністи

- 57 чол.

Забезпеченість керівниками та спеціалістами становить 50-60%. У результаті, керівники та фахівці змушені поєднувати кілька посад, що негативно позначається на ефективності управління. Дефіцитними категоріями працівників серед керівників і фахівців є зоотехніки (12 чол.) і агрономи (9 чол.) [162].

З метою доведення факту кадрового дефіциту в організаціях Дергачівського району, розроблені анкети для працівників таких категорій: оператори машинного доїння, трактористи-машиністи, зоотехніки, агрономи. Анкетування проводилося у великих сільськогосподарських підприємствах району. Дослідження підтвердили факт нестачі працівників за даними категоріями. До того ж, як показали моніторингові дослідження, за даними господарств, вимагає підвищення і рівень кваліфікації працівників. Так, в розглянутих господарствах 50% зоотехніків мають вищу освіту, 50% - середня технічна; 66,7% агрономів мають вищу освіту, 33,3% - середня технічна.

Дефіцит керівників і фахівців пропонується заповнити за рахунок залучення молодих фахівців.

В якості пріоритетного завдання формування в сільському господарстві області кадрового потенціалу, здатного вести ефективне управління виробництвом, повинно стати підвищення кваліфікації та перепідготовка керівних кадрів і фахівців, а також кадрів масових професій [162].

3.2. Організаційно-економічні засади забезпечення відтворення внутрішнього ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Сучасний етап розвитку ринкової економіки вимагає більш досконалих підходів до ресурсного забезпечення сільського господарства і нового механізму вдосконалення процесу відтворення його ресурсного потенціалу. Такий механізм в сучасних умовах повинен передбачати більш ефективну систему організаційних та економічних складових.

Чинний механізм відтворення ресурсного потенціалу працює неефективно, так як відтворення його складових недосконале, що призводить до зниження родючості ґрунтів, збільшення ступеня

зносу техніки, втрати працездатності та кваліфікації робочої сили [172].

Інноваційні перетворення економіки України, коли на перше місце піднімаються питання, пов'язані з роллю трудових ресурсів у формуванні ресурсного потенціалу, надають якісно новий зміст процесу формування і відтворення ресурсного потенціалу, отже, дослідження цієї проблеми набуває особливої значущості.

Частину сукупного ресурсного потенціалу, залученого в процес виробництва, пропонується називати виробничим потенціалом, а ресурси, залучені у виробничий процес, резервним потенціалом (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Схема визначення ресурсного потенціалу сільського господарства

Ресурсний потенціал сільського господарства - це комплекс трудових і матеріальних ресурсів певної кількості і якості, здатний забезпечити досягнення цілей розвитку з урахуванням природно-кліматичних умов. Оскільки ресурсний потенціал не носить дискретного характеру, а передбачає можливість трансформації його окремих елементів, то спосіб поєднання ресурсів в процесі

виробництва і система відносин обміну, споживання та розподілу буде регламентуватися господарським механізмом підприємства.

Сукупність ресурсів, які складають виробничий і резервний потенціал, виражену в натуральних одиницях, слід вважати ресурсним потенціалом, а в грошових одиницях - економічним потенціалом.

Відтворення ресурсного потенціалу залежить від комплексу умов і факторів, які прискорюють відтворювальний процес ресурсного потенціалу [198].

Фактори, які безпосередньо впливають на процес відтворення ресурсного потенціалу сільського господарства, систематизовані в групи: природно-кліматична, фінансова, інформаційна, кадрова, управлінська та інноваційна (рис. 3.4).

Фактори, що впливають на ресурсний потенціал сільського господарства, знаходяться у взаємодії і впливають на ефективність використання кожного виду ресурсів.

На відміну від відомих класифікацій, виділено загальні фактори, що впливають на відтворення всіх складових елементів ресурсного потенціалу, і специфічні фактори, що впливають на відтворення тільки конкретного елемента цього потенціалу. Однак, оскільки сама діяльність аграрних підприємств заснована на застосуванні всіх видів ресурсів в сукупності, тому й зміна кожної з ресурсних складових тягне за собою зміни структури ресурсного потенціалу вцілому, а також впливає на результат господарської діяльності.

Визначення та формування ресурсного потенціалу сільського господарства має виходити з такого поєднання складових елементів, яке ставить за мету підвищення результативності їх застосування. Тому рішення задачі знаходження балансу між окремими компонентами потенціалу передбачає вдосконалення структури ресурсів залежно від конкретних умов господарської діяльності. Для аналізу сукупності якісних ознак, що істотно впливають на ресурсний потенціал сільськогосподарського підприємства, може бути застосований метод експертних оцінок. На основі опитування двох груп експертів виконано розрахунки і розроблена зведена таблиця, що дозволяє наочно відобразити, проранжувати групи факторів у наступному порядку: 1-й ранг - управлінська, 2-й ранг - фінансова, третій ранг - кадрова, 4-й ранг - інноваційна, 5-й ранг - природно-кліматична і 6-й ранг -

інформаційна, і на цій основі обґрунтувати пріоритетні заходи в організаційно-економічному механізмі відтворення ресурсного потенціалу сільського господарства [214].

Рис. 3.4. Групи факторів, що забезпечують відтворення ресурсного потенціалу сільського господарства

В якості показника для проведення аналізу був обраний ступінь впливу групи чинників на відтворення ресурсного потенціалу сільського господарства (значний, середній, незначний) (табл. 3.1).

Згідно з отриманими даними, найбільш значима група

чинників, що впливає на процес відтворення ресурсного потенціалу, це управлінська група, а найменш значуща група - інноваційна. Проведені розрахунки показали високий ступінь узгодженості думок експертів.

Таблиця 3.1

**Вплив груп факторів на ресурсний потенціал
сільського господарства**

Група факторів	Вплив на ресурсний потенціал (1 група / 2 група експертів)		
	Значний	Середній	Незначний
Інформаційна	28,7/22,3	38,3/44,6	33,0/33,1
Фінансова	68,3/43,3	31,7/35,7	-/21,0
Управлінська	78,0/56,7	22,0/36,0	-/7,3
Інноваційна	52,5/42,7	41,0/38,3	6,5/19,0
Природно-кліматична	43,3/40,0	43,3/34,0	13,4/26,0
Кадрова	56,0/63,3	28,7/26,7	15,3/10,0

Механізм управління факторами відтворення ресурсного потенціалу припускає, що прояви і результати їх впливу на стан відтворювального процесу визначаються середовищем, яке формує інфраструктуру реалізації різних відтворювальних заходів. Дуже важливо відзначити, що всі фактори знаходяться в тісному взаємозв'язку і мають істотний вплив один на одного. Відтворення ресурсного потенціалу сільського господарства забезпечує збалансований розвиток процесу виробництва, підвищує його ефективність.

Процес управління відтворенням ресурсного потенціалу сільського господарства передбачає, насамперед, необхідність встановлення взаємозв'язків між усіма його елементами і дослідження пропорцій, за яких створюються умови для їх безперервного виробництва. Відтворювальні пропорції виступають одним з інструментів управління ресурсним потенціалом сільського господарства, оскільки дозволяють оцінити його стан і, в той же час, визначають його ефективність. Вони визначають співвідношення між виходом продукції сільського господарства і витраченими на її виробництво ресурсами, між чисельністю населення і рівнем розвитку сільського господарства, і т.д. [218].

Формування відтворювальних пропорцій, що сприяють сталому та ефективному функціонуванню сільського господарства, можливе лише за збалансованого відтворення ресурсів, які

складають його ресурсний потенціал.

Стан і ефективність розвитку сільського господарства регіону визначаються пропорціями відтворення ресурсного потенціалу, що відображають співвідношення і взаємозв'язок між різними елементами системи відтворення ресурсного потенціалу - між виробництвом і споживанням ресурсів, чисельністю населення регіону та обсягами виробництва продуктів харчування; інвестиціями в галузь сільського господарства і потребою населення в продовольстві, між доходами населення і рівнем цін на ринку сільськогосподарської продукції (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Система пропорцій відтворення ресурсного потенціалу

Ознака	Пропорції між
Фаза відтворення	Виробництвом і споживанням певного виду ресурсів Виробництвом і розподілом певного виду ресурсів Обсягом отриманих доходів від реалізації і обсягом інвестицій у відтворення ресурсів Обсягами відтворених ресурсів у звітному і базисному періоді
Структура ресурсного потенціалу	Обсягами відтворення видів ресурсів Обсягами модернізації видів ресурсів Відтворенням нового ресурсу і модернізацією наявного ресурсу Новим об'ємом відтвореного ресурсу і обсягом наявного ресурсу Обсягами інвестицій у відтворення окремих складових елементів структури ресурсного потенціалу
Галузева	Ресурсним потенціалом сільського господарства та інших галузей агросфери Ресурсним потенціалом регіональної агросфери і відтворювальної системою регіону в цілому Обсягами відтворення ресурсних потенціалів галузей регіону Обсягами інвестицій у відтворення ресурсу однієї галузі та обсягами інвестицій у відтворення ресурсу іншій галузі Обсягами інвестицій у галузь сільського господарства і потребою населення в продовольстві
Територіальна	Ресурсним потенціалом агросфери регіону і країни Міжрегіональним відтворенням ресурсних потенціалів АПК

Необхідною умовою забезпечення безперервності

відтворювального процесу в сільському господарстві і в економіці регіону в цілому, є формування збалансованих пропорцій відтворення ресурсного потенціалу.

Відтворювальні пропорції є істотним інструментом управління процесом відтворення ресурсного потенціалу та формування передумови для вдосконалення методів управління сільським господарством регіону.

Як і раніше, спостерігається відсутність власної фінансової і ресурсної бази в умовах ринкової нестабільності, що не сприяє створенню стійких позицій для сільськогосподарських підприємств регіону.

При дослідженні ресурсного потенціалу сільського господарства виявлено зниження чисельності зайнятих в сільськогосподарському виробництві в 2020 р., в порівнянні з 2019 р., на 8%.

Удосконалення структури ресурсного потенціалу сільського господарства регіону в сучасних умовах не є можливим без якісної зміни його складових елементів, а об'єктивний вплив зовнішніх факторів зумовлює зростаючий вплив трудових ресурсів.

Оскільки збільшення ресурсного потенціалу сільського господарства ґрунтується на підвищенні ефективності використання сукупності ресурсів, можливе збереження тенденцій до позитивного розвитку навіть при зниженні ефективності використання окремих видів ресурсів, але тільки за умови, що це буде компенсовано більш ефективним використанням інших ресурсів. Таким чином, обґрунтована система відтворювальних пропорцій в сільському господарстві особливо важлива при відборі оптимальних варіантів забезпечення розширеного відтворення ресурсного потенціалу [134].

Результати аналізу стану окремих елементів ресурсного потенціалу свідчать про наявність його резервів і втрат, що служить основою для розробки організаційно-економічного механізму вдосконалення процесу відтворення ресурсного потенціалу сільського господарства регіону. Даний механізм включає три етапи і представлений на рис.3.5.

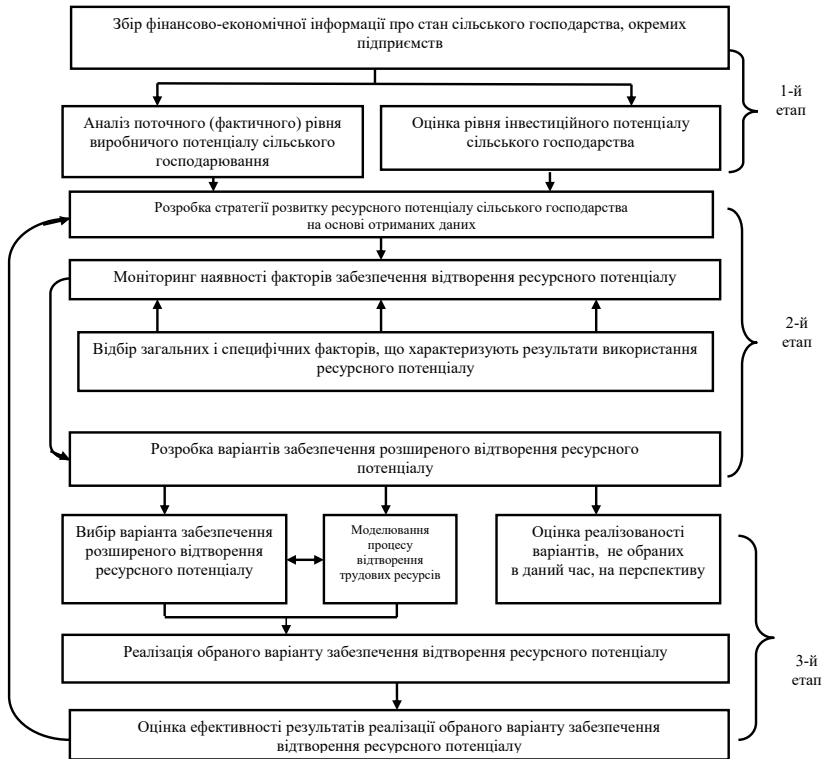

Рис.3.5. Організаційно-економічний механізм удосконалення процесу відтворення ресурсного потенціалу економічного зростання аграрних підприємств

Перший етап починається зі збору фінансово-економічної інформації про стан сільськогосподарських галузей, окремих підприємств. Визначаються основні цілі, вихідні і кінцеві характеристики фінансово-господарської діяльності, рівень інвестиційного потенціалу.

Другий етап полягає в розробці стратегії розвитку ресурсного потенціалу в сільському господарстві регіону. Цей етап включає в себе моніторинг наявності факторів забезпечення відтворення ресурсного потенціалу з використанням представленої класифікації. Для визначення значення кожного фактору використовується метод експертних оцінок. Результатом дослідження факторів забезпечення розширеного відтворення ресурсного потенціалу є ранжування їх за

ступенем важливості.

Третій етап дозволяє вибирати варіанти забезпечення розширеного відтворення ресурсного потенціалу та моделювати процес відтворення трудових ресурсів.

Критерії оцінки процесу відтворення ресурсного потенціалу виділені і розподілені за рівнем їх значущості (табл. 3.3). Вага критеріїв визначалася експертним методом «попарного порівняння».

Таблиця 3.3

Критерії ефективності заходів з відтворення ресурсного потенціалу

Назва	Характеристика критерію	Вага
Економічний критерій	Характеризує ефективність приросту ресурсного потенціалу за відведений період часу	0,8
Стратегічний критерій	Характеризує відповідність процесу відтворення ресурсного потенціалу поставленій меті	0,2

Експертна група (на регіональному та районному рівні) з використанням зазначених критеріїв ефективності відтворювальних заходів дає оцінку по кожному критерію.

Для моделювання відтворення трудових ресурсів на цьому етапі запропоновано алгоритм розподілу трудових ресурсів за інтегральним показником (рис. 3.6).

Для оцінки інтегрального показника відтворення трудових ресурсів в блоці 2 алгоритму використана модифікована модель, яка, з урахуванням можливої варіації коефіцієнтів, має вигляд:

$$W_{pc} = \left\{ \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m [\alpha_j(Z_1) \beta_{ij}(Z_2)] \right\} / n, \quad i = \overline{1, n}, \quad j = \overline{1, m}, \quad (3.4)$$

де W_{pc} – інтегральний показник відтворення трудових ресурсів;

α_j – коефіцієнт значимості при можливих відмінностях в оцінці експертів;

β_{ij} – оцінка приватних показників рівня відтворення трудових ресурсів;

n – кількість експертів;

m - кількість оцінюваних чинників відтворення трудових ресурсів;

Z_1 - безліч факторів, що впливають на оцінку значущості процесу

відтворення;

Z_2 - безліч факторів, що впливають на рівень оцінки відтворення.

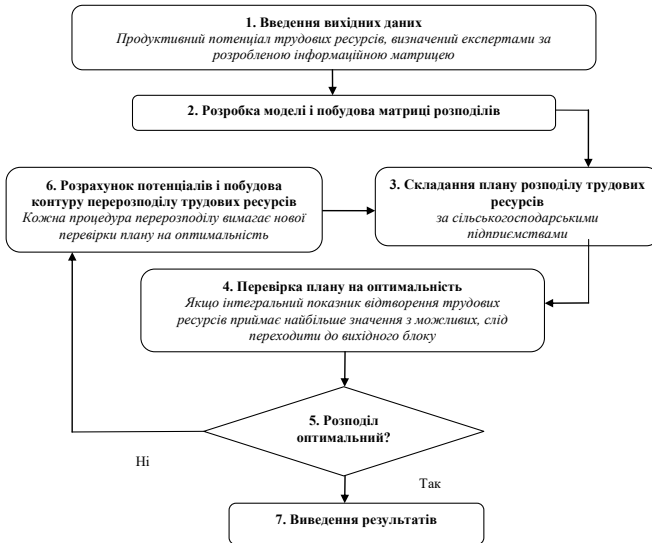

Рис. 3.6. Алгоритм розподілу трудових ресурсів за інтегральним показником

Дана модель може бути вбудована в організаційно-економічний механізм удосконалення процесу відтворення ресурсного потенціалу в сільському господарстві.

Запропонований організаційно-економічний механізм дозволяє збільшити зростання складових елементів ресурсного потенціалу за їхнього раціонального співвідношення, а також підвищити продуктивність праці при зниженні плинності кваліфікованих кадрів у сільському господарстві регіону. Так, продуктивність праці в аграрних підприємствах підвищилася на 12%, вдалося домогтися зниження плинності кадрів на 16%, спостерігається поліпшення використання та підвищення родючості землі на 18%, збільшення технічної оснащеності господарств - на 46%.

Прогноз розрахунків ефективності відтворення ресурсного потенціалу показав, що період окупності інвестицій в сільське господарство Харківської області дорівнює 48 місяцям [162].

Представлений механізм дозволить регіональним органам управління сільського господарства доповнити систему управління ресурсним потенціалом регіону, забезпечуючи ефективність його відтворення.

3.3. Формування внутрішніх інвестиційних ресурсів аграрних підприємств як фактор підвищення ресурсного забезпечення

Для вирішення проблеми модернізації відтворювальних процесів, необхідно провести дослідження дії факторів, що визначають необхідні склад і структуру ефективних параметрів розвитку нормативного підходу, в тому числі модифікацію амортизаційних норм. Слід зазначити, що норми амортизаційних відрахувань в даний час не забезпечують акумулювання інвестиційних ресурсів, необхідних для ефективного відтворення основних фондів і, в першу чергу, їх активної частини.

При відсутності реінвестицій в основний капітал з прибутку самовідтворення основних засобів тільки за рахунок цільового використання амортизаційних відрахувань не досягається.

У науковій літературі пропонуються підходи до встановлення нормативів реінвестицій прибутку в основний капітал підприємств, які дозволяють забезпечити його самовідтворення (повернення з урахуванням фактору часу) [128].

Сформований обсяг і структура власних відтворювальних інвестицій в основний капітал не дозволяє забезпечити ефективність його відтворення. Основним чинником, що стримує інвестиційну активність аграрних підприємств, є нестача внутрішніх інвестиційних ресурсів. Недостатній обсяг інвестицій не дозволяє формувати і відновлювати конкурентоспроможну структуру об'єктів основних фондів.

Для вирішення проблеми модернізації відтворювальних процесів необхідний розвиток нормативного підходу до їх відновлення. Нормативний підхід до організації відтворення основного капіталу передбачає виявлення факторів, закономірностей, параметрів, що визначають його ефективність і розробку з урахуванням модифікованих норм амортизації, які

забезпечать конкурентоспроможність основних засобів.

Для розвитку нормативного підходу до інноваційного оновлення основних фондів необхідно встановити і досліджувати взаємозв'язки між факторами, що визначають ефективність відтворювальних процесів. Нами визначені наступні основні значущі фактори (рис. 3.7).

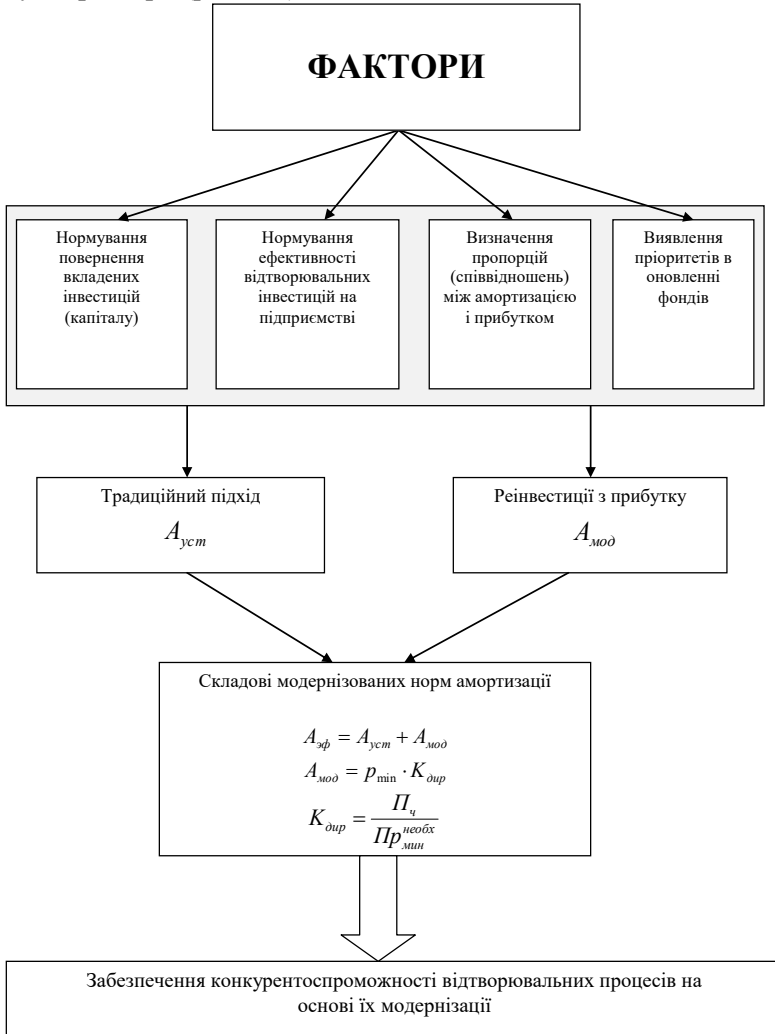

Рис.3.7. Основні складові нормативного підходу на базі його модернізації

З урахуванням даних факторів, їх структури та взаємозв'язку між ними, можна використовувати підхід, який підсумовує як встановлені значення норм амортизації, так і норми реінвестицій з прибутку з метою забезпечення конкурентоспроможності відтворювальних процесів до формування ефективних норм амортизації.

Таким чином, ефективні норми амортизації (A_{ef}) можуть складатися з:

- норм амортизації, що встановлюються традиційними методами ($A_{уст}$);

- додаткові інвестиції, що забезпечують модернізацію норм амортизації з урахуванням прискорення повернення капіталу (A_{mod}) (3.5).

$$A_{ef} = A_{уст} + A_{mod}, \quad (3.5)$$

$$A_{mod} = p_{\min} - K_{дир}, \quad (3.6)$$

де p_{\min} - мінімальна відтворювальна рентабельність основних фондів ($y\%$ від первісної вартості);

$K_{дир}$ - коефіцієнт додаткових інвестиційних ресурсів.

Мінімальна відтворювальна рентабельність основних фондів визначає норматив реінвестицій прибутку в основний капітал підприємств, необхідний для забезпечення його самовідтворення (повернення з урахуванням фактору часу).

$$p_{\min} = \frac{E}{1 - \frac{1}{(1+E)^{T_H}}} - n_a \quad (3.7)$$

Коефіцієнт додаткових інвестиційних ресурсів розраховується як відношення чистого прибутку $\Pi_{ч}$ до прибутку мінімально необхідного $\Pi_{\min}^{необх}$ (оцінюється з урахуванням калькулювання у складі кошторисного прибутку) для організації ефективних відтворювальних процесів і конкурентоспроможного оновлення основних фондів підприємства.

$$K_{дир} = \frac{\Pi_{ч}}{\Pi_{\min}^{необх}} \quad (3.8)$$

Для простого відтворення значення коефіцієнта додаткових інвестиційних ресурсів $K_{дир}$ приймається рівним не менше 1. Якщо значення $K_{дир} > 1$, то з'являється можливість для прискорення

відтворювального процесу, розширеного відтворення.

Важливе значення для ефективної організації відтворювальних процесів має оптимізація співвідношень між основними ресурсними параметрами відтворювального процесу: амортизацією і прибутком, що спрямовуються на оновлення фондів. Ці пропорції можуть бути визначені за формулою (3.9) і забезпечать ефективність амортизаційної, цінової, інвестиційної, інноваційної та фінансової політики підприємства при вирішенні його стратегічних завдань.

$$\frac{П_ч}{A_n} = \frac{n_a [1 - 1/(1 + E)^{T_n}]}{E} \quad (3.9)$$

Для модернізації відтворювального процесу необхідне визначення економічно ефективних термінів служби фондів. Принципово ці терміни можуть бути встановлені таким чином (рис. 3.8).

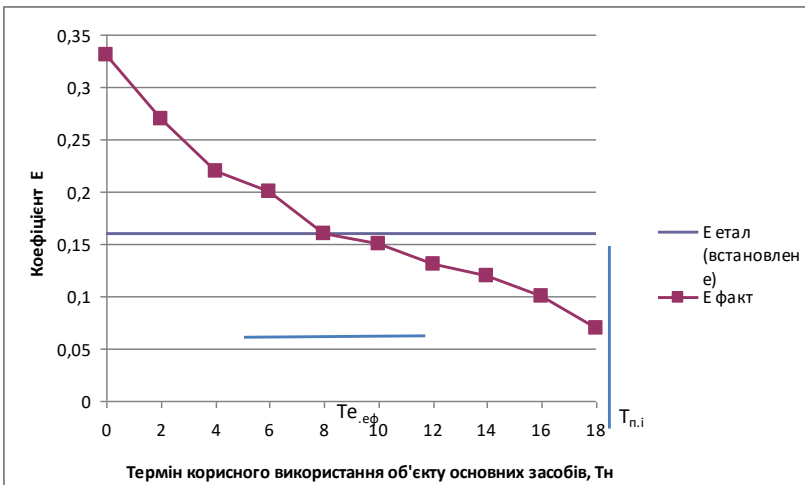

Рис.3.8 Визначення економічно ефективного терміну служби об'єктів активної частини основних фондів

Протягом терміну експлуатації основних фондів зростають експлуатаційні витрати на їх обслуговування. У зв'язку з цим, при незмінних цінах на продукцію підприємства збільшується її собівартість і знижується прибуток від реалізації. Отже, знижується коефіцієнт ефективності використання фондів. Як видно з графіка (рис.3.8), точка перетину $E_{\text{факт}}$ і $E_{\text{етал}}$ (встановлене) - коефіцієнт

гранично мінімального значення ефективності використання фондів, порогове значення ефективності, при якому необхідно приймати рішення або про реструктуризацію основних фондів, шляхом технічного переозброєння та модернізації основних фондів, реконструкції, капітального ремонту, або придбання нового обладнання.

Таким чином, відтворення основних фондів на базі використання ефективних норм амортизації, коефіцієнта додаткових інвестиційних ресурсів, визначення економічно ефективного терміну служби об'єктів основних фондів дозволить формувати на підприємстві ефективні відтворювальні інвестиційні програми, в які включають пріоритетні і конкурентоспроможні об'єкти основних фондів, використання яких забезпечує підприємству одержання максимальних прибутків.

У дослідженні необхідна методика формування відбору конкурентоспроможних та пріоритетних об'єктів фондів суб'єктів господарювання з використанням ранжування по інвестиційній привабливості на базі методу аналізу ієрархічних структур.

Формування інвестиційних програм має базуватися на відборі конкурентоспроможних та пріоритетних об'єктів основних фондів шляхом їх ранжування із загальної кількості або групи фондів [103]. Стосовно до даної оцінки об'єктів основних фондів, при формуванні інвестиційної програми слід враховувати показник фактичної ефективності вкладеного капіталу, ($E_{\text{факт}}$), залишковий термін служби до закінчення економічно ефективного періоду використання фондів, ($T_{\text{залишок}}$), обсяг виготовленої продукції, (V).

Фактична ефективність визначається відношенням чистого прибутку до балансової вартості об'єкта основних фондів підприємства.

Значення фактичної ефективності прийняті умовно для демонстрації економіко-математичного методу вибору пріоритетних і конкурентоспроможних об'єктів фондів при формуванні ефективної інвестиційної програми.

Оцінюються три різні об'єкти фондів і проводиться їх ранжування (табл.3.4). Порівнюються альтернативні об'єкти основних фондів при відборі для впровадження найбільш ефективного з них. Далі вибирається об'єкт або об'єкти фондів (у відповідності зі своїми інвестиційними ресурсами від рівня початкових інвестицій, потрібних для кожного об'єкта фонду та

власних коштів), що володіють найвищим або найвищими рангами.

Таблиця 3.4

Ранжування об'єктів основних фондів за сукупністю показників

№ об'єкта	Фактична ефективність вкладеного капіталу, E, частки од.	Остаточний термін служби, $T_{ост}$ (років)	V виготовленої продукції, тис.грн.	Інтегральний показник сукупності впливу факторів об'єкта фонду W, частки од.	Ранг об'єкта фонду
1	0,07	7,3	150	0,0493	3
2	0,02	3,6	280	0,2366	2
3	0,14	10,7	140	0,9290	1

За допомогою методу аналізу ієрархічних структур можливо проранжувати об'єкти фондів з урахуванням значущості кожного критерію ранжування, причому значимість критеріїв визначається самим підприємством, в залежності від ситуації.

Шляхом ранжування, у відповідності зі своїми інвестиційними ресурсами, можна відібрати найбільш значимі об'єкти фондів, які необхідно поновлювати для формування інвестиційної програми.

Метод ранжування слід використовувати із застосуванням інформаційних систем.

В українській практиці підприємства воліють використовувати лінійний спосіб нарахування амортизації в силу його простоти і обширного досвіду застосування. У свою чергу, українське законодавство пропонує кілька способів нарахування амортизації. Порядок її нарахування для цілей бухгалтерського і податкового обліку розрізняється, він встановлюється в амортизаційній політиці підприємства [101]. Різноманіття можливих методів нарахування амортизації представлено в табл. 3.5. Алгоритм реформування амортизаційної політики показаний на рис. 3.9

Рис. 3.9 Формування амортизаційної політики підприємства

Мета аналізу амортизаційної стратегії підприємства полягає у визначенні її типу та адекватності укладеної на підприємстві відтворювальної ситуації. Існує три основних типи амортизаційної стратегії: 1) стратегія накопичення; 2) стратегія відшкодування; 3) стратегія розширення. Зміна типу відбувається при зміні умов експлуатації об'єктів основних засобів, рівня їх зносу і швидкості науково-технічного прогресу.

Таблиця 3.5

Варіанти поєднання способів нарахування амортизації

Показник	Варіант 1	Варіант 2	Варіант 3	Варіант 4	Варіант 5	Варіант 6
Спосіб нарахування амортизації у бухгалтерському обліку	Лінійний		Спосіб зменшеного залишку		Спосіб списання вартості по сумі чисел років терміну корисного використання	
Метод нарахування амортизації у податковому обліку	Лінійний	Нелінійний	Лінійний	Нелінійний	Лінійний	Нелінійний

Визначення типу амортизаційної стратегії підприємства здійснюється на підставі розрахунку наступних показників:

1. частка амортизаційного фонду у власному капіталі підприємства;
2. частка амортизаційного фонду в обсязі його інвестицій;

3. коефіцієнт використання амортизаційного фонду.

Зміна типу амортизаційної стратегії у бік стратегій відшкодування та розширення можлива при зміні способу нарахування амортизації. Застосування нелінійних способів нарахування амортизації дозволяє акумулювати значну частину вартості об'єктів основних засобів у перші роки їх експлуатації, отже, оновлення основного капіталу відбувається більш інтенсивно [106].

Оцінити доцільність використання можливих варіантів поєднання способів нарахування амортизації пропонується, розрахувавши величину податкових платежів по кожному з них.

Ефект "податкового щита", виражений як економія за податком на прибуток, визначається за формулою:

$$E_{ПП} = \sum_{n=1}^T \frac{A_n^n - A_n^n}{(1+E)^n} \times C_{ПП} \quad (3.10)$$

де $E_{ПП}$ – економія за податком на прибуток за весь період використання активу;

$C_{ПП}$ – ставка податку на прибуток, частки одиниці;

A_n^n – амортизаційні відрахування, нараховані лінійним методом у відповідному періоді (n);

A_n^n – амортизаційні відрахування, нараховані лінійним методом у відповідному періоді (n).

Використання амортизаційних відрахувань в якості єдиного джерела інвестицій в основний капітал не дозволяє здійснювати його відтворення в достатньому обсязі. З цією метою необхідно використовувати прибуток як внутрішнє джерело інвестиційних ресурсів.

Основним критерієм економічного обґрунтування амортизаційної політики повинна стати величина чистого прибутку і амортизаційних відрахувань [109].

Тому важливим завданням є визначення величини нормативів амортизаційних відрахувань і чистого прибутку, які необхідно інвестувати в основний капітал.

Мінімально необхідне значення відтворювальної рентабельності, що забезпечує просте відтворення (норма відрахування з прибутку на відновлення об'єкта основних засобів),

визначається за формулою:

$$P_{\min} = \frac{E}{1 - \frac{1}{(1+E)^T}} - n_a \quad (3.11)$$

де n_a – норма амортизації;

E – норма дисконту;

T – горизонт розрахунку.

З метою розширеного відтворення основних фондів необхідне формування інвестиційних ресурсів не на рівні нормативного мінімального значення рентабельності p_{\min} , а на рівні її ефективної норми p_{ef} , яка визначається за формулою:

$$P_{ef} = P_{\min} \times K_{ef}^e, \quad (3.12)$$

K_{ef}^e – відтворювальний акселератор (коефіцієнт ефективності відтворювальних процесів).

У рамках дослідження прибутку, як внутрішнього джерела інвестицій в основний капітал, доцільним є визначення ефективності податкового навантаження на капітал. Для цього слід використовувати комплексну методику. На першому етапі автором запропоновані і розраховані наступні коефіцієнти, які дозволяють визначити податкове навантаження на всіх стадіях виробництва:

- відношення податкового навантаження на капітал до виручки від реалізації;
- відношення податкового навантаження на капітал до новоствореної вартості;
- відношення податкового навантаження на капітал до величини чистого прибутку.

На другому етапі слід здійснити аналіз податкової бази відповідно до змін податкового законодавства та структури нарахувань за податками. На третьому етапі розраховується ефективна податкова ставка, яка показує реальне податкове навантаження на капітал після врахування всіх пільг, податкових кредитів та інших факторів, що впливають на величину податкових зобов'язань. Алгоритм оцінки ефективності податкового навантаження на капітал може застосовуватися на макрорівні (для

основних видів економічної діяльності), на мезорівні (по галузях агросфери), на мікрорівні (для підприємств).

Основні податкові механізми, які застосовуються для стимулювання інвестицій в основний капітал та затверджені українським законодавством, такі: особливі режими амортизаційних відрахувань в рамках податкової амортизації, інвестиційні податкові кредити, інвестиційна податкова пільга з податку на прибуток, пільги з податку на майно, розширення переліку віднімаємих витрат по формуванню інвестиційних фондів [125].

З метою більш ефективного управління внутрішніми інвестиційними ресурсами у відтворення основного капіталу необхідне внесення наступних змін до чинного податкового законодавства:

1. Розробка методики оцінки об'єктів майна для цілей оподаткування за ринковою ціною, щоб усунути розбіжність його фактичної та податкової вартості;

2. Розширити «межу» використання амортизаційної премії.

Для аграрних підприємств, як і для галузі в цілому, найбільш гострою проблемою є дефіцит фінансових ресурсів для відтворення матеріально-технічної бази. Зовнішні джерела інвестицій в основний капітал відсутні, відтворення здійснюється тільки за рахунок внутрішніх джерел фінансування. У зв'язку з цим, підвищується інтерес до аналізу діючої на підприємстві амортизаційної політики і можливостей її зміни з метою найбільш ефективного управління амортизаційними відрахуваннями. Основний тип амортизаційної політики - стратегія накопичення. Тому для переходу до стратегій відшкодування або розширення необхідно оцінити ефективність і доцільність застосування чинного (лінійного) способу нарахування амортизації [133].

3. З метою підтвердження обґрунтованості застосування ефективних норм амортизації потрібно провести порівняння розрахованого амортизаційного фонду, відповідно до розглянутих методів, з фактичними даними про амортизаційні відрахування, виявленими в результаті аналізу первинних документів, що підтверджують витрати.

Порівнюючи різні методи амортизації основних засобів,

можна стверджувати, що величина поточного чистого доходу підприємства істотно залежить від відтворювальної рентабельності фондів.

Комплексний підхід до формування організаційно-економічного механізму модернізації відтворювального процесу на основі формування власних інвестиційних ресурсів підприємств показаний на рис.3.10.

Рис. 3.10. Формування організаційно-економічного механізму модернізації відтворювального процесу на основі формування власних інвестиційних ресурсів підприємств

Використання ефективної норми амортизації у процесі відтворення дасть можливість забезпечити конкурентоспроможність підприємства за технічними характеристиками основних засобів за рахунок більш швидкого їх оновлення, а також за ціною.

3.4. Роль інформаційного ресурсу аграрних підприємств в підвищенні ефективності використання внутрішнього потенціалу

В даний час досить повно відображені в науковій літературі теоретичні аспекти сутності інформаційного ресурсу, складу та його функцій на підприємстві. На практиці маємо протилежну картину: в більшості випадків інформаційний ресурс (ІР) не розглядають ні в якості об'єкта управління, ні обліку. Важливість же ІР для підприємства пояснюється, по-перше, глобалізацією економіки, яка на мікроекономічному рівні виражається в розширенні діяльності підприємств за межами внутрішнього ринку; по-друге, зростанням інформаційної складової в товарі, в його споживчій вартості - крім «матеріальної» в товарі з'являється «інформаційна складова», яка формується, головним чином, за рахунок інформаційно-креативного впливу на свідомість споживача, і у витратах на виробництво. І взагалі, витрати на інформацію становлять три чверті доданої вартості майже будь-якої продукції; по-третє, тими конкурентними перевагами, які отримує підприємство в результаті володіння і використання даного ресурсу - підвищення ефективності інших ресурсів, зниження ризику діяльності [116].

Крім того, звернення до даної теми продиктоване необхідністю вирішення низки інформаційних проблем підприємства, по-перше, забезпечення достатності ІР, яка порушується, з одного боку, інформаційним недоліком або «інформаційним голодом», як його називають багато фахівців, а з іншого боку - інформаційним перевантаженням персоналу; по-друге, забезпечення доступності ІР, у зв'язку з виникаючою як в масштабах країни, так і підприємства інформаційною «нерівністю», обумовленою, з одного боку, позитивною динамікою процесів інформатизації, а з іншого - ще значнішим відставанням від

передових зарубіжних країн; з одного боку, зміною характеру трудової діяльності - основним змістом діяльності працівника сьогодні стають пошук, збір, обробка та аналіз інформації, а з іншого - недостатньою інформаційною грамотністю персоналу; по-третє, недостатня затребуваність інформаційних ресурсів, яка пояснюється, з одного боку, неефективністю внутрішнього середовища підприємства (незацікавленість власника і керівника, неінноваційне середовище та ін.), а з іншого - неефективністю зовнішнього середовища (незацікавленість держави та інших інституціональних одиниць) [154].

Рішення таких проблем підприємства, як знос обладнання, брак власних оборотних коштів, недолік висококваліфікованих робітників, висока собівартість продукції і, як наслідок, низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, можливе лише за умови вибору ними інноваційного шляху розвитку, а інформаційний ресурс, що розглядається як стратегічний, стимулює і примушує до досягнення цієї мети. Тому, позиціонуючи інформаційний ресурс як один з найважливіших, стратегічних в сучасній економіці, безумовно, актуально як в теоретичному, так і в практичному аспекті показати його роль у формуванні внутрішнього інноваційного середовища підприємства.

Незважаючи на те, що багатьма вченими відзначається вирішальна роль інформації, інформаційного ресурсу в сучасному суспільстві, практично відсутні роботи, що дають повне уявлення про нього. На відміну від авторів, що дають вузьке трактування терміну, відносячи до ІР тільки інформацію, відчужену від його творця і зафіксовану на матеріальному носії (Смирнов В., Пономаренко В.С., Горбатов В.М., Гизатуллин Х.Н., Павлова В.А. та ін.), переважно науково-технічну інформацію (Паршев А.), або розширюють його до інформаційної системи, що включає в себе, окрім інформації, ще програмні та технічні засоби її обробки, зберігання і персонал (Хачатуров Т.С., Хайек Ф. А., Фрідман Д., Орудудей Н., Тхієу З.), ми розглядаємо в якості ІР залучену у виробничо-комерційну діяльність систему прийняття рішень і отримання інформації (знань) і, що найголовніше, позначаємо його стратегічний характер. Більш повне уявлення про предмет дослідження нам дозволяють отримати його класифікація. У науковій літературі наводяться групи ІР за можливістю автоматизованої обробки (Рац О.М.), за способом отримання, за роллю в управлінському процесі (Марцин В.), відображенням реалій сучасного суспільства - широке використання мережі

Інтернет. Також запропонований Соколенко С.І. поділ інформаційних ресурсів на інформаційно-змістовні (традиційні) та інформаційно-діяльні (безаналогова діяльність у віртуальності, віртуальні аналоги реальних дій). Ряд класифікацій ІР представлені за формою власності і за ступенем доступності для користувачів. Представлені класифікації інформаційних ресурсів, на наш погляд, підкреслюють їх багатогранність, багатоаспектність, однак не відображають складу даного ресурсу, а, отже, не дозволяють керувати ним і вести його облік. У зв'язку з цим, пропонується доповнити поділ ІР на враховувані і невраховувані на підприємстві, а також розробити класифікацію за декількома ознаками - вид знання, форма подання, призначення, елемент. Перша ознака класифікації впливає з нашого визначення, що «інформаційні ресурси - є знання». Виділення двох складових - явного і неявного знання - засноване на положеннях, представлених Б.З. Мільнером, І. Нонака і Х. Такеучі та ін. про існування знань, які «можуть бути виражені словами і цифрами, легко викладені» і знань, які існують «на рівні індивідуума» і «формалізації піддаються погано». Інша ознака класифікації відображає можливість ІР бути представленим у формі документа або нематеріальних активів підприємства. Групування ІР за призначенням (підгрупа) була розроблена нами на підставі положень, представлених у наукових працях таких авторів, як Маршалл А. (для виділення груп організаційно-розпорядчої документації), Ліманський А., Длугопольський О.В. (для відображення класифікації правової інформації) та нормативних документах (для виділення груп науково-технічної інформації). Необхідно виділити підгрупи планової документації, виходячи з необхідності та доцільності відображення всіх функцій управління, а також управлінської звітності, яка сьогодні широко використовується на багатьох підприємствах і може бути застосована для вдосконалення регламентованого законодавчо фінансового та статистичного обліку. Представлена, в цілому, класифікація інформаційних ресурсів дозволяє повною мірою відобразити їх склад, тобто дає повне уявлення про ІР підприємства, а також спрямована на можливість організації обліку всіх його елементів. Грунтуючись на результатах емпіричних досліджень структури ІР на підприємствах агросфери, нами відзначено: а) за більшістю елементів ІР не ведеться єдина база даних; б) незначна питома вага активних ІР; в) багато ІР не виступають на підприємстві об'єктом обліку.

Відображенням зовнішнього прояву властивостей предмету

дослідження є його функції. На жаль, у науковій літературі це питання представлене недостатньо повно. Функції документів, наприклад, розглядалися Майданчик Б.І., Карпуніним М.Б., Лукиновим І., Шепотько Л.та ін. Автори відзначають їх поділ на загальні та спеціальні і виділяють наступні групи функцій за призначенням: управлінські, комунікативні, облікові, соціальні, культурні та ін. А Лапін Е.В. звертається до функцій управління активами, не розглядаючи функції самих активів, Коваль С.В., позиціонує НМА, як джерело відомих в теорії менеджменту функцій управління: планування, організація, мотивація і контроль - і відображає їх участь в кожній з них. У цьому зв'язку, для розширення теоретичних положень з досліджуваної проблеми, пропонується класифікація функцій ІР залежно від їх ролі у виробничо-комерційній діяльності, прийнятті рішень та навчанні.

1 і 2. Стимулююча і примушуюча функції. Інформаційні ресурси стимулюють або примушують до виробничо-комерційної діяльності, прийняття управлінських рішень і навчання. Документацію за допомогою розпорядчих документів (Положення про стимулювання, накази про призначення заохочувальних виплат, бонусів і т.п.), НМА - результатів інтелектуальної діяльності та іміджу підприємства - можуть створювати як стимулюючі, так і примушуючі умови для зазначених видів діяльності.

3. Генеруюча функція. Дана функція базується на положенні про те, що інформаційні ресурси - це явне і неявне знання підприємства, тому створення будь-якого елементу ІР сприяє поповненню знання підприємства, тобто його генерації. Крім того, ІР генерують конкурентну перевагу підприємства. Воно може бути представлене, по-перше, як монополія на володіння інформацією, тобто підприємство використовує для отримання конкурентних переваг інформацію, недоступну іншим учасникам ринкового процесу; по-друге, здатність окремих індивідумів краще і швидше, ніж інші, оцінити і зрозуміти загальнодоступну інформацію.

4. Забезпечуюча функція. Інформаційні ресурси підприємства забезпечують:

А. Вид діяльності за допомогою організаційних документів, ліцензій.

Б. Виробничо-комерційну діяльність.

В. Ухвалення управлінських рішень.

Г. Навчання.

5. Облікова функція.

Класифікації та функції інформаційних ресурсів підприємства

Вид знань	Форма подання	Призначення (група)	Призначення (підгрупа)	Елемент	Функція	Зміст	Ведення обліку на підприємстві				
Явне знання Явне знання	Документація	Документація	Науково-технічна	Наукова Технічна Патентна	Книги, періодичні видання, стандарти, гості, патентна інформація	Забезпечуюча	Інформаційна підтримка виробничо-комерційної діяльності, прийняття рішень і навчання	Каталог науково-технічної літератури			
			Управлінська	Планова	Плани (бюджети) Нормативи	Забезпечуюча Примущуюча	Стимулююча Примущуюча	Розпорядження про виконання	Журнал реєстрації		
										Немає	
				Організаційно-розпорядча	Організаційна документація	Розпорядча документація	Інформаційно-довідкова документація	Документація про особовий склад	Забезпечуюча		Інформаційна підтримка прийняття рішень
					Облікова	Фінансова, Статистична, Управлінська звітність	Облікова Стимулююча Примущуюча	Забезпечує облік результатів діяльності підприємства Досягнення як стимул подальшого розвитку Невдачі як необхідність розвитку		Журнал обліку Ні Ні	
			Конструкторсько-технологічна	Конструкторська	Креслення, схеми, специфікації, технічні умови, інструкції, ескізи	Забезпечуюча Примущуюча	Необхідна умова виробництва	Картотека			
				Технологічна	КТД як достатня умова для виробництва						
			Правова	Офіційна правова інформація	Нормативна документація	Забезпечуюча	Інформаційна підтримка прийняття рішень	Довідкові правові системи			
					Інша офіційна правова документація						
				Інформація індивідуально-правового характеру	Договори	Забезпечуюча Примущуюча	Договір як засіб забезпечення діяльності підприємства ресурсами	Журнал обліку			
			Неофіційна правова інформація	Матеріали та відомості про законодавство і практику його застосування	Забезпечуюча Стимулююча	Інформаційна (правова) підтримка прийняття рішень. Досвід інших як стимул застосування для себе	Довідкові правові системи				
								Скарги, заяви	Договір як спонукаючі до дії	Журнал обліку	
			НМА	Результати інтелектуальної діяльності (РІД)	Патенти Ліцензії Ноу-хау (офіційоване) Результати НДІКР Програмне забезпечення Бези знаки	Права на винахід, промисловий зразок, корисні моделі, топології мікросхеми, ПЗ і БД	Забезпечуюча	Необхідна умова ведення виробничої та комерційної діяльності	Бухгалтерський і податковий облік		
				Засоби індивідуалізації Фірми найменування	Товарні знаки Обслуговування Фірми найменування					Стимулююча	Наявні НМА як стимул до їх використання
			Неявне знання	НМА	Ділова репутація	Компетенції персоналу Ноу-хау Імідж підприємства	Знання, вміння, навички, досвід персоналу Секрети виробництва, якими володіють працівники Зв'язки і відносини з клієнтами та постачальниками Організаційна культура	Примущуюча	Нестача НМА як примущуювання до їх створення або придбання	Бухгалтерський і податковий облік тільки придбаної ділової репутації	

Виділення позначених функцій дозволяє визнати ІР стратегічним на підприємстві. Його унікальність висловлюється в багатофункціональності. Фактори, що підвищують роль ІР на підприємстві такі:

- Розширення діяльності підприємства за межами внутрішнього ринку і внаслідок цього необхідність її інформаційного забезпечення.

- Зростання інформаційної складової в споживчій вартості товару.

- Зростання інформаційної складової у витратах на виробництво і реалізацію товару. Ця особливість ІР може бути відображена за допомогою коефіцієнта інформаційної ємності продукції:

$$K_{\text{іемк}} = Z_{\text{ІР}} / \text{ВП}, \quad (3.13)$$

де $Z_{\text{ІР}}$ – витрати на придбання та створення ІР підприємства;

ВП – обсяг виготовленої продукції підприємства (валової, товарної і реалізованої).

Основні чинники, які гальмують процеси залучення їх у виробничо-комерційну діяльність аграрного підприємства, прийняття управлінських рішень і в навчання, такі [120]:

По-перше, зростання інформаційного навантаження на персонал. Вплив величезних потоків інформації на працівників викликає ефект протидії та неефективного використання того блага, яке надається людині, внаслідок цього рівень використання інформаційних ресурсів на підприємствах сільськогосподарського виробництва, оцінюваний, як частка фактично виконаних документів у загальному обсязі документів, що підлягають виконанню для керівників середньої ланки, становить всього 0,7, а для керівника вищої ланки - 0,8.

По-друге, незначні темпи зростання процесів інформатизації. Незважаючи на зростання числа ПК на 100 працівників, забезпеченість населення ПК набагато нижче провідних зарубіжних країн.

По-третє, недостатня інформаційна грамотність персоналу.

Під інформаційно грамотною людиною розуміють особистість, здатну виявити, розмістити, оцінити інформацію і найбільш ефективно її використовувати. Аналіз діючих державних освітніх стандартів більшості спеціальностей вищої професійної освіти дозволив констатувати, що їх вимоги не дозволяють повною

мірою підготувати випускника, що володіє необхідними навичками та вміннями для грамотної роботи з інформаційними ресурсами [118].

Наявність розглянутих факторів обумовлює ряд інформаційних проблем підприємства, які представлені у вигляді схеми (рис. 3.11), а також позначені основні витрати, які несе підприємство у зв'язку з цим.

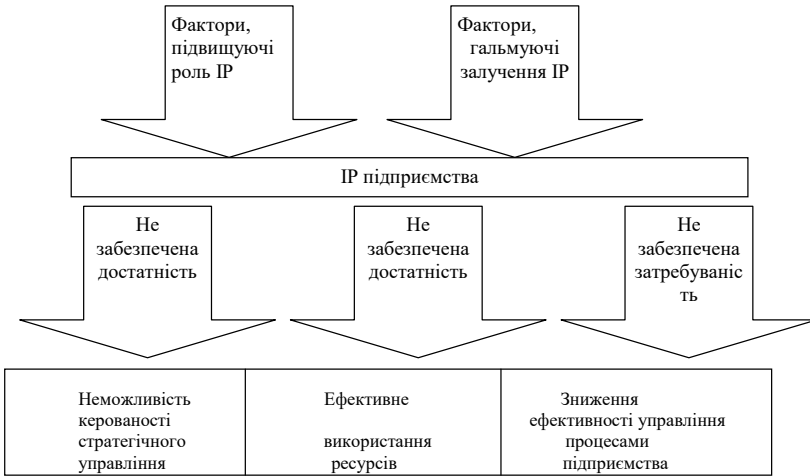

Рис. 3.11. Інформаційні проблеми й обумовлені ними витрати підприємства

Наявні в науковій літературі підходи до поняття «нематеріальні активи» можна умовно структурувати і представити у вигляді двох груп: перша - ототожнення терміну з поняттям «інтелектуальний капітал» (К. Ньюман, Л. Едвінсон, Шумпетер Й., Санто Б., Ткаченко Н.М. та ін.), друга - нематеріальні активи, що виступають частиною інтелектуального капіталу підприємства (Т. Хорст і М.Портер, Яцків М. І. та ін.). Ми ж, у рамках нашого дослідження, дотримуємося першої точки зору, широкого трактування терміну. Своєрідність нашого підходу полягає в розгляді НМА як елементу ІР, а також відображенні їх ролі в інноваційній діяльності підприємства, тобто розгляді НМА як елементу ІР, що носить стратегічний характер. Відображенням цих положень виступає пропонує нами класифікація НМА (табл.

3.7), що дозволяє так само констатувати, що: а) частину НМА, що є явним знанням підприємства (результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації), представлена елементами, для більшості з яких потрібні охоронні документи. Ми, в цьому зв'язку, стикаємося з двома аспектами - права на об'єкти і самі об'єкти цих прав. Нематеріальний актив у вигляді явного знання являє собою єдність технологічного аспекту (знаю як) і відносин прав власності. Для НМА у вигляді неявного знання характерним є тільки технологічний аспект; б) НМА, представлені у вигляді неявного знання, не знаходять відображення в бухгалтерському та податковому обліку підприємства. Цей факт виступає ще одним аргументом на користь важливості облікової функції на підприємстві.

Таблиця 3.7

Класифікація нематеріальних активів підприємства

Ознака	Групи НМА
1. За ступенем ідентифікації	Невіддільні від підприємства
	Невіддільні від індивідуума
	Які можуть відділятися як від підприємства, так і від індивідуума
2. Відповідно до напрямків відтворення:	Нематеріальні активи продуктового характеру
	Нематеріальні активи технологічного характеру
	Нематеріальні активи управлінського характеру
3. За терміном корисного використання	З певним терміном корисного використання
	З невизначеним строком корисного використання
4. Наявність охоронних документів	Вимагають наявності охоронних документів
	Не обов'язкова наявність охоронних документів
5. Залежно від необхідності нарахування амортизації	НМА, за якими нараховується амортизація
	НМА з невизначеним строком корисного використання, за якими амортизація не нараховується
6. За способом отримання НМА ознаки	Створені силами підприємства (виготовлені)
	Придбані НМА (невиготовлені)

Функції НМА, що доповнюють і розширюють теоретичні

аспекти про дані активи, а також позначають їх особливу роль на підприємстві і дозволяють позиціонувати їх як ядро і серцевину ІР, представлені в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Функції нематеріальних активів

Функція		Зміст
Стимулююча	Інновації	Наявні РІД, компетенції персоналу стимулюють всі види інновацій
Примушуюча	До інновацій	Незначний рівень РІД примушує до інновацій
Генеруюча	Вартість підприємства	Ринкова вартість підприємства визначається складом і структурою НМА
	Економічну вигоду	Використання НМА дозволяє підвищити ефективність використання інших ресурсів
Забезпечуюча	Монополію	Володіння виключними правами забезпечує монополію на технологію, продукцію і т.п.
	Інноваційність праці	РІД можуть змінювати технологічний процес, організацію праці, забезпечують його автоматизацію і інтелектуалізацію (ІО і БД)

Шляхом віднесення функцій інформаційних ресурсів, стосовно до НМА, позначені їх відмітні особливості, обумовлені стратегічним, інноваційним характером цього елемента ІР [137].

Можна виділити структурні особливості НМА та закономірності їх розвитку на підприємстві:

- НМА стають одним із значущих факторів виробництва. Існує прямий помітний зв'язок між показником інтелектоємності продукції і виручки від реалізації при збільшенні інтелектоємності продукції на 1%, виручка від реалізації, в середньому, збільшується на 0,78%;

- відмінність у частці НМА на підприємствах в більшій мірі

обумовлена діючою системою обліку НМА (Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), Українська система бухгалтерського обліку (УСБУ), система стандартів і принципів фінансового обліку, що використовуються в США (GAAP)) і, в меншій мірі, їх галузевою належністю;

- питома вага НМА у структурі майна вітчизняних підприємств значно нижча, ніж закордонних;

- на досліджуваних підприємствах незначна питома вага програмного забезпечення (що, в основному, пояснюється обліковими аспектом);

- наявність у структурі НМА гудвілу свідчить про активні процеси злиття і поглинання, які характерні як для зарубіжних компаній, так і для вітчизняних підприємств [142].

Причини незначної частки НМА на вітчизняних підприємствах:

- Недосконалість українського бухгалтерського обліку (вузьке трактування терміну). Основною причиною звуження поняття за українськими нормами є обмеження переліку НМА об'єктами, на які у підприємства є виключні права. В результаті, користувачі фінансової звітності не можуть адекватно оцінити результати виробничої і комерційної діяльності підприємства, а також перспективи його розвитку. А, за оцінками фахівців, передача невиключних прав за ліцензійними договорами трапляється в 100 разів частіше, ніж продаж виняткових прав.

- Економічна незацікавленість керівників в розширенні поняття НМА. Невідображення окремих об'єктів як нематеріальних активів, як показує практика, приносить певну економічну вигоду підприємству - можливість віднесення вартості цих об'єктів на поточні витрати, на витрати майбутніх періодів або використання пільгового режиму списання витрат дозволяє підприємству зменшити свою базу оподаткування.

- Низька інноваційна активність підприємств.

Важливість обліку НМА на аграрному підприємстві обумовлена тим, що:

- 1) відображення реальної величини НМА у структурі майна підприємства підвищує привабливість його для інвесторів і

збільшує капіталізацію підприємства.

Дослідження підтверджують, що перевага ринкової оцінки активів підприємства над бухгалтерською обумовлена наявністю у нього значущих НМА. Тенденція зростання коефіцієнта Тобіна проявляється сьогодні не тільки в закордонних компаніях (IBM, Microsoft та ін.), але і в успішних українських організаціях, що свідчить про актуальність відображення всіх значущих елементів НМА, що не завжди можливо за допомогою бухгалтерського обліку;

2) наявність НМА на підприємстві (і не тільки у вартісному вираженні) служить оціночним показником:

а) для керівників і власників - це свідчення інноваційності підприємства.

Оскільки НМА виконують двояку роль на підприємстві і виступають індикатором інновацій, величина НМА в натуральному або вартісному вираженні буде, безумовно, характеризувати інноваційність підприємства.

Недосконалість облікових функцій показує доцільність і необхідність введення в науковий обіг таких термінів, як облікові інновації та реальні інновації. Для зближення стану реальних інновацій та облікових інновацій необхідно вдосконалювати існуючий облік результатів інноваційної діяльності на підприємстві;

б) для працівників підприємства, показник власної самооцінки оцінює його інноваційність.

Серед ключових поведінкових характеристик, сформульованих професором менеджменту Ф. Херзбергом, для відбору інноваційних працівників позначена самооцінка. Людина з інноваційним складом розуму не грає «себе», а є «сама собою». Особиста відповідальність за результат цікавої роботи і можливість творчого пошуку набагато цінніше, ніж усі відомі йому блага регулярної кар'єри, тобто ведення обліку результатів інноваційної діяльності служить підтвердженням їх значимості на підприємстві і свідчить про внесок кожного працівника і можливості практичного використання конкретно його результатів [226].

З метою вдосконалення обліку НМА на підприємстві пропонується алгоритм ведення управлінського обліку (табл. 3.9),

що дозволяє розширити бухгалтерське трактування поняття, відобразити фактичний стан НМА на підприємстві.

Таблиця 3.9

Алгоритм бухгалтерського та управлінського обліку НМА

Бухгалтерський облік	Управлінський облік
Поточний облік	
1) надходження НМА, що відповідає вимогам ПБО	
Регістри бухгалтерського та управлінського обліку - НМА	
2) надходження об'єкта, який є НМА, але не відповідає вимогам ПБО	
Витрати майбутніх періодів	НМА
3) результати НДДКР, що не підлягають правовій охороні	
НМА субрахунок НДДКР	НМА
Амортизація (списання) НМА	
4) амортизація НМА, що відповідає вимогам ПБО	
Рахунок Основне виробництво в кореспонденції з рахунком амортизація НМА	
5) списання частини вартості об'єкта, який є НМА, але не відповідає вимогам ПБО	
Рахунок Основне виробництво в кореспонденції з рахунками витрати майбутніх періодів або НМА / НДДКР	Рахунок Основне виробництво в кореспонденції з рахунком амортизація НМА

Реалізація даного алгоритму дозволить розширити бухгалтерське трактування поняття, наблизивши, тим самим, вимоги УСБУ до МСФЗ, і відобразити у звітності інформацію про значні НМА, що використовуються підприємством, але не визнані як актив, що виступає однією з вимог МСФЗ.

З метою зближення стану «облікових» і «реальних» інновацій пропонується регламент організації інноваційної діяльності на підприємстві та обліку її результатів (табл. 3.10).

Інновації мають впроваджуватися на підприємствах, сприйнятливих до них, бо на українських аграрних підприємствах немає чіткої стратегії інноваційного розвитку, тобто однією з причин, на наш погляд, є стан внутрішнього інноваційного середовища підприємства. До поняття внутрішнього інноваційного середовища зверталися, наприклад, Солоха Д.В., розглядаючи його як простір, де фокусуються, одночасно, компетенції людей, управлінські функції і забезпечується доступ до всього комплексу інфраструктури відпочинку і розваг як необхідної складової професійної діяльності людини; Проскураєнов В.М., відзначаючи

його поділ на макро- та мікросередовище підприємства, розуміє під ним виробничо-господарську систему компанії. Пономаренко В.С., Горбатов В.М., Гизатуллин Х.Н. та ін. акцентували свою увагу на складі внутрішнього інноваційного середовища.

Таблиця 3.10

**Регламент організації інноваційної діяльності
та обліку її результатів**

Задіяний інформаційний ресурс, функція	Організаційна одиниця	Основні розв'язувані завдання
Посадові обов'язки - примушуюча	Керівник з інновацій	Управління інноваційною діяльністю (планування, організація, мотивація і контроль)
Положення про відділ - примушуюча	Відділ з інноваційної діяльності (на базі діючих ОПЛІР)	Організація інноваційної діяльності на підприємстві
Положення про інноваційну діяльність - примушуюча, стимулююча	Уповноважені з інноваційної діяльності в підрозділах підприємства	Облік результатів інноваційної діяльності, технічна допомога в оформленні заявок, контроль розгляду заявок та пропозицій у встановлені терміни
Положення про інноваційну діяльність - примушуюча, стимулююча	Працівники підприємства	Цілі і завдання інноваційної діяльності, порядок подання пропозицій, оформлення та реалізація (впровадження), можливе стимулювання

Спираючись і відштовхуючись від поглядів зазначених авторів, пропонується бачення цього поняття, що характеризує сутнісне його тлумачення, відзначаючи верховенство двох начал - існуючого попиту на інновації та наявність умов, що стимулюють або примушують до них. У цьому полягає особливість пропонованого підходу, який знаходить своє відображення в механізмі формування внутрішнього інноваційного середовища підприємства. У якості його основи запропонована неодноразово успішно випробувана на практиці як в Україні, так і за кордоном Система збалансованих показників, розроблена американськими вченими Р. Капланом і Д. Нортоном, має модифікації для аграрних підприємств. По-перше, вводиться додаткова складова «Зовнішнє

Середовище» для відображення зовнішніх інституційних зусиль; по-друге, особлива роль у СЗП належить інформаційним ресурсам при втіленні стратегії підприємства в життя; по-третє, для оцінки як фінансових, так і нефінансових результатів формування ВІС слід використовувати результативну складову (а не фінансову, як у авторів концепції). Потрібно позначити причинно-наслідковий зв'язок реалізації стратегії формування внутрішнього інноваційного середовища: ІР як стратегічний, є відображенням як зовнішнього і внутрішнього попиту, так і зовнішніх інституційних умов, втягується в ключові бізнес-процеси підприємства, що призводить до створення умов, стимулюючих і примушуючих персонал до активної участі в інноваційній діяльності (створення ВІС) і досягнення економічного, соціального або екологічного ефектів [237]. Стратегічна карта, яка відображає представлений причинно-наслідковий зв'язок, показана на рис. 3.12.

Механізм активного залучення інформаційного ресурсу в діяльність аграрного підприємства наведений на рис. 3.13.

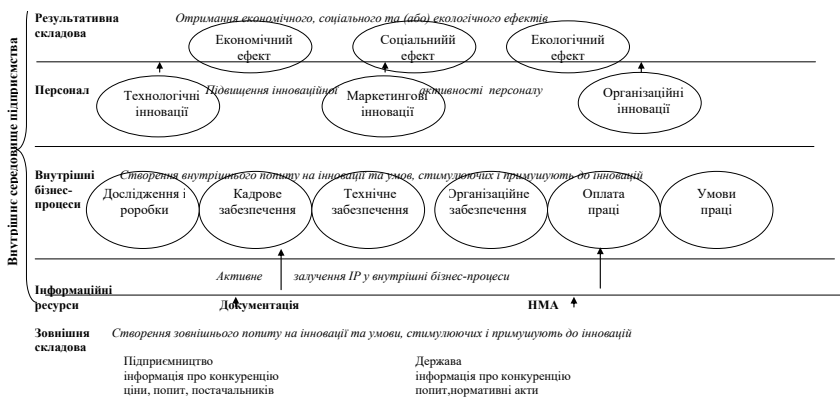

Рис. 3.12. Стратегічна карта підприємства

Успішна реалізація механізму формування ВІС залежить від активної участі ВП у ключових бізнес-процесах аграрного підприємства [223]. Для вирішення існуючих інформаційних проблем, виявлених раніше, розроблено механізм залучення ІР у виробничо-комерційну діяльність, прийняття управлінських рішень і навчання, що забезпечує облік, достатність, доступність і

затребуваність ІР, також складена матриця стратегічних напрямків його реалізації (табл.3.10).

Рис. 3.13. Механізм активного залучення інформаційного ресурсу в діяльність аграрного підприємства

Роль ІР, як стратегічного, у формуванні внутрішнього інноваційного середовища та очікувані ефекти від його залучення у внутрішні бізнес-процеси підприємства показані в табл. 3.11. Практична реалізація механізму формування ВІС показана на прикладі аграрного підприємства (рис. 3.14)

Таблиця 3.10

Матриця стратегічних цілей і напрямів реалізації механізму залучення ІР у внутрішні бізнес-процеси аграрного підприємства

Стратегічні напрями	Інформаційні ресурси Стратегічні цілі			
	Забезпечення обліку ІР	Забезпечення достатності ІР	Забезпечення доступності ІР	Забезпечення затребуваності ІР
1. Створення Інформаційної служби на підприємстві	+	+	+	+
2. Розробка регламенту обліку ІР	+	+	+	+
3. Розробка регламенту формування інформаційних потреб		+		
4. Створення єдиної бази інформаційних ресурсів		+	+	+
5. Створення активних ІР			+	+
6. Навчання персоналу інформаційної грамотності		+	+	+
7. Придбання засобів обчислювальної техніки		+	+	+
8. Збільшення числа ПК, підключених до Інтернет		+	+	+
9. Забезпечення безпеки ІР		+	+	+
10. Створення і придбання ІР		+		

Таблиця 3.11

Роль ІР як стратегічного у формуванні ВІС підприємства

Проблема підприємства	Роль ІР/ функція	Ефект
Дослідження і розробки: Новаторство обумовлюється генерацією знань, чому сприяє вільний доступ до інформації		
<p>1)* Одним із стримуючих чинників виступає брак інформації (3,9% відзначили брак інформації про ринки збуту і 6,7% про нові технології);</p> <p>* Одними з основних джерел інформації для технологічних інновацій виступають внутрішні джерела (10% відповіли) і споживачі товарів, робіт і послуг (11,3%).</p> <p>2) Недосконалість організації стат. обліку інноваційної діяльності - існує різниця між «обліковими» і «реальними» інноваціями</p>	<p>Інформаційне забезпечення діяльності - зовнішні і внутрішні джерела інформації для визначення напрямків досліджень та їх проведення (забезпечуюча, стимулююча, примушуюча, генеруюча);</p> <p>Облік результатів інноваційної діяльності (облікова)</p>	<p>Зростання числа досліджень і розробок</p> <p>Зниження відхилення між реальними й обліковими інноваціями</p>
Кадрове забезпечення: 1) Бізнес-лідери покликані виховувати в людях переможний дух, спонукати їх до розвитку своїх здібностей, допомагати розширенню їх горизонтів бачення життя. 2) Наше завдання - шукати не міфічної «плодини», а ті риси характеру, які з найбільшою ймовірністю будуть цінуватися цивілізацією завтрашнього дня 3) Необхідно ввести «в систему освіти цінності самостійності і установки на новаторство, генерування нових ідей, формування навичок наполегливості		
<p>1) Недостатня якість управління - коефіцієнт якості виконання управлінських функцій 0,6 - 0,7</p> <p>2) Мал. пит. вага лідерів-інноваторів - 25-30%</p> <p>3) Низька інноваційна грамотність персоналу (оцінка компетенцій керівників - не відповідає (15%), відповідає частково (45%))</p>	<p>Інформаційна підтримка прийняття рішень (забезпечуюча);</p> <p>Ведення бази даних «Компетенції» і використання її при призначенні керівників та визначенні напрямів навчання (забезпечуюча, облікова)</p>	<p>Підвищення якості управління</p> <p>Зростання числа лідерів-інноваторів</p>
Технічне забезпечення: Тільки сам працівник може вплинути на результати своєї праці. А якщо йому не буде вистачати інформації, то у нього не буде ні стимулів, ні засобів для поліпшення продуктивності роботи.		
<p>Рівень продуктивності праці економіки країни в цілому становить 24% від американського показника ... Особливу заклопотаність викликає становище в агросфері, де величина продуктивності праці не вище, а нижче середньої по економіці. 82% аграрних підприємств потребує часткової модернізації (оновлення частини обладнання, споруд, комунікацій, деяких технологічних процесів), а більше 30% - повної.</p>	<p>Інформаційне забезпечення діяльності, у тому числі створення та придбання НМА (забезпечуюча, стимулююча, примушуюча, облікова)</p>	<p>Зростання продуктивності праці;</p> <p>Підвищення технічного рівня виробництва</p>

Продовження табл. 3.11

Організаційне забезпечення: Ефективний обмін інформацією усередині великої компанії - це не стільки технологічна проблема, скільки організаційна, і зводиться вона до того, як цілеспрямовано стимулювати людей до співпраці в ім'я спільної вигоди, як підтримувати ці процеси.		
Відсутність керівника та структурного підрозділу, відповідального за інноваційну діяльність на підприємстві	Інформаційне забезпечення діяльності (Положення, регламенти інновац. діяльності тощо) - забезпечуюча, стимулююча, примушуюча	Створення внутрішнього попиту на інновації
Умови праці: Особиста відповідальність за результат цікавої роботи і можливість творчого пошуку багато цінніше, ніж усі відомі йому (інноватору) блага регулярної кар'єри. Людям мало для того, щоб залишатися людиною, однієї матеріальної забезпеченості		
В середньому 50% працівників розумової праці вважають свою працю творчою змістовною	Інформаційне забезпечення діяльності (вільний доступ до інформації і до засобів її обробки) - забезпечуюча, стимулююча, примушуюча, генеруюча, облікова	Підвищення змістовності праці
Оплата праці: Однією з умов стимулювання "хороших інновацій", що ведуть до зростання продуктивності праці, є висока вартість праці.		
1) Мал. пит. вага премій за раціоналізацію і винахідництво в ФЗП 2) не завжди працівники інформовані про можливості стимулювання результатів інноваційної діяльності	Інформаційне забезпечення діяльності - інформування про можливе стимулюванні за результати інноваційної діяльності	Підвищення матеріальної зацікавленості

Рис. 3.15. Схема формування ВІС аграрного підприємства

Отримані ефекти від залучення ІР в бізнес-процеси підприємства сприяють створенню як попиту на інновації, так і стимулюючих і примушуючих умов для підвищення інноваційної активності на підприємстві.

РОЗДІЛ 4.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМИ РЕСУРСАМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

4.1. Удосконалення стратегічного управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрних підприємств

Реформування господарського устрою, сформованого в умовах централізованої економіки, призвело до руйнування регульованої державою системи формування та використання економічного потенціалу підприємств сільського господарства. Централізований розподіл ресурсів і наявність єдиної системи матеріально-технічного забезпечення галузі вимагало від господарюючих суб'єктів лише вирішення тактичних завдань по їх оптимальному використанню, тоді як вирішення стратегічних питань розвитку підприємств вважалося прерогативою державних органів управління. Залишена від централізованої системи недосконалість існуючих, в більшості сільгоспідприємств, систем управління, їх низька адаптивність до ринкових умов, в поєднанні зі зниженням ролі держави в діяльності господарюючих суб'єктів, призвели до різкого падіння рівня економічного потенціалу більшості підприємств і зумовили зростання його диспропорцій, які поглиблюють фінансове становище підприємств галузі. Зіткнувшись з реформуванням державного механізму господарювання, сільгоспідприємствам довелося самостійно визначати стратегію свого розвитку і шукати потрібні для її реалізації можливості [221].

Дослідження останніх років в області формування і використання потенціалу сільгоспідприємств виявили ряд протиріч: досі у дослідників немає єдності думок на визначення категорії «економічний потенціал», структуру та зміст утворюючих її елементів; відсутній єдиний підхід до вибору показників для проведення українських рейтингів сільгоспідприємств, що робить останні досить формальними.

Крім того, адаптація теорії стратегічного управління до сучасної теорії сільськогосподарського підприємства, спроби якої все частіше зустрічаються в сучасних дослідженнях: по-перше, не

вирішують завдань створення внутрішніх управлінських механізмів, що дозволяють оптимізувати параметри економіки сільгоспідприємств і адаптувати їх до прогнозованих змін умов господарювання; по-друге, не пропонують науково-обґрунтованих управлінських рішень, форм і методів управління, спрямованих на створення організаційно-економічних умов формування та ефективного використання оптимального економічного потенціалу сільгоспідприємств [238].

Під стратегією ефективного господарювання і землекористування (СЕГіЗК) розуміється комплексний план заходів, необхідних для досягнення поставлених перед організацією місії і цілей шляхом координації та розподілу господарських і земельних ресурсів організації [156].

У визначенні стратегії ефективного господарювання та землекористування особливо виділяються земельні ресурси в силу стабільної тенденції зростання їх значимості в активах організації.

Застосування концепції стратегічного управління дозволяє аграрному підприємству домагатися своїх цілей в умовах динамічного, мінливого і невизначеного економічного та політичного середовища.

Стратегічне управління є областю наукових знань, що вивчає методологію прийняття стратегічних рішень і способи їх практичної реалізації для досягнення поставлених цілей. Його завданням є забезпечення виконання цілей організації з оптимальним використанням її внутрішніх змінних з урахуванням факторів зовнішнього середовища та приведення потенціалу організації у відповідність з мінливістю середовища для забезпечення конкурентоспроможності та ефективного функціонування в майбутньому [153].

Методологія стратегічного управління являє собою сукупність принципів, специфічних методів прийняття стратегічних рішень і способів їх практичної реалізації для досягнення цілей, що дозволяють організації оптимально використовувати існуючий потенціал і залишатися вразливою до вимог зовнішнього середовища. В умовах нестабільного зовнішнього середовища, в якій діють українські аграрні підприємства, стратегічне управління має стати основою концепції державного регулювання їх діяльності [107].

Погіршується матеріально-технічне забезпечення сільського

господарства. Зменшується загальна посівна площа господарств усіх категорій, помітно зменшилися площі під кормові культури і площа чистих парів. Спостерігається критичне для розвитку сільського господарства падіння обсягів внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури. Винос поживних речовин із ґрунту, в середньому, в 4 рази перевершує їх внесення з добривами. Занепадають меліоративні системи [162]. Існує тенденція постійного скорочення парку техніки аграрних підприємств. Спостерігається тенденція скорочення робіт з хімічної меліорації в сільськогосподарських організаціях.

Стратегія ефективного господарювання аграрного сектору повинна забезпечити вирішення екологічних проблем і максимально використовувати переваги кліматичних змін за регіонами, визначити стратегічні пріоритети розвитку сільського господарства в області екологізації та кліматичної адаптації [222].

Сучасний стан сільськогосподарського землекористування Харківської області свідчить про регрес його ефективності протягом перших років ринкових перетворень та наявності конструктивно-творчих тенденцій в даний час. Пріоритетні напрямки його подальшого розвитку повинні базуватися на впровадженні в господарську практику принципів природно-адаптаційної організації земель, залучених у господарський оборот, розширенні екологічно орієнтованих систем землеробства, створенні агроландшафтних продуктивних екосистем і становленні біоіндустріальних методів ведення агропромислового виробництва.

В основу механізму екологізації аграрного землекористування Харківської області доцільно закласти принципи раціоналізації режимів використання сільгоспугідь, оптимізації структури сівозмін, адаптаційно-ландшафтної організації зон активного землеробства, санації аграрних екосистем, відновлення ґрунтово-земельного покриву, підвищення питомої ваги земельних площ, зайнятих сільськогосподарськими культурами, що забезпечують досягнення високого рівня ґрунтової родючості і відповідні зонально-галузевій спеціалізації сільськогосподарського виробництва регіону.

Стратегія ефективного господарювання та землекористування аграрного сектору Харківської області враховує умови інтенсивного залучення сільгоспугідь в господарський оборот. Значимість реалізації стратегії підвищується у зв'язку з посиленням

економічної, екологічної та соціальної компонент фінансового оздоровлення сільськогосподарського виробництва та подальшого розвитку високоефективних галузей сільського господарства [210].

Агроекономічні принципи та умови ефективного функціонування механізму екологічно сталого землекористування включають діапазон природогосподарських інновацій, орієнтованих на реалізацію в господарській практиці сучасних сільгоспідприємств області превентивних нововведень по відновленню екологічно дискредитованих сільськогосподарських угідь і формуванню оптимальної природно-адаптаційної інфраструктури аграрного землеробства.

Напрями вдосконалення управління земельними ресурсами в рамках стратегії ефективного господарювання та землекористування регіону узагальнені і представлені на рис. 4.1.

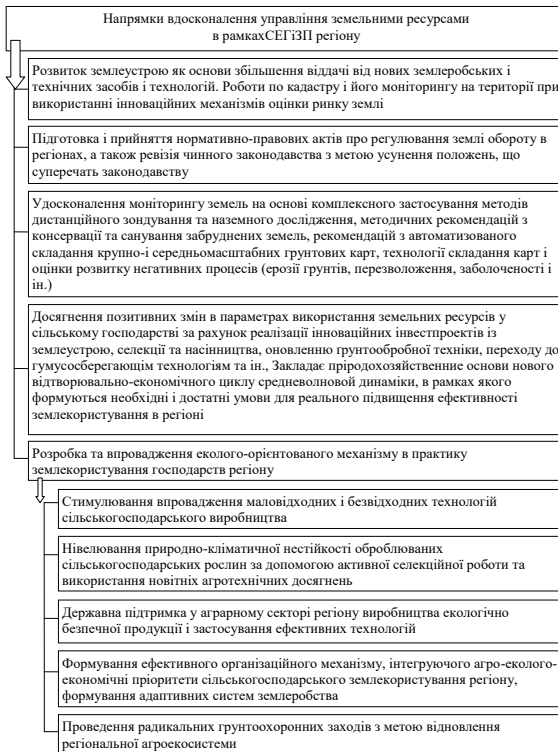

Рис. 4.1. Напрями вдосконалення управління земельними ресурсами в рамках СЕГІЗП регіону

Пріоритетом стратегії ефективного господарювання та землекористування аграрних підприємств є природно-адаптаційне землекористування, що полягає в поліпшенні якості сільськогосподарських угідь, раціоналізації режимів внесення органо-мінеральних добрив, переході до гумусосберігаючих методів землеробства, використанні інноваційних біотехнологій боротьби зі шкідниками та хворобами культурних рослин і дозволяє стабілізувати деформовані ґрунтово - земельні екосистеми, знижувати збиток для довкілля і забезпечувати при цьому позитивну динаміку виробництва сільгосппродукції, зростання врожайності сільгоспкультур, підвищення окупності витрат на селекцію, насінництво, застосування перспективних сортів у сільгоспвиробництві [160].

Стратегія ефективного господарювання та землекористування аграрних підприємств повинна передбачати, на нашу думку, розвиток галузей і організацій за принципом «продуковані зміни», враховувати вимоги ХХІ століття, глобалізації, здатні радикально змінити сьогоднішній стан сільськогосподарських галузей. Пріоритети регіональної стратегії ефективного господарювання та землекористування узагальнені і представлені на рис. 4.2.

У більшості наукових досліджень сучасне вітчизняне сільськогосподарське підприємство розглядається як самостійно функціонуюча соціально-економічна система, що володіє певними властивостями, що характеризують її сутність і складність, зв'язок із зовнішнім середовищем, методологію визначення мети й параметри функціонування.

При цьому набір можливих, органічно властивих йому цілей його діяльності в узагальненій формі може бути охарактеризований: по-перше, як забезпечення його гармонійної взаємодії з навколишнім соціально-економічним середовищем; по-друге, як прагнення до найкращої реалізації його можливостей і функцій.

Це дозволяє нам: по-перше, розглядати сільськогосподарські підприємства, як функціонуючі на ринку соціально-економічні системи, що формують і використовують на системній основі органічну єдність внутрішніх і зовнішніх можливостей для досягнення певних внутрішніх цілей і задоволення вимог зовнішнього соціально-економічного середовища; по-друге, основну увагу приділяти питанням формування та використання потенціалу, як основи їх функціонування [164].

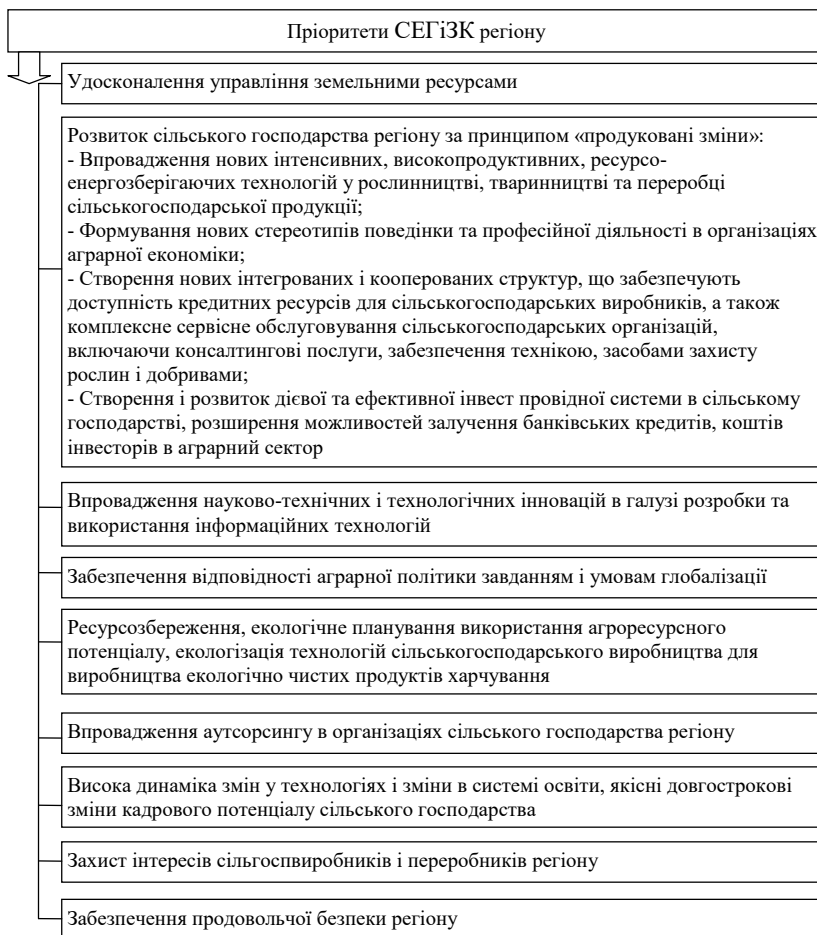

Рис. 4.2. Пріоритети регіональної стратегії СЕГіЗК

Стратегічне управління підприємством ми розглядаємо як управління, що дозволяє не тільки зайняти позицію на ринку або створити конкурентні переваги продукції, а й ефективно використовувати кожен з елементів економічного потенціалу, глибше розуміти економічну роль останнього, а саму стратегію - як усвідомлену і продуману сукупність норм, орієнтирів, напрямків, сфер, способів і правил діяльності, що лежать в основі системи створення і прийняття стратегічних рішень, що впливають на

сучасний і майбутній стан економічного потенціалу підприємства, як засобу досягнення певних господарських цілей та задоволення вимог зовнішнього соціально-економічного середовища [191].

Найбільш часто в науковій літературі для досягнення зазначеної мети - управління ресурсним потенціалом - використовується лише один з підходів - процесний, функціональний, елементний або ситуаційний. Вони, звичайно, дають уявлення про механізми стратегічного управління і розуміння зв'язків між його елементами, але упускають деякі взаємозв'язки його елементів із зовнішнім середовищем, що не дозволяє отримувати цілісну картину структури економічного потенціалу і визначати напрями вдосконалення системи стратегічного управління. Тому найбільш інформативними є моделі, засновані на системному підході, доповненому інтегративним використанням цільового, процесного, функціонального, ситуаційного, поведінкового, рефлексивного та інших підходів. Це дозволяє розглядати систему стратегічного управління сучасного сільськогосподарського підприємства як складовий елемент системи стратегічного управління АПК. Відповідно до цього, можна стверджувати, що формування ефективної системи стратегічного управління сільгоспідприємства не можливе без інтеграції зусиль органів державного управління, фіскальних, кредитних установ та інших суб'єктів зовнішнього соціально-економічного простору, з боку яких повинен створюватися весь комплекс соціально-економічних умов для розвитку сільськогосподарської галузі [126].

Цей підхід дозволяє розглядати систему стратегічного управління сільгоспідприємством як системно синтезовану і спрямовану на довгострокову перспективу сукупність взаємозалежних суб'єктів (процесів, структури, механізмів, форм і методів) і об'єктів (елементів економічного потенціалу) управління, взаємодіючих у процесі розробки та реалізації стратегії його поведінки в зовнішньому економічному просторі.

Стосовно до аграрних підприємств, залежність «чим вищий внутрішній ресурсний потенціал, тим вищі фінансово-економічні результати діяльності сільськогосподарського підприємства» дуже неістотна, тобто за практично однакових соціально-економічних

умов підприємства досягають різних результатів, а високий ресурсний потенціал не гарантує отримання високих фінансово - економічних результатів. А це означає, що комплекс сприятливих для підприємств можливостей включає в себе фактори несуттєвого характеру, які надають на їх діяльність першорядний вплив. Результати дослідження, багато в чому, спростовують сформовану в ряді громадських та керівних кіл думку про те, що сільськогосподарські підприємства з низьким ресурсним потенціалом і несприятливими кліматичними умовами не ефективні, і дозволяють створити як на мезо, так і на мікро рівні основні перспективні напрямки формування та використання як внутрішнього ресурсного, так і всього наявного економічного потенціалу сільгосппідприємств регіону на основі системи стратегічного управління [119].

Відправним елементом методичних положень щодо формування та використання економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства, що включає алгоритм створення і реалізації стратегій підприємства, виступає стратегічна діагностика (рис. 4.3).

Методика проведення стратегічної діагностики економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств регіону доповнюється використанням методів кореляційно-регресійного аналізу та економіко-соціологічного дослідження при проведенні системного SWOT-аналізу [118].

В якості основного методу стратегічної діагностики пропонується використовувати метод стратегічного SWOT-аналізу, який дозволяє на основі діагностичних показників визначити ступінь впливу одних факторів на інші і визначити причини неефективної стратегічної поведінки сільгосппідприємств на ринку, розробити регіональні програми відновлення та розвитку галузі, скорегувати шляхи вирішення проблем, виникаючих в результаті змін і впливу зовнішніх і внутрішніх факторів підприємств. Побудову SWOT-матриці слід проводити в три етапи: 1) побудова і заповнення показників, що характеризують слабкі і сильні сторони внутрішнього потенціалу підприємств і ступінь їх впливу на фінансово-економічні результати; 2) визначення впливу факторів зовнішнього середовища, що визначають можливості і загрози

підприємств; 3) експертна побудова логічних зв'язків внутрішніх і зовнішніх елементів економічного потенціалу та їх загального впливу на поточні та перспективні результати діяльності підприємств [105].

Рис. 4.3. Процес стратегічного управління аграрним підприємством

У зв'язку з тим, що все ще значна частина досліджених аграрних підприємств є збитковою, в якості результативного показника можна використовувати показник «рівень окупності витрат виробничо-господарської діяльності», визначення якого доступне у всіх досліджуваних підприємствах [111].

У модель включається частка виручки від реалізації рослинницької і тваринницької продукції в загальній виручці аграрного підприємства; середньорічне поголів'я ВРХ; продуктивність праці по валовій продукції; середньорічна заробітна плата 1 працівника; площа сумарної ріллі; фінансовий стан;

врожайність зернових культур; молочна продуктивність корів; фондозабезпеченість; матеріалозабезпеченість; енергозабезпеченість; забезпеченість трудовими ресурсами; кількість тракторів; кількість комбайнів, кількість вантажних автомобілів [115].

Розробка однотипних параметричних моделей, що відображають специфіку виробничого потенціалу прибуткових і збиткових сільгоспідприємств, обумовлена: по-перше, необхідністю врахування їх специфіки; по-друге, можливістю відповіді на питання про доцільність державної підтримки та інвестування в збиткові сільгоспідприємства [127].

Для можливості описати поточний і визначити оптимальний стан об'єкта дослідження застосовується економіко-математичне моделювання. На його основі досліджуються явища і процеси, що відображають приховані найважливіші особливості, внутрішні структурні і причинно-наслідкові взаємозв'язки, закономірності та умови розвитку і виключені несуттєві властивості.

При побудові оптимальної моделі виробничого потенціалу кожного з кластерів аграрних підприємств використовується метод пошуку оптимального рішення на основі лінійного програмування. У якості відправних параметрів виробничого потенціалу визначаються середні значення показників, розраховані з використанням засобів описової статистики [130].

Вирішення завдання оптимізації показників за заданих обмеженнях, тобто пошук оптимального рішення для кожного кластеру за максимального значення показника ефективності наведено у табл. 4.1.

Відносно збиткових підприємств необхідна стратегія відновлення, заснована на мінімізації використання таких елементів виробничого потенціалу, як трудові ресурси, комбайни, вантажоперевозні автомобілі, що дозволить дещо знизити собівартість реалізованої продукції, підвищити оплату праці кращим працівникам і т. д., тобто створити точку росту ефективності економіки підприємств, а в подальшому - реалізувати стратегію розвитку [149].

Таблиця 4.1

Результат стратегічної діагностики ресурсного потенціалу кластерів прибуткових і збиткових аграрних підприємств Харківської області (за усередненими в розрахунку на одне підприємство показниками)

Найменування показника, що входить в економіко-математичну модель	Прибуткові			Збиткові		
	Фактичні значення показника за 2014 (в середньому на одне підприємство)	Значення показників по оптимальному рішенню	Відхилення оптимального рішення від факту	Фактичні значення показника за 2014 (в середньому на одне підприємство)	Значення показників по оптимальному рішенню	Відхилення оптимального рішення від факту
Частка виручки від реалізації рослинницької продукції в загальній виручці, %	0,53	0,34	-0,21	0,45	0,29	-0,16
Частка виручки від реалізації тваринницької продукції в загальній виручці, %	0,38	0,64	0,26	0,43	0,71	0,28
Площа сумарної ріллі, га	5764,98	4803,94	-961,04	4355,04	3538,19	-816,85
Фондозабезпеченість, тис. грн. на 100 га сумарної ріллі	830,88	1285,07	454,19	994,63	344,91	-649,72
Матеріалозабезпеченість, тис. грн. на 100 га сумарної ріллі	529,92	670,74	140,82	1032,85	943,03	-89,82
Енергозабезпеченість, к.с. на 100 га сумарної ріллі	241,04	289,97	48,93	229,74	89,87	-139,87
Забезпеченість трудовими ресурсами, чол. на 100 га сумарної ріллі	4,41	5,37	0,96	3,78	0,66	-3,12
Кількість тракторів на 1000 га ріллі, шт.	5,97	6,68	0,71	5,36	3,95	-1,41
Кількість комбайнів на 1000 га посівної площі і сінокосів, шт.	2,92	3,12	0,20	3,43	3,96	0,53
Кількість вантажних автомобілів на 1000 га с.-г. угідь, шт.	2,31	3,46	1,15	1,83	0,81	-1,02
Середньорічне поголів'я ВРХ, голів	1045	654	-391	526	465	-61
Молочна продуктивність корів, кг на 1 корову в рік	2333,54	2339,92	6,38	1400,00	1461,29	61,29
Врожайність зернових культур, ц з 1 га	12,73	12,72	-0,01	8,48	8,58	0,10
Продуктивність праці по валовій продукції, грн. на 1 люд.-год.	71,72	81,52	9,80	61,22	53,13	-8,09
Середньорічна заробітна плата 1 працівника, тис. грн.	22,18	24,11	1,93	15,00	16,53	1,53
Фінансовий стан, бал	54,17	55,96	1,79	28,64	28,84	0,20
Рівень рентабельності виробничо-господарської діяльності, %	20,44	24,91	4,47	-	-	-
Рівень окупності витрат виробничо-господарської діяльності, %	-	-	-	78,88	83,08	4,20

При цьому, як прибутковим, так і збитковим підприємствам слід оптимізувати спеціалізацію виробництва відповідно до зростання потреби ринку.

4.2. Ефективність використання інтелектуальних ресурсів в контексті підвищення ресурсного забезпечення підприємств аграрної сфери

На сучасному етапі інформація, наукові знання, професійний, науковий і культурний потенціали суспільства визначають структуру національної економіки, якість виготовлених продукції і послуг, ефективність функціонування господарства.

Процеси інтелектуалізації виробничих процесів, ускладнення систем управління організаціями обумовлюють необхідність аналізу механізмів управління інтелектуальними ресурсами та інтелектуальним капіталом. Специфічний економічний зміст актуалізує проблеми управління ними як особливими активами сучасної організації [195].

Необхідний пошук ринкових методів, що забезпечують ефективне управління інтелектуальними ресурсами сучасних підприємств, націлений як на отримання максимально можливого прибутку від використання інтелектуальної діяльності людини, так і на задоволення потреб самого носія інтелектуального потенціалу.

Одним з напрямків ефективного управління інтелектуальними ресурсами організації в даний час є концепція маркетингового управління, що забезпечує координацію і найбільш повне задоволення потреб усіх учасників процесу управління інтелектуальними ресурсами. Впровадження даної концепції в діяльність сучасних підприємств дозволяє їм отримувати додаткові конкурентні переваги, забезпечуючи стійкі позиції на завойованому сегменті ринку [200].

Найбільш ефективним інструментом маркетингового управління інтелектуальними ресурсами є внутрішньоорганізаційний маркетинг, що передбачає розгляд персоналу організації як внутрішнього споживача і створює найбільш сприятливі умови для розкриття його інтелектуального потенціалу.

Специфіка інтелектуальних ресурсів організації проявляється

через їх основні характеристики (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Характеристика інтелектуальних ресурсів організації

Найменування детермінанти інтелектуальних ресурсів	Характеристика детермінанти
Ефективні риси особистості	<ul style="list-style-type: none"> - Ініціативність; - Здатність прийняття відповідальності; - Здатність делегування повноважень; - Дії відповідно до ситуації; - Гнучкість і чуйність; - Постійність; - Вміння слухати; - Незалежність; - Схильність до ідеалізму; - Принциповість; - Здатність до самокорекції.
Загальна та професійна підготовка	<ul style="list-style-type: none"> - Придбання знання з усіх джерел і організація його в інтегроване ціле; - Різнобічність; - Інформованість; - Планування своєї діяльності на основі об'єднання різнорідної інформації; - Розуміння навколишнього світу.
тактичні здібності	<ul style="list-style-type: none"> - Передбачення майбутнього розвитку і відповідно планування діяльності; - Вкладання зусиль пропорційно важливості ситуації; - Координація своїх дій з усіма релевантними сторонами і забезпечення, коли потрібно, злагоди; - Вибір доречних дій.
Забезпечення найкращого вирішення проблем	<ul style="list-style-type: none"> - Використання всіх релевантних знань; - Розгляд всієї доступної інформації і використання тільки тієї, яка є доречною; - Реконструкція проблеми та аналіз різних перспектив; - Здатність до уяви, новаторства, творчості; - Аналіз ситуації з урахуванням не тільки очевидних, але і прихованих характеристик; - Виділення і визначення найважливіших факторів процесу; - Рациональність міркувань, мінімум помилок.
Забезпечення виконання прийнятих рішень	<ul style="list-style-type: none"> - Прийняття виклику і готовність до ризику; - Ідентифікація мети при настанні ситуації; - Аналіз всіх доречних альтернатив; - Передбачення наслідків; - Встановлення пріоритетів; - Облік ступеня реальності кращих альтернатив; - Вибір кращої альтернативи, з урахуванням всіх обмежень, умов і невизначеності; - Переконливість в обґрунтуванні рішення; - Ефективне здійснення рішення.

Інтелектуальні ресурси є умовою і основою розвитку підприємства і суспільства, в цілому. Вони являють собою сукупність індивідуальних інтелектуальних потенціалів персоналу підприємства, яка здатна викликати синергетичний ефект підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку. У свою чергу, особистий інтелектуальний потенціал окремого працівника - це його знання, навички, здатності до творчості і саморозвитку [204].

Створення ефективної системи управління інтелектуальними ресурсами в такому випадку неможливе без використання систем управління, заснованих на концепції маркетингу, оскільки саме вони припускають найбільш повний облік потреб усіх учасників ринку, у тому числі і працівників підприємств. А це, у свою чергу, сприяє найбільш повному розкриттю інтелектуального потенціалу даних працівників [169].

Передумовами організації самостійної системи маркетингового управління інтелектуальними ресурсами є: різноманіття форм і видів інтелектуальних ресурсів; необхідність створення комплексної стратегії в галузі управління інтелектуальним потенціалом; специфіка інструментів і методів управління інтелектуальними ресурсами; значна кількість служб і підрозділів, що беруть участь в процесі генерації і перетворення інформації про інтелектуальні ресурси; необхідність координації в процесі управління інтелектуальними ресурсами; висока прибутковість угод з об'єктами інтелектуальної власності; високий ризик виникнення недобросовісної конкуренції [63].

Процес маркетингового управління інтелектуальними ресурсами можна визначити як синтезоване використання інструментів менеджменту та маркетингу, ув'язане зі складовими системи мотивації на реалізацію інноваційного потенціалу трудового ресурсу, що дозволяє реструктуризувати елементи системи управління підприємством відповідно до вимог зовнішнього середовища.

Дослідження основних положень концепції маркетингового управління інтелектуальними ресурсами дозволяє систематизовано відобразити їх на рис. 4.7 [60].

Рис. 4.4. Концепція маркетингового управління інтелектуальними ресурсами

Управління інтелектуальними ресурсами підприємства передбачає виконання ряду функцій, спрямованих на їх раціональне формування, використання і розвиток. Їх можна систематизувати за окремими напрямками діяльності (табл. 4.3) [57].

Функціональні підсистеми маркетингового управління інтелектуальними ресурсами підприємства

Елементи системи маркетингового управління інтелектуальними ресурсами підприємства	Зміст реалізованих функцій
1. Підсистема управління НДДКР і технологічними інноваціями	<ul style="list-style-type: none"> - Планування, організація, контроль і регулювання процесу розвитку наукових і технічних знань спеціалістів; - Формування інтелектуально-інформаційної середовища, що сприяє генеруванню нових ідей, розвитку творчості, винахідливості, раціоналізаторства; - Формування інтелектуальної бази, дозволяють підприємству адаптуватися і утримувати свої позиції в мінливих зовнішнього середовища.
2. Підсистема управління інноваційним потенціалом і розвитком співробітників	<ul style="list-style-type: none"> - Формування та ефективне використання фондів знань; - Прогнозування потреби в інтелектуальних ресурсах; - Виявлення емоційно-психологічного та інтелектуального потенціалу співробітників; - Забезпечення умов безперервного вдосконалення і розвитку персоналу; - Розробка програм заходів щодо вдосконалення і розвитку інтелектуальних ресурсів.
3. Підсистема управління внутрішньої і зовнішньої інформацією і комунікаціями	<ul style="list-style-type: none"> - Координація дій фахівців, задіяних у процесі управління інтелектуальними ресурсами, за рахунок формалізації і регламентації різних процедур; - Формування системи збору, передачі, обробки, зберігання і використання внутрішньої і зовнішньої інформації.
4. Підсистема управління портфелем прав на інтелектуальні ресурси	<ul style="list-style-type: none"> - Оптимізація складу портфеля прав власності на інтелектуальні ресурси у відповідності зі стратегією розвитку підприємства; - Розробка організаційно-технічних заходів, що забезпечують захист інтелектуальних ресурсів.
5. Підсистема управління комерціалізацією інтелектуальних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення умов для отримання максимальної вигоди від використання інтелектуальних ресурсів; - Аналіз та оцінка вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності, моніторинг комерційного потенціалу інтелектуальних ресурсів.

Маркетингове управління інтелектуальними ресурсами підприємства має бути підпорядковане довгостроковим цілям його

розвитку, які повинні формулюватися, виходячи з сучасного стану його ресурсної бази, положення на ринку і товарної орієнтації.

Найбільш перспективним маркетинговим інструментом управління інтелектуальними ресурсами повинен стати внутрішньоорганізаційний маркетинг, суть якого полягає в тому, що відносини підприємства та працівників будуються на тих же підставах, що і клієнтів. Підприємство «пропонує» особливий продукт - посаду з її специфічними правами та обов'язками. Працівник «купує» цей продукт, «оплачуючи» його своєю працею. Відповідно, орієнтація на клієнта - основа традиційного розуміння маркетингу - доповнюється орієнтацією на «внутрішнього споживача» - співробітника [170].

Однак, в даний час внутрішньоорганізаційний маркетинг не знаходить широкого застосування, що пов'язано, в першу чергу, з сумнівами підприємців у ефективності витрат з маркетингу інтелектуальних ресурсів. Багато керівників вважають, що всі ці витрати не окупаються, бо не дають підприємству додаткового доходу. Такий підхід пов'язаний, швидше за все, зі звичкою отримувати відповідні інтелектуальні ресурси як суспільне благо, не беручи повноцінної участі в їх відтворенні. При цьому витрати на навчання, інформаційні технології, телекомунікації ізолюються від інших рівнів, напрямів, форм функціонування інтелектуальних ресурсів і, безпосередньо, замикаються на фінансову ефективність.

Досвід показує, що можна розробити як завгодно привабливий бренд компанії, спрямований на зовнішніх споживачів, але кінцевий результат істотно залежить від якості роботи персоналу з його реалізації. Внутрішній маркетинг спрямований, насамперед, на виховання в співробітниках прихильності своєму бренду, так як тільки за цієї умови вони зможуть переконати в його привабливості і зовнішніх клієнтів [187].

Розглядаючи роль внутріорганізаційного маркетингу у створенні інтелектуального капіталу, необхідно відзначити, що часто саме підприємства виступають як найефективніші виробники інтелектуального капіталу, так як володіють умовами, при яких може здійснюватися підготовка персоналу, відповідна поточним потребам. Крім того, підприємства володіють інформацією про найбільш перспективні напрямки в навчанні, створюють можливість здійснювати виробничу підготовку. Досвід розвинених

країн показує неухильне зростання інвестицій компаній у своїх співробітників. Це дозволяє створити умови, за яких працівників турбує не тільки їх власне матеріальне благополуччя, але і успіх всього підприємства.

Для продуктивного застосування своїх знань співробітники повинні одержувати різні вигоди від діяльності в даній організації, в тому числі і задоволення від виробничої діяльності та умов, в яких вона ведеться [187].

Характеризуючи життєвий цикл інтелектуальних ресурсів, необхідно звернутися до динамічної моделі їх функціонування та розвитку. Для неї характерна наявність не тільки поступального руху системи, але і трьох внутрішньосистемних циклів знань (рис. 4.5).

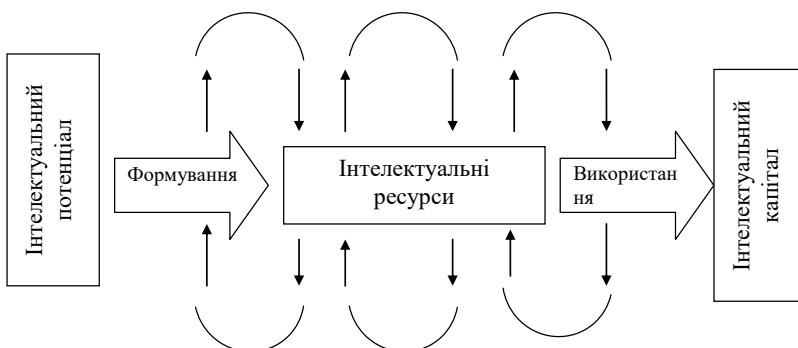

Рис. 4.5. Етапи відтворення інтелектуальних ресурсів

Перший етап характеризує процес формування інтелектуальних ресурсів. Для цього використовуються, в першу чергу, вже наявні інтелектуальні ресурси організації. Тому ефективність процесу їх формування залежить від обсягу та якості складу інтелектуальних ресурсів (чим більше за обсягом і якісніше за складом, тим ефективніше процес формування інтелектуальних ресурсів).

Другий етап пов'язаний з використанням інтелектуальних ресурсів. Тут не тільки споживаються вже наявні знання, вміння, досвід, а й формуються нові, інакше кажучи, відбувається процес самозростання знань.

Третій етап називається реструктуризацією інтелектуальних ресурсів - це їх внутрішній рух, перехід з однієї форми в іншу. По

суті, це процес виникнення нових форм знань, як відповідь на вимоги життя [194].

Процес формування інтелектуального капіталу підприємства передбачає використання інструментарію внутріорганізаційного маркетингу для підвищення ефективності роботи інтелектуальних ресурсів організації. Причому, тут необхідно виділяти інструментарій формування середовища розкриття інтелектуального потенціалу, а також інструментарій формування самого потенціалу (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Внутрішньоорганізаційний маркетинговий інструментарій формування інтелектуального капіталу аграрного підприємства

Дослідження особливостей участі інтелектуального капіталу в обороті капіталу фірми необхідне для розуміння механізмів формування та функціонування інтелектуальних ресурсів і створення маркетингових механізмів управління ними. При цьому, необхідно розрізнити динаміку власне інтелектуальних ресурсів і динаміку інтелектуального капіталу. У першому випадку

передбачаються процеси збільшення або зменшення реального знання, тобто інтелектуальних ресурсів, якими володіє організація, процеси, що ведуть до зміни їх якості. У другому випадку в центрі уваги - рух вартості інтелектуальних ресурсів: її формування, зростання або зменшення, перенесення вартості інтелектуального капіталу на виготовлені продукти та послуги. При цьому перший процес є базовим для другого.

Необхідно говорити про зростання ролі неекономічних інструментів маркетингу в управлінні інтелектуальними ресурсами, оскільки в сучасних умовах саме нематеріальні чинники набувають визначального значення, у той час, як матеріальні методи оцінки праці не враховують і не можуть врахувати такі моменти, як свобода у творчості, творчість як процес самореалізації та інші, які, в умовах постіндустріальної економіки, грають деколи вирішальну роль для працівника.

Проте, залежно від умов виробництва, інтелектуальні ресурси потребують різного інструментарію маркетингового управління. Ключовими маркетинговими інструментами стають заробітна плата, а також система формування корпоративної культури в компанії [209].

Коли організація має справу з управлінням унікальним інтелектуальним капіталом, який об'єктивно обмежений, це веде до специфікації маркетингового інструментарію управління інтелектуальними ресурсами. Значну роль у такому випадку відіграють неекономічні форми мотивації співробітника, зокрема, спеціальний графік робочого часу, відхід від жорсткої ієрархічної структури виробничого процесу, формування комфортних умов праці.

Одним з питань, яке підприємство повинно вирішувати в процесі маркетингового управління інтелектуальними ресурсами, є оцінка ефективності реалізації його заходів. Подібну оцінку внутріорганізаційного маркетингу по формуванню інтелектуального капіталу в рамках управління інтелектуальними ресурсами необхідно здійснювати на регулярній основі не тільки з використанням традиційних методів маркетингу, але і з залученням специфічних методів, використовуваних для дослідження інтелектуального капіталу. Це пояснюється тим, що розміри накопиченого підприємством інтелектуального капіталу залежать від якості управління його інтелектуальними ресурсами, а також від

створених на підприємстві умов для реалізації інтелектуальних потенціалів його працівників [193].

Варто виділити пріоритетні напрямки вдосконалення управління інтелектуальними ресурсами підприємства в рамках реалізації концепції внутріорганізаційного маркетингу:

- Здійснення збору інформації про наявний інтелектуальний потенціал підприємства;

- Визначення доцільності залучення додаткових інтелектуальних ресурсів на підприємство, наприклад, на основі аутсорсингу;

- Виявлення пріоритетних і найбільш прибуткових сфер діяльності підприємства і напрямом найбільш кваліфікованих фахівців на вирішення завдань у цих сферах, проведення обов'язкової оцінки доцільності вкладення коштів у розвиток інтелектуальних ресурсів;

- Сприяння підвищенню творчої та інноваційної активності інтелектуальних ресурсів підприємства;

- Організацію процесів з навчання персоналу підприємства з метою розвитку і вдосконалення раніше отриманих знань.

4.3. Соціально-економічні аспекти оптимізації управлінських ресурсів аграрних підприємств

Побудова оптимальної управлінської моделі в сільськогосподарській сфері, насамперед, передбачає знання керованої ситуації, причому в динамічній структурі [7].

Усі без винятку роботи, присвячені вивченню стану і перспектив розвитку аграрного сектору української економіки, в тій чи іншій мірі, звертаються до управління сільськогосподарським виробництвом. Серед причин, що обумовлюють актуальність цієї проблеми, найбільш часто визначаються наступні.

Базисна причина: сільське господарство України перебуває в ринкових відносинах, створюються нові форми організації праці й нові способи управління виробництвом, спеціалізації та інтеграції людей, зайнятих в аграрній сфері, але, в той же час, відсутні "нова філософія та ідеологія реформ".

Похідні причини: а) управління, в основному, виходить з практичного досвіду, використовуючи метод "проб і помилок"; б)

зберігається інерція економічного підходу, який не дозволяє оцінити роль соціальних факторів в організації сільськогосподарського виробництва; в) неадекватність професійно-кваліфікаційної та економічної підготовленості управлінських кадрів, стилю їхнього мислення та практичного досвіду вимогам, що пред'являються до якості управління кардинально новою економічною ситуацією.

Ці та інші, аналогічні, причини лежать в основі втрати управлінської ефективності. Процес виникнення нових організаційно-правових форм господарювання, багато в чому, протікає стихійно, наука, теж, слабо інтегрована в ці проблеми. Багато функцій державного управління втрачені, а інші - розосереджені. Якщо виділити, в якості головної ознаки низького рівня управління, неузгодженість інтересів суб'єктів господарювання, то можна назвати ряд показників цього стану. Зокрема:

- Не реалізуються "потенційні можливості місцевого самоврядування", який має досвід "успішного вирішення життєво важливих проблем села, світу";

- Відсутній чіткий аналіз життєвих ситуацій в силу того, що аграрна реформа все ще базується концептуально й ідеологічно на ідеях кінця 80-х рр. Непослідовність і слабкість соціальної та продовольчої політики призводять до зубожіння сільських районів, в результаті чого багато господарств є збитковими і не в змозі забезпечити навіть мінімальний рівень і якість життя населення [30].

В якості головного принципу соціальної політики та управлінської діяльності на селі найчастіше розглядається принцип так званого державного протекціонізму по відношенню до сільськогосподарських виробників, сільського суспільства в цілому. Так, зайнятість і доходи в колективних підприємствах скорочуються. На селі виникло нове явище - безробіття. Воно відбивається в результатах соціологічних досліджень, як побоювання втратити робоче місце.

Неналагодженість управління, неузгодженості його рівнів (від державного до місцевого) - є причиною розінтегрованості внутрішньогосподарських відносин як соціальних, так і економічних. Особливу заклопотаність вчених і практиків викликає неефективність управління трудовими спільнотами (колективами,

асоціаціями і т.п.), відчуження останніх від прийняття управлінських рішень у сфері сільськогосподарського виробництва. Підірвана ідея самоврядування та кооперації в господарських структурах колективної та приватної форм власності.

Керованість, багато в чому, втрачена й тому, що адміністративні методи управління не діють на вільних товаровиробників, а економічні методи не розроблені. Ця проблема є стрижневою, гостро актуальною і "хворобливою" практично для всіх аграрних регіонів і відбивається в переважній більшості теоретичних робіт, публікацій, матеріалах дискусій та конференцій. Вчені намагаються знайти ключ, за допомогою якого можна було б виявити найбільш життєздатні економічно активні трудові групи, оптимальні форми їх спеціалізації та інтеграції [15].

На наш погляд, необхідно звернути увагу на досить істотні моменти, "випадаючі" з управлінської діяльності:

а) в методиці реформування відсутня соціально-економічна сфера, без урахування якої експеримент можна вважати одностороннім;

б) не сформовані критерії та показники оцінки соціальних наслідків економічних реформ;

в) слабо позначена роль внутрішньогосподарських відносин між підприємцями і працівниками як володіючими паєм, так і найманими;

г) немає даних про характер особистості сільських підприємців, їх економічний і соціальний стан в системі виробництва і управління.

Стратегія і тактика реформи не були чітко сформульовані, не аналізуються соціальні процеси, сфера зайнятості сільського населення, освітній рівень селян і т.д.

Найбільш життєздатними досі вважаються колективні підприємства, які в сучасних умовах є практично єдиними гарантами соціального захисту сільського населення. Позитивно оцінюється організаційна основа колективних господарств - первинні підрозділи, так звані колективи власників. Розглядаючи в якості вихідної бази зацікавленість власників засобів виробництва і землі, можна вважати доцільним створення інтеграційних відносин в системі "колективне господарство - орендні, кооперативні, фермерські господарства". Цим можна вирішити головну задачу – формування, у складі колективних господарств, саморегульованих,

економічно незалежних, матеріально зацікавлених трудових колективів - власників. Завдання управління, в даному випадку - створити чіткий механізм взаємин, який забезпечував би процес спільної діяльності власників і найманих працівників, їх участь в управлінні, використовуючи для цього потенціал системних зв'язків, наступність досвіду і адаптацію до сучасних умов [43].

Для колишньої системи державного регулювання належної заміни поки немає. Це формує загальну негативну оцінку відбуваючихся в країні реформ.

Раніше у відносинах "колгосп - сімейний двір" перший виступав своєрідною "філією" селянського сімейного господарства. Він втілював систему трудових звичок селянства. Велику частину часу селяни були зайняті в суспільному виробництві. Колгосп розглядався як розширений до кордонів господарства селянський сімейний двір. Одночасно, селянський двір систематично відтворював у колгоспній праці свої "дворові звички" - піклуватися відразу про багато речей, мати користь і ресурси виживання навіть з дрібниць. Пізніше стала вестися робота по щоденному бригадирському підряду. Колгосп знімав частину турбот, пов'язаних з необхідністю самостійного виживання.

Сільських жителів непокоїть, насамперед, збереження спільної форми господарювання в будь-яких її проявах і соціальна підтримка держави. Перші, наприклад, низькі заробітки в аграрних підприємствах компенсувалися кормами, молоком, допомогою у господарських питаннях, а збитки підприємств - дотаціями держави, списуванням боргів. Зараз цього немає. Тому перетворенню форм господарств не зустрічається особливого опору. Близько половини сільчан не підтримують вільну купівлю - продаж землі приватним особам (47,2%) або вважають за необхідне ввести на них обмеження (32,5%). На думку опитаних, держава має жорстко контролювати ціни на продукти харчування. Про це заявили 64,4% мешканців села. Все це свідчить про те, що основна маса селян прихильна до усталеного стану речей і хоче уникнути серйозної ломки основ сільського укладу життя (консерватизм) [52].

Кардинальна зміна внутрішньогосподарських відносин вимагає і нової концепції управління, яка передбачає облік специфіки економічних, соціальних, історичних, національних і природних умов, а також традицій, укладу і способу життя трудівників села.

На наш погляд, існує модель соціально-економічного розвитку, базові елементи якої притаманні всім сферам економіки. В якості найпершої умови ефективності такої моделі можна назвати державне регулювання соціальних і економічних процесів, поєднання ринкового та адміністративного управління, підтримку підприємництва, соціальний захист. Саме таке структурне поєднання здатне впливати на задоволення економічних інтересів, обмеження правомочностей власників капіталу і регулювання процесів його функціонування, перерозподіл доходів та ін. Це загальні теоретико-концептуальні підходи до управління селом, у тому числі і трудовим потенціалом сільськогосподарського виробництва.

Багатоаспектність аналізу аграрної сфери дозволяє виділити ряд ключових проблем управління, актуальних для соціальної складової сільської економіки. Перша і, як уже зазначалося, "стрижнева" проблема - створення нової якості внутрішньогосподарських відносин [62].

Йдеться про змішану кооперативно-колективну форму господарювання як особливий тип організації та стимулювання праці, що дозволяє інтегрувати інтереси сільських виробників, сприяє зняттю соціальної напруженості. Цей шлях розглядається як оптимальний в управлінні та регулюванні діяльності індивідуальних та асоційованих працівників сільського господарства.

Другий шлях пов'язаний з розробкою та застосуванням у сільському господарстві концепції соціальної зумовленості, що створює реальні умови для посилення адаптивних здібностей сільських трудівників. Показники рівня і якості життя сільського населення впливають і навіть зумовлюють ступінь включеності людей у сільськогосподарське виробництво, їх соціальну та трудову активність. Ці показники, до того ж, створюють фон соціального самопочуття, рівень соціальної напруженості. Більше того, на їх основі можуть формуватися соціальні потреби жителів села, їх споживчі орієнтації, домагання і ставлення до соціальних гарантій свого існування [123].

Нижче представлена розгорнута схема психологічного підходу до аналізу соціального самопочуття соціальних груп, застосовного до вивчення трудівників села (рис. 4.10).

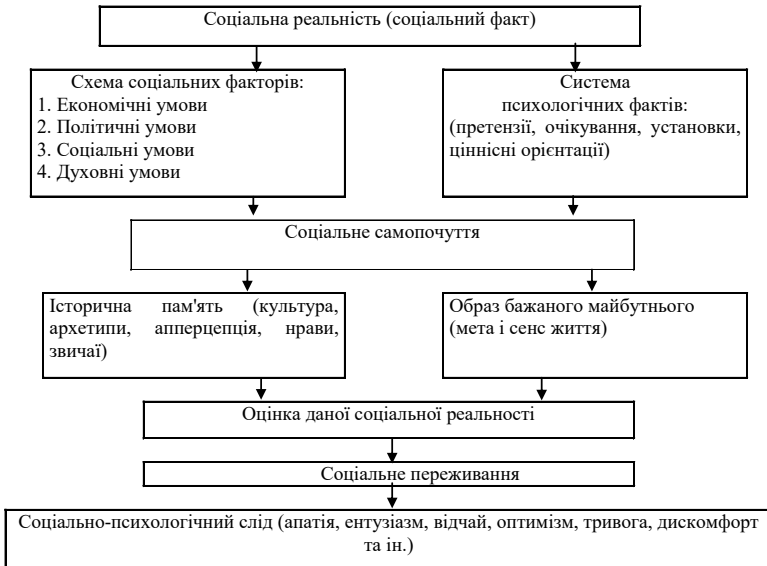

Рис. 4.10. Модель поведінкового підходу до аналізу функціонування аграрних підприємств

Предмет особливого аналізу представляють фермери, їх економічна і соціальна інтегрованість з іншими сільськими виробниками, реальна включеність в управлінські рішення. Автори ряду матеріалів пропонують еволюційний (замість раніше революційного) шлях розвитку і "вростання" фермерства в соціально-трудова відносини села через особисті підсобні господарства. Цей шлях - найбільш безболісний, з точки зору психології селян. Сталося "перетворення напівнатуральних особистих господарств населення в один з основних секторів сільського господарства. Вони перестали бути підсобними і перетворилися на основне джерело доходів населення. Саме вони в умовах аграрної кризи грають стабілізуючу роль на селі і в суспільстві, в цілому". Наявність можливостей зниження соціально-напруженого впливу безробіття, матеріального неблагополуччя та ін., має реальні підстави [136].

В якості пріоритетного напрямку у створенні рівних можливостей праці всім сільським виробникам розглядається розвиток великих господарств з колективно-частковою формою

власності та особистих підсобних господарств, посилення соціальної захищеності колективів працівників, інтеграція їх соціально-економічних інтересів.

Реалізація цієї серйозної управлінської проблеми передбачала створення системи соціального партнерства. Вчені аграрники, позначаючи фрагментарно його елементи, поки впритул не займаються механізмом інституту партнерства. Теоретичні підходи до нього дані в роботах вітчизняних вчених. Вони трактують партнерські трудові відносини як систему, яка включає стійкі способи узгодження інтересів різних учасників трудових процесів - держави, роботодавців, профспілок, політичних партій (в даному випадку, більше в аграрній партії) та ін. У ряді сільських регіонів створюються елементи такої взаємодії, накопичується позитивний досвід такої співпраці [143].

Одна з форм соціального партнерства позначена у вигляді агротехнополісу і агрополісу. Ці єднання являють собою суб'єкт господарювання, який включає одне або декілька підприємств різних форм власності з виробництва, переробки та зберігання екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Він має чіткі територіальні межі та здійснює комплексне освоєння наукомістких технологій на основі інноваційної науково-технічної програми. Відмінною особливістю агротехнополісів є комплексна адаптація новітніх завершених науково-технічних розробок на конкретних об'єктах агросфери з наступним впровадженням в інші господарства району [151].

На базових об'єктах агротехнополісу формуються системи інформаційного забезпечення та навчання персоналу новим технологіям та організації виробництва. Агрополіс - також інноваційна ринкова форма господарювання та підприємництва. Вона виникла в результаті інтеграції сільських і міських товаровиробників, залучення в аграрний сектор фінансових, матеріальних і трудових ресурсів підприємств міст і робітничих селищ. Агрополіс створює сприятливі умови для створення прямих господарських, виробничих, соціально-економічних і торговельних відносин городян і міського господарства з економікою села, сільських селищ, з колгоспно-радгоспним і новим розвиваючимся аграрним виробництвом.

Така модель організації сільськогосподарського виробництва, представляється перспективною як в економічному, так і в

соціальному аспектах. У ній закладено те, що суб'єктами, сторонами вищеназаних відносин виступають окремі та асоційовані працівники, їхні керівники, а також внутрішні підрозділи в залежності від їх самостійності і колективності [141].

Стабільність і стійкість колективу працівників, асоціацій, селянських родин, як сільських товаровиробників, припускають розвиток інфраструктури як виробничої, і соціальної.

Людей у сільському господарстві утримують, насамперед, наявність соціальної інфраструктури, хороші взаємини в трудових колективах, взаєморозуміння і дружні відносини, добросусідські відносини, хороші відносини між підлеглими та керівниками.

Перш за все, слід виділити такий напрямок, як "соціально-моральні форми заохочення", що припускає поєднання прямого заохочення за реальну роботу і перспективного, за умови гарної роботи. У сферу "заохочення" можна включити всі соціально-професійні групи працівників від молоді до пенсіонерів. Так, повертаючися зі служби в Збройних Силах видається одноразова допомога в розмірі п'яти мінімальних зарплат. Молодятам за рахунок підприємства надається допомога в облаштуванні побуту.

Всі працівники підприємства, залежно від безперервного стажу роботи, мають надбавки. З фонду ветеранів всім, хто йде на пенсію, видається грошова сума в розмірі двох мінімальних окладів за кожні п'ять років, відпрацьованих на підприємстві. Перераховане не вичерпує всієї сукупності соціальних заохочень працівників. Підприємство буде зацікавлене працювати і в сфері побутових послуг, особливо в поліпшенні умов життя працюючим. Створено умови для культурно-масової роботи. Можна використовувати натуральне преміювання працівників.

Один з визначальних принципів формування нової системи управління - орієнтація на соціально-ринковий тип сільськогосподарської сфери економіки. У ролі ведучих компонентів цього типу виділяються облік економічних вимог ринку і об'єктивно необхідних відповідних соціальних аспектів ринкових відносин. Ключовий з них - соціальний захист об'єктів господарювання. Практичне втілення в життя цього типу господарювання пов'язане з виконанням ряду обов'язкових умов і, насамперед, із забезпеченням підприємницького типу господарювання з перетворенням всіх господарських підрозділів у суб'єкти господарювання. Необхідне створення нових

внутрішньогосподарських формувань для забезпечення підприємницької діяльності: маркетингових кооперативів (або служб), інвестиційних відділів, наукових та фінансово-розрахункових центрів аналітичної служби. Для функціонування структурних одиниць і підприємства, в цілому, повинні бути чітко відпрацьовані такі елементи управління: організація, планування, облік, контроль і т.п. Такий експериментальний центр з відпрацювання нових систем управління з'явився в результаті інтеграції науки і практики. Правда, цей досвід локальний і ще слабо вивчений [161].

І ще один аспект управлінської діяльності на селі - це комплексне, інтегруюче зусилля школи, ВУЗу сільськогосподарське навчання всіх категорій трудівників села. Зокрема, необхідно створити професійну сільськогосподарську школу, як серйозний елемент професійної підготовки, якою повинні займатися сільськогосподарські служби. Створення подібної школи, її аналітична діяльність повинна охоплювати наступні напрямки:

1) аналіз і оцінка реального стану всіх суб'єктів господарювання;

2) облік прогресивних тенденцій у виробничому і соціальному досвіді традиційних і знову виникаючих трудових колективів і спільнот;

3) розробка концепцій оптимального поєднання галузевого та територіального розвитку забезпечення узгодженості дій, потреб та інтересів у регіоні, спільноті, селі, колективі;

4) накопичення інформації про реальну поведінку людей, їхнє ставлення до відбуваючих процесів і явищ на основі всебічного аналізу задумів, прагнень, ціннісних установок, орієнтирів, ідеалів, світогляду людей, факторів їх формування.

У роботах, що відображають основні напрямки створення нової системи управління Агросфера, виділяється два рівні її побудови. Перший включає в себе первісну організацію і структурування виробництва. Другий рівень - схема оперативного управління підприємством і колективами працівників [177]. При цьому, основними є наступні фактори:

- Наявність професійних кадрів, що володіють професійними знаннями та адекватними новим умовам економічними методами роботи;

- Відповідний рівень підготовки всього апарату управління;

- Зміна системи освіти і виховання, духовного розвитку трудівників села (організація, умови та культура праці, побуту і відпочинку сільчан). Дослідження підтверджують, що від вирішення цих завдань залежить стабільність і соціально-психологічна стійкість кадрів;

- Зміни в суспільній свідомості людей;

- Облік регіональних особливостей: історичних, природно-географічних, соціально-економічних, соціально-демографічних, соціально-побутових і соціально-культурних.

Оптимальне поєднання економічних і соціальних аспектів управління може бути здійснене в планах соціально-економічного розвитку. Плани соціального розвитку: програмно-цільові і територіально-виробничі. У них переплітаються господарські (на рівні окремого господарства і території (регіону)) і соціальні проблеми. У порівнянні з попередніми роками, ці проблеми ускладнені не тільки зміною форм власності, а й такими процесами, як міграція, безробіття, зuboжіння народу.

Можуть бути виділені групи факторів, які призвели до погіршення життя селян. Одним з основних факторів стало зниження керованості трудових колективів, що призвело до створення серйозної проблемної ситуації. У сучасних умовах, коли матеріально-технічна база сільгосп підприємств (зокрема колективних господарств) майже повністю зруйнована, для підтримки нормального рівня виробництва потрібні особливі зусилля працівників. Однак низька трудова дисципліна, масштаби розкрадань не дозволяють цього зробити. Але і "тиснути" на людей керівники тепер не можуть, їх влада над "низамися" стала набагато слабшою [190].

Одна з причин зниження рівня керованості полягає в недовикористанні трудового потенціалу в сільському господарстві. Ця небезпечна тенденція відзначалася вітчизняними соціологами ще на початку – в середині 80-х рр. За результатами соціологічних досліджень, проведених у цей період, більше 2/3 з числа опитаних трудівників села, членів сільських трудових колективів різних регіонів країни, вказували, що працюють не в повну силу, що за інших організаційно-економічних умов вони могли б працювати краще.

Другий аспект стосується важливого, але поки слабо досліджуваного питання - внутріколективних змін, від яких

залежать перспективи розвитку нових організаційних форм, кінцеві кількісні та якісні показники виробництва. Необхідність зміни, додання чіткої визначеності не тільки предметно-функціональної діяльності в трудові колективи, а й самі людські стосунки в них, дещо раніше доводили Фридман Д, Орудужі Н. [207].

Автори особливо підкреслювали, що в умовах "масштабних змін" неувага до вищеназваних факторів актуалізує проблему "ставлення до праці". Це пов'язано з тим, що, з одного боку, потрібна повна віддача, а з іншого - це відношення неповне, обмежене, воно проявляється в незацікавленості роботою в громадському господарстві, в пасивності, в прагненні знайти інші джерела доходу. Ці та інші аналогічні явища негативно позначаються не тільки на результатах господарювання, а й на внутріколективних відносинах.

У числі найбільш актуальних для сучасного управління проблем можна назвати наступні:

1) поліпшення використання трудового потенціалу на селі на основі зміни предметно-функціональної діяльності трудівників села, і приведення у відповідність мотивації і стимулів;

2) зниження соціальної напруженості в сільських трудових колективах головним чином за рахунок поліпшення внутріколективних відносин і внутрішньогосподарської взаємодії.

Проблема управління соціальним потенціалом (включаючи трудові ресурси) села не викликає сумніву, що зумовлено, поперше, тим, що сільське господарство України працює в умовах СОТ, створюються нові форми організації праці, солідарності людей, зайнятих у сфері сільськогосподарського виробництва. По-друге, на складність формування нової системи управління впливає сила інерції економічного підходу на мобілізацію соціальної активності та відповідальності трудівників села.

Незважаючи на нову якість внутрішньогосподарських відносин, трудовий колектив села не зжив себе, він видозмінився, реалізуючи себе в різних формах, у тому числі в кооперативах, селянських і фермерських господарствах. При цьому, він залишається економічним і соціальним елементом аграрних відносин, бере активну участь у сільськогосподарському виробництві, проявляє себе як суб'єкт господарської і соціокультурної діяльності.

В управлінні трудовими колективами та кооперативами тісно

переплетені економічні та соціальні аспекти [206].

Основні фактори, включені в сферу уваги управлінської діяльності, можна згрупувати в два напрямки:

1. Фактори, що забезпечують соціальний розвиток економічних структур села. Вони виходять безпосередньо на людей і включають ступінь задоволеності трудівників села соціальними послугами і житлом, наявність об'єктів соціально-культурного призначення, відповідних умов праці та побуту на виробництві, регулювання розподілу трудових ресурсів на території регіону, підготовку робітничих кадрів основних спеціальностей, охорону і рівень використання природних ресурсів і т.д. ;

2. Організаційно-економічні фактори, що відображають стан господарської діяльності в регіоні, показники якості продукції та рівня науково-технічного розвитку, форми організації та стимулювання праці, поширення досвіду господарювання тощо.

Сільське суспільство - це певна соціальна спільнота, що вирізняється як рівнем соціально-економічного розвитку, так і специфікою психологічного клімату. Вона характеризується слабкою формалізацією соціальних ролей і контактів. Тут переважають міжособистісні, родинні, сусідські відносини. В якості дієвих регуляторів трудових відносин виступають внутрішньогруповий контроль, традиції і звичаї, причому не анонімно, а явно, гласно. Традиції та звичаї складають особливий уклад сільської культури, який визначається безпосереднім контактом людей з природою [224].

Необхідною умовою ефективності управління соціально-економічним розвитком трудових колективів є широке поширення соціологічного та економічного аналізу, прийомів і методів технології управління [220].

Теоретичні та емпіричні дослідження «висвічують» дві ключові проблеми у зв'язку з цим.

Проблема 1 - Відсутність нової філософії господарювання в аграрній сфері. Управління розвивається, в основному, виходячи з практичного досвіду, з використанням методу «проб і помилок».

Проблема 2 - Психологічна неготовність людей до реформ в сільському господарстві як результуюча відсутності у них необхідних економічних знань, професійного «застарівання», світоглядної, морально-етичної конфронтації методології ринку.

Управління трудовими колективами спрямоване на

формування господаря-працівника, власника.

За підсумками досліджень основні шляхи вирішення цієї найважливішої стратегічної задачі були запропоновані наступні:

1) будувати роботу всіх підрозділів, господарств незалежно від їх укладу та форми власності на рівних умовах і природних природних закономірностях, особистої зацікавленості;

2) вчити людей бути господарями. Цей напрямок має бути наскрізним;

3) психологічна підготовка працівників-власників;

4) формування культури поведінки та спілкування, культури праці та виробництва, поширення знань та активізація здібностей самостійного ведення господарств.

Перш, ніж проводити реорганізацію господарства, слід вивчити правову сторону реформування, форму внутрішньої реконструкції обирати тільки за згодою трудового колективу, вивчити соціально - економічний, соціально - психологічний стан колективу.

Тільки при вирішенні цих та інших завдань можна говорити про підвищення ефективності діяльності трудових колективів сільськогосподарських підприємств.

РОЗДІЛ 5.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

5.1. Формування системи управління внутрішніми ресурсами аграрних підприємств

Розвиток агросфери є чинником соціальної стабільності в країні, оскільки саме її продукти історично займають у системі харчування українського населення переважаюче місце. Разом з тим, тут нині не подолано кризові явища: через зростання конкуренції, спостерігається недовикористання виробничих потужностей. Така ситуація негативно позначилася на результатах діяльності аграрних підприємств і на рівні використання їх ресурсів. В останні роки зростає фінансова нестійкість підприємств через відсутність інновацій, ефективних технологій управління ресурсами і методичного забезпечення управління їх використанням, а також недосконалість механізму управління [188]. Все це веде до прийняття помилкових управлінських рішень з боку топ-менеджменту і неможливості адекватно реагувати на мінливі ринкові умови. Цю проблему можна вирішити, якщо мати інструмент раціоналізації управління ресурсами, в якості якого може виступати методичний підхід до оцінки ефективності їх комплексного використання і економічний механізм раціоналізації управління ними [192]. Це особливо важливо при роботі аграрного підприємства в умовах загострення конкуренції, яка диктує жорсткі умови поведінки бізнес-структур та вимагає перебудови бізнес-процесів в інтересах виробників і споживачів. Необхідність вдосконалення механізму управління ресурсами виробничих підприємств особливо зростає в умовах висококонкурентного і динамічно мінливого ринкового середовища.

Інтегрована модель управління ресурсами включає в себе фактори, які необхідно враховувати при формуванні механізму управління ресурсами на аграрних підприємствах. Ця галузь, підкоряючись, в цілому, закону попиту і пропозиції, за багатьма своїми характеристиками відмінна від інших галузей. Регуляторами

її можуть бути фактори не тільки макро- і мікроекономічного характеру, а й грошово-кредитні, тарифні, бюджетні. Нами класифіковано фактори, що визначають стан механізму управління ресурсами аграрного підприємства (рис. 5.1).

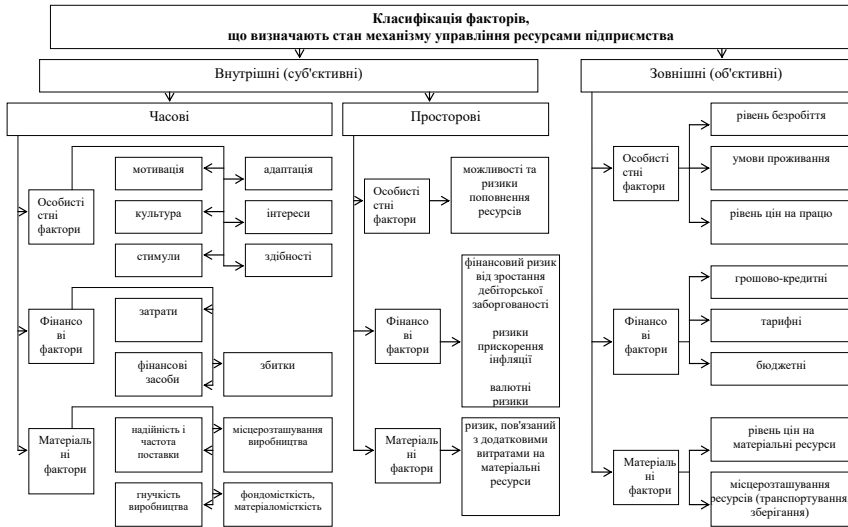

Рис. 5.1. Класифікація факторів, які визначають стан механізму управління ресурсами аграрного підприємства

Запропонована класифікація дозволила виявити співвідношення між факторами за часткою їх впливу в залежності від стану ресурсного потенціалу підприємства. Побудова системи взаємопов'язаних факторів, що формалізуються через конкретні показники для кожного з ресурсів, дозволяє формувати цільові підсистеми за ознакою приналежності до цих ресурсів; вони включають блоки показників, що характеризують поповнення, наявність, використання і розподіл ресурсів з метою створення управляючих впливів на ресурсну сферу.

Оцінка діючого механізму управління ресурсами в досліджених аграрних підприємствах Харківської області показує, що інструменти управління ресурсами недосконалі: а) незбалансована по управляючим впливам (по укрупненій оцінці

на 75-80%) підсистема управління фінансовими ресурсами (відсутні аргументований набір показників оцінки функціонування підсистеми і можливість оперативно отримувати інформацію про динаміку різних показників (доходів, витрат, фінансових коштів, витрачання матеріальних ресурсів)); б) нераціонально використовуються трудові ресурси (на трудомістких виробничих циклах; плінність кадрів; незадовільний віковий склад; низька вмотивованість на оновлення виробництва; неефективний стиль управління, низький кваліфікаційний рівень персоналу); в) неефективне управління матеріальними ресурсами (неекономічні механізми побудови договірних відносин; невмотивованість менеджменту на раціоналізм в операціях з ресурсами; слабка орієнтація на потреби споживачів).

Оцінка існуючого механізму управління ресурсами на аграрних підприємствах приводить до висновку про необхідність його вдосконалення.

Ключовою ланкою вдосконаленого механізму управління, побудованого на основі інтегральної моделі управління ресурсами, є ресурсний адаптер економічного механізму раціоналізації управління ресурсами (рис. 5.2).

Він враховує взаємовплив різних його складових за видами ресурсів і характером їх залучення в господарський оборот (наявність, якість поповнення, розподілу, використання). На ресурсний адаптер діють зовнішні і внутрішні фактори, які оцінюються за допомогою показників, об'єднаних за ознакою їх приналежності до ресурсів, і які формують єдиний інтегральний показник ефективності використання ресурсів. Він, у свою чергу, передбачає врахування мотивованості кожної з підсистем управління на раціональність використання ресурсів по «підсумковим» показникам функціонування підприємства, а також об'єктивну оцінку сильних і слабких сторін діяльності підприємства. На підставі розрахованого рівня інтегрального показника розробляються адекватні стану ринку і можливостям підприємства заходи відносно його організаційної поведінки як у тактичному, так і в стратегічному планах. Найважливішим інструментом ресурсного адаптера є методичний підхід до

комплексної оцінки ефективності використання ресурсів на аграрних підприємствах.

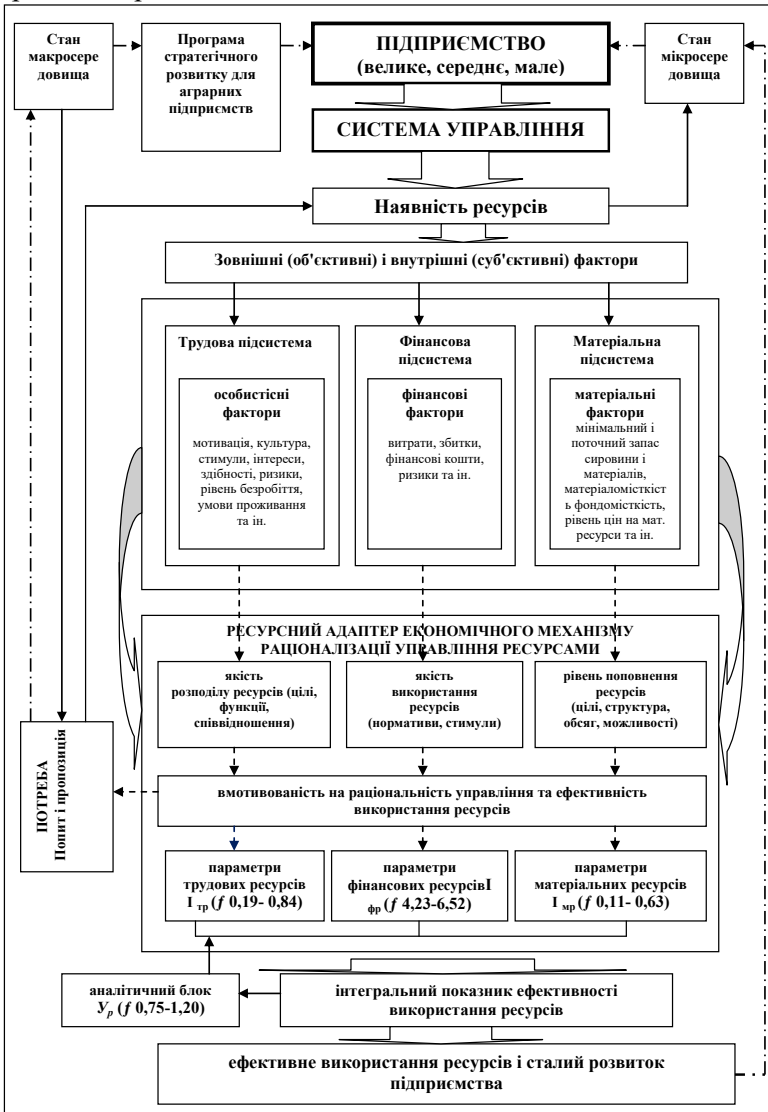

Рис. 5.2. Ресурсний адаптер економічного механізму раціоналізації управління ресурсами

Методичний підхід побудований на наступних принципах: а)

показники повинні знаходитися у взаємозв'язку один з одним і бути ув'язані зі специфікою аграрної галузі; б) повинні враховувати мінливість окремих підсистем управління під впливом факторів, що впливають.

Були виявлені показники стосовно до аграрної галузі, які не впливають на рівень використання ресурсів; після виключення їх запропонована нова система показників, що дозволяє комплексно оцінити рівень використання ресурсів (таблиця 5.1).

У загальному вигляді модель оціночних показників, S , має такий вигляд:

$$\left. \begin{aligned}
 & \mathbf{U}_p, [f_0, (I_{тр}, I_{фр}, I_{мр})]; \\
 & \mathbf{I}_{тр}, [f_1, (K_{пт}, K_{пор}, K_{зу}, K_з, K_{зо}, K_{до}, K_o, K_n)]; \\
 & \mathbf{I}_{фр}, (I_{фу}, I_l, I_{да}, I_p); \\
 & \mathbf{I}_{фу}, [f_2, (K_{зс}, K_{мм}, K_{о1}, K_{кз}, K_{крз})]; \\
 S \supset & \mathbf{I}_л, [f_3, (K_{бл}, K_{тл})]; (1) \\
 & \mathbf{I}_{да}, [f_4, (K_{оок}, K_{омс}, K_{омо}, K_{огн}, K_{окз}, K_{ва}, K_{оск})]; \\
 & \mathbf{I}_p, [f_5, (K_{рп}, K_{рк}, K_{росс}, K_{рск})]; \\
 & \mathbf{I}_{мр}, [f_6, (K_{ме}, K_{фс}, K_{зе}, K_{вм}, K_{в1})]; \\
 & \mathbf{f}x \supset (f_0, f_1, f_2, f_3, f_4, f_5, f_6).
 \end{aligned} \right\} \quad (5.1)$$

Сутність методичного підходу зводиться до наступного:

- Визначається масив вихідних даних, що включають в себе показники, згруповані в такі блоки: а) особистісні фактори (ОФ); б) фінансові фактори (ФФ); в) матеріальні фактори (МФ);

- Встановлюється нормалізований рівень окремих показників (таблиця 5.2). Далі суб'єкти господарської діяльності розбиваються на групи по чисельності працівників;

Класифікація основних показників ефективності використання ресурсів по визначальним факторам

Найменування показників
Блок 1. Особистісні фактори (ОФ)
<p>1 Індекс ефективності використання трудових ресурсів: $I_{тр} = K_{пт} * Y_1 + K_{пор} * Y_2 + K_{зу} * Y_3 + K_3 * Y_4 + K_{зо} * Y_5 + K_{до} * Y_6 + K_о * Y_7 + K_n * Y_8$ $K_{пт}$ - коефіцієнт продуктивності праці 1,2; $K_{пер}$ - коефіцієнт прибутку на одного працівника; $K_{зу}$ - коефіцієнт частки витрат на управління; K_3 - коефіцієнт співвідношення чисельності апарату управління; $K_{зо}$ - коефіцієнт зарплатоотдачі; $K_{до}$ - коефіцієнт динаміки оплати праці управлінського персоналу; $K_о$ - коефіцієнт обороту трудових ресурсів; K_n - коефіцієнт по прийому трудових ресурсів</p>
Блок 2. Фінансові фактори (ФФ)
<p>2 Індекс ефективності використання фінансових ресурсів: $I_{ФР} = I_{фу} + I_l + I_{да} + I_p$</p>
<p>2.1 Індекс фінансової стійкості підприємства: $I_{фу} = K_{зс} * Y_9 + K_{мм} * Y_{10} + K_{01} * Y_{11} + K_{кз} * Y_{12} + K_{крз} * Y_{13}$ $K_{зс}$ - коефіцієнт співвідношення власних і позикових коштів; $K_{мм}$ - коефіцієнт співвідношення мобільних та іммобілізованих активів; K_{01} - коефіцієнт забезпеченості запасів власними джерелами фінансування; $K_{кз}$ - коефіцієнт короткострокової заборгованості; $K_{крз}$ - коефіцієнт кредиторської заборгованості й інших пасивів</p>
<p>2.2 Індекс ліквідності та платоспроможності: $I_l = K_{бл} * Y_{14} + K_{тл} * Y_{15}$ $K_{бл}$ і $K_{тл}$ - коефіцієнт швидкої та поточної ліквідності відповідно</p>
<p>2.3 Індекс ділової активності підприємств: $I = K_{ооо} * Y_{16} + K_{омс} * Y_{17} + K_{оіо} * Y_{18} + K_{огі} * Y_{19} + K_{окз} * Y_{20} + K_{ва} * Y_{21} + K_{оск} * Y_{22}$ $K_{ооо}$ - коефіцієнт загальної оборотності капіталу; $K_{омс}$ - коефіцієнт оборотності мобільних засобів; $K_{омо}$ - коефіцієнт оборотності матеріальних оборотних коштів; $K_{огі}$ - коефіцієнт оборотності готової продукції; $K_{окз}$ - коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; $K_{ва}$ - коефіцієнт фондівіддачі основних засобів та інших необоротних активів; $K_{оск}$ - коефіцієнт оборотності власного капіталу</p>
<p>2.4 Індекс рентабельності: $I_p = K_{рп} * Y_{23} + K_{рк} * Y_{24} + K_{рос} * Y_{25} + K_{рск} * Y_{26}$ $K_{рп}$ - коефіцієнт рентабельності продажів; $K_{рк}$ - коефіцієнт рентабельності всього капіталу фірми; $K_{рос}$ - коефіцієнт рентабельності основних засобів та інших необоротних активів; $K_{рск}$ - коефіцієнт рентабельності власного капіталу</p>
Блок 3. Матеріальні фактори (МФ)
<p>3.1 Індекс ефективності використання матеріальних ресурсів: $I_{мр} = K_{ме} * Y_{27} + K_{фе} * Y_{28} + K_{зе} * Y_{29} + K_{вм} * Y_{30} + K_{в1} * Y_{31}$ $K_{ме}$ - коефіцієнт матеріаломісткості; $K_{фе}$ - коефіцієнт фондомісткості; $K_{зе}$ - коефіцієнт запасомісткості; $K_{вм}$ - коефіцієнт мінімального запасу сировини і матеріалів; $K_{в1}$ - коефіцієнт поточного запасу ПММ, матеріалів, добрив і т.д.</p>
Блок 4. Корируючі коефіцієнти (КК) (K_1, K_2, K_3)
<p style="text-align: center;">Інтегральний показник оцінки використання ресурсів підприємства</p> $Y_p = I_{мр} x K_1 + I_{фр} x K_2 + I_{мр} x K_3$

Примітка: Y_1, Y_2, \dots, Y_n - питома вага кожного показника; сума питомих ваг в кожному індексі дорівнює 1.00.

Нормалізований рівень показників, що мають розмірність

Найменування показників	Нормалізований рівень		
	Крупні	Середні	Малі
Коефіцієнт продуктивності праці	1,70	1,50	0,40
Коефіцієнт прибутку на одного працівника	0,50	0,30	0,10
Коефіцієнт зарплатоотдачі	0,70	0,50	0,10
Коефіцієнт рентабельності продажів	0,2	0,15	0,1
Коефіцієнт рентабельності всього капіталу фірми	0,60	0,40	0,20
Коефіцієнт рентабельності основних засобів	1,30	1,00	0,50
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	3,50	2,50	1,50
Коефіцієнт оборотності готової продукції	2,50	2,20	1,50
Коефіцієнт матеріаломісткості	0,1	0,09	0,07
Коефіцієнт фондомісткості	0,09	0,07	0,05
Коефіцієнт запасоемкості	0,10	0,09	0,07
Коефіцієнт мінімального запасу сировини і матеріалів	1,60	1,40	0,60
Коефіцієнт поточного запасу сировини і матеріалів	2,60	2,40	1,00

- Приймаються, в якості вихідних, коригуючі коефіцієнти. Експерти в області галузевої економіки оцінюють вплив на ефективність використання трудових ресурсів рівня професіоналізму працівників (через величину коефіцієнта K_1), вплив на ефективність фінансових ресурсів рівня інвестицій в ці ресурси (через коефіцієнт K_2), вплив на ефективність використання матеріальних ресурсів рівня зростання цін на ці ресурси (через величину коефіцієнта K_3);

- Визначається перелік індексів ефективності використання кожного з видів ресурсів, що входять у виділені блоки; встановлюється питома вага кожного з блоків факторів; вводиться інтегральний показник оцінки ефективності використання ресурсів U_p підприємства;

- Проводиться аналіз за розглянутими вище показниками, розраховується інтегральний показник оцінки ефективності використання ресурсів підприємства, приймаються рішення по формуванню підсистем управління ресурсами. Алгоритм, представлений на рисунку 5.3, позначає взаємозв'язок між факторами, інструментами управління і оцінним показником, прийнятим за основу при формуванні підсистем управління ресурсами.

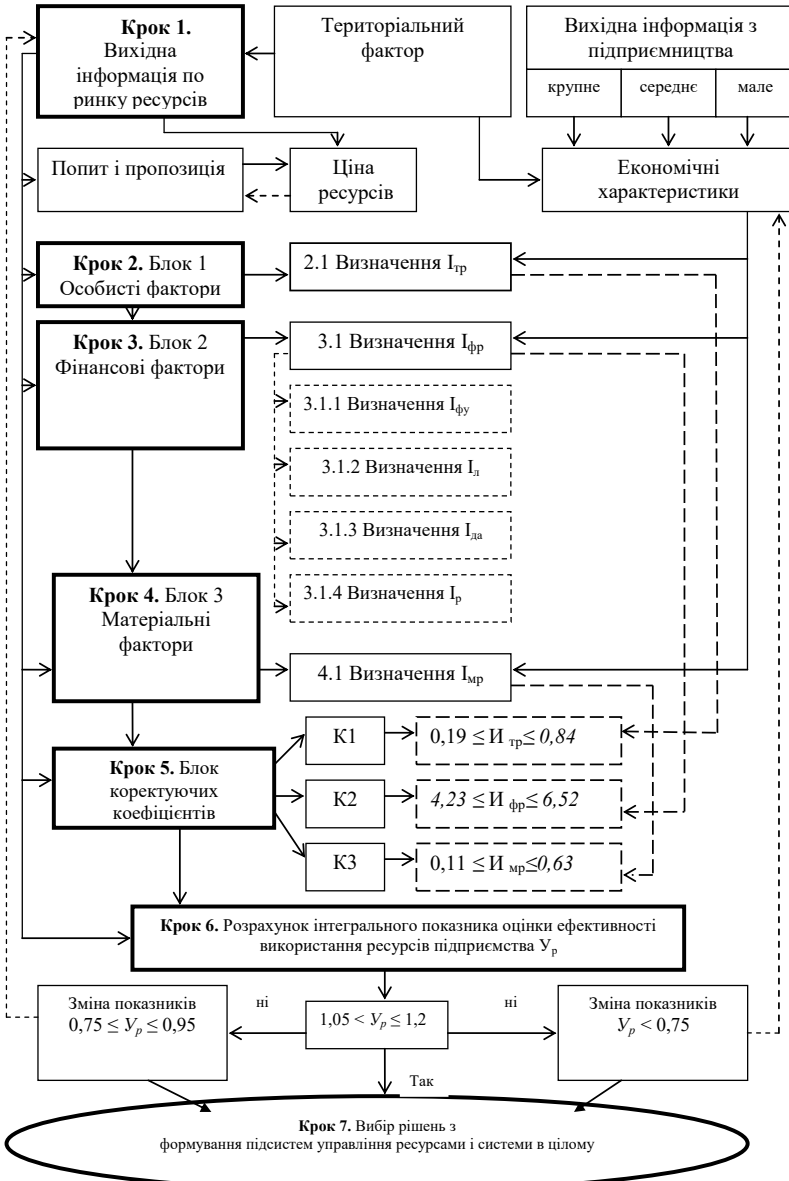

Рис. 5.3. Алгоритм вибору рішень щодо формування систем управління ресурсами

Інтерпретація U_p наступна: а) $1,05 < U_p \leq 1,2$ – зона високого рівня ефективності використання ресурсів підприємства; б) $0,95 < U_p \leq 1,05$ – зона нормального рівня ефективності використання ресурсів підприємства; в) $0,75 \leq U_p \leq 0,95$ – зона низького рівня ефективності використання ресурсів підприємства; г) $U_p < 0,75$ – зона незадовільного використання ресурсів. Чим вище рівень U_p , тим вище ефективність використання ресурсів і якісніше система управління діяльністю підприємства.

Запропонований методичний підхід апробований на 11 аграрних підприємствах Харківської області. Отримані наступні результати (рис. 5.4).

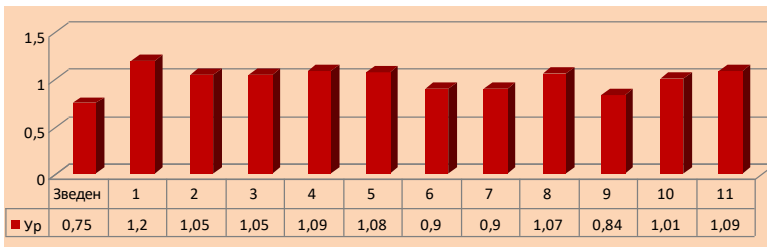

Рис. 5.4. Розрахунок інтегрального показника оцінки ефективності використання ресурсів на аграрних підприємствах

Аналіз показників, що визначають результативність ресурсних підсистем, свідчить про наявність низького рівня ефективності використання ресурсів на 27% підприємств, нормального рівня - на 18%, високого рівня - на 55%. У таблиці 5.3 представлено зведення показників за розглянутими блоками [162].

Таблиця 5.3

Зведення показників (середньогалузеві значення)

Найменування показників	Бальне значення		Значення інтегрального показника U_p по блоках при max значеннях вхідних у нього показників і незмінних min значеннях показників інших блоків
	min	max	
Блок ОФ	0,19	0,84	$U_{p\Delta BO\Phi \max} = 0,84 \times 0,4 + 4,23 \times 0,15 + 0,11 \times 0,45 = 1,02$
Блок ФФ	4,23	6,52	$U_{p\Delta B\Phi\Phi \max} = 0,19 \times 0,4 + 6,52 \times 0,15 + 0,11 \times 0,45 = 1,01$
Блок МФ	0,11	0,63	$U_{p\Delta B\Phi\Phi \max} = 0,19 \times 0,4 + 4,23 \times 0,15 + 0,63 \times 0,45 = 0,98$
Блок КК К ₁	0,4	0,8	-
К ₂	0,15	0,45	
К ₃	0,45	0,75	
U_p	0,75	1,2	

Найважливішими факторами, здатними впливати на зміну U_p , є особистісні фактори. Висновок важливий, так як підвищення рівня професіоналізму може дати відчутний «поштовх» для зростання рівня ефективності використання ресурсів підприємства, і, як наслідок цього, вплинути на темпи економічного зростання. На основі розрахунку інтегрального показника U_p визначаються слабкі і сильні позиції, намічаються можливі заходи для реалізації можливостей, що виникають у зовнішньому середовищі, і заходи щодо переведення слабких позицій у більш сильні. Коли в процесі реалізації заходів буде спостерігатися наближення рівня U_p до еталонних значень, то завдання даного етапу розвитку підприємства вважається досягнутим. Далі висуваються нові стратегічні орієнтири, вводяться нові показники, і починається новий цикл процесу управління сталим розвитком підприємства. Якщо ж у процесі реалізації заходів не спостерігатиметься наближення до рівня еталонного значення U_p , то виникає необхідність коригування управлінських заходів у відповідності з моделлю управління ресурсами підприємства. Таким чином, розроблений методичний підхід є дієвим інструментом процесу управління ресурсами підприємств аграрної галузі і сприяє його сталому розвитку. На підставі проведених розрахунків розроблено комплекс заходів, що дозволяє забезпечити ефективне функціонування як кожного окремого підприємства, так і всієї аграрної сфери Харківської області, в цілому. Сумарний річний економічний ефект від застосування заходів для розглянутих аграрних підприємств регіону складе більше 127 600 000 грн. [92].

Облік взаємозв'язків між факторами, що визначають характер використання ресурсів, знайшов відображення в удосконаленому механізмі управління ресурсами аграрних підприємств та у методичному забезпеченні оцінки ефективності їх використання, які дозволяють приймати раціональні рішення в галузі функціонування і розвитку виробничої сфери аграрної галузі.

5.2. Механізми використання ресурсного потенціалу економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Вихід економіки України з ремісії і гостра необхідність створення умов для збільшення обсягів виробництва є зовнішніми факторами, що стимулюють підвищення результативності діяльності вітчизняних аграрних підприємств. Досягнення стійкої конкурентної переваги багато в чому визначається не тільки сприятливими зовнішніми умовами, а й наявністю системи управління потенціалом підприємства. Підприємства розвивають свою конкурентоспроможність, розробляючи нові моделі управління, орієнтовані на запити споживача, створюючи базу постійних партнерів і підвищуючи ефективність діяльності підприємств. Вітчизняні підприємства змушені долати кризові ситуації, пов'язані зі зниженням обсягів виробництва, браком інвестицій, входом на ринок іноземних виробників [51].

Завдання формування і вдосконалення організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств стає одним з головних чинників виживання та розвитку в умовах непостійності і мінливості навколишнього середовища. Питання пошуку шляхів ефективного використання наявних ресурсів, компетенцій, можливостей розвитку підприємств мають особливе значення, оскільки їх рішення дозволить забезпечити максимальне завантаження виробничих потужностей, зниження витрат і підвищення якості продукції та послуг, стійкість конкурентної позиції підприємства і збільшення частки лояльних споживачів. В умовах жорсткої конкурентної боротьби, першочерговим завданням підприємств є розвиток внутрішніх можливостей і формування нових здібностей. Одним з інструментів управління є оцінка конкурентоспроможності підприємства та стійкості його розвитку на основі виявлення його потенціалу.

Неефективність діяльності більшості вітчизняних підприємств з виробництва аграрної продукції найчастіше пов'язана, насамперед, з їх функціональною неспроможністю, повільною реакцією на зміни зовнішнього середовища. Ключовим фактором успіху всіх учасників економічного простору є ефективність системи управління, яка залежить від здатності до мобілізації ресурсного та інноваційного потенціалу, необхідного

для стійкого існування системи на певному етапі розвитку. Здатність організації матеріалізувати закладені в ній знання, компетенції, вміння в той момент, коли вони затребувані навколишнім середовищем, визначає успішність в конкурентній боротьбі [227].

Різноманітність існуючих методологічних підходів до дослідження конкурентоспроможності, без урахування місця в ієрархії понять і виділення базового рівня конкурентоспроможності, призводять до неможливості створити систему типових управлінських рішень тактичного і стратегічного характеру соціально-економічними системами більш високого рівня (галузь, регіон, держава); узгодити механізми взаємодії різних суб'єктів ринку при формуванні конкурентних переваг і посиленні позицій на різних видах ринків (регіональних, міжрегіональних, міжнародних). При цьому, параметри оцінки рівня конкурентоспроможності нижчого рівня повинні входити як базові змінні в параметри оцінки вищого рівня ієрархії (підприємство, галузь, регіон, кластер, держава).

Конкурентоспроможність виробника - це його здатність зберігати і розширювати ринки збуту за рахунок комплексної діяльності як по відношенню до якісних і цінових характеристик продукції, так і по відношенню до виробників-конкурентів.. Йдеться про комплекс інтелектуальних, техніко-технологічних та організаційно-економічних характеристик, що визначають успіх підприємства на ринку аграрної продукції [74].

Про співвідношення показників якості та конкурентоспроможності, їх кореляції в літературі є досить багато публікацій, але слід зазначити специфічні особливості цих показників для аграрного виробництва.

У таблиці 5.4 наведено приклад використання деяких основних показників для аграрної продукції, для виробництва яких підприємство витрачає свій ресурс.

Дана таблиця наочно ілюструє взаємозв'язок ресурсів з показниками якості, тобто співвідношення ресурсного потенціалу та результату. Слід звернути увагу на щільну кореляцію показників якості (як головної складової конкурентоспроможності) і інтелектуального ресурсу підприємства. У роботах, присвячених дослідженню даної категорії, використовуються різноманітні класи понять, у тому числі народногосподарський потенціал, економічний

потенціал, інтелектуальний потенціал, науково-технічний та кадровий потенціали, організаційний потенціал і т.д. Особливого значення в умовах ринкової економіки набуває проблема вивчення потенціалу підприємства, в тому числі і виробництва аграрної продукції.

Таблиця 5.4

Застосування деяких показників якості продукції

Показники якості продукції	Ресурси, що витрачаються при виробництві аграрного продукту				
	Матеріальні (матеріали і напівфабрикати)	Інформаційні	Економічні (фінансові)	Організаційні	Інтелектуальні
Функціональної придатності	+	+	+	+	+
Зберігаємості	+	+	+	+	(+)
Технологічності у виробництві	+	+	-	+	+
при застосуванні	(+)	+	-	(+)	+
Ресурсоспоживання	-	(+)	+	(+)	(+)
Безпеки	(+)	+	(+)	(+)	(+)
Екологічності	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)

*знак «+» означає застосовність, знак «-» не застосовність, знак «(+)-» обмежену застосовність деяких груп матеріалів.

У сучасній економічній літературі цим терміном позначають не тільки ті ресурси, які організація вже задіяла у своїй діяльності, а й приховані можливості і здібності, які вона може реалізувати при необхідності. Потенціал організації складається з ресурсів і джерел їх поповнення, з внутрішньосистемних зв'язків і зв'язків із зовнішнім середовищем. Управління потенціалом організації в умовах ринку зводиться, по суті, до оцінки та аналізу факторів, що підвищують або знижують конкурентоспроможність потенціалу організації, вибору і реалізації відповідної стратегії і тактики для досягнення тієї чи іншої наміченої мети [213].

Ресурси, які організація може використовувати для формування конкурентних переваг, справедливо розглядати, як потенціал конкурентоспроможності. Коректно, ресурсний потенціал являє собою середньозважену забезпеченість балансовими запасами основних видів ресурсів. Таким чином, головним підсумком вищевикладеного можна вважати, що сутність конкурентоспроможності підприємства полягає в здатності зберігати і розширювати ринки збуту за рахунок діяльності як по відношенню до якісних і цінових характеристик продукції, так і по відношенню до виробників-конкурентів. Щоб домогтися

конкурентоспроможності підприємства, необхідно, за допомогою механізму управління конкурентоспроможністю підприємства, створити такі умови, які сприяли б появі та розвитку нововведень і здібностей. Поняття потенціалу конкурентоспроможності, як сукупності можливостей організації для досягнення конкурентних переваг, задає вектор формування стратегії. Для його розвитку в системі управління конкурентоспроможністю повинні використовуватися не тільки матеріальні, інформаційні, організаційні та економічні ресурси, а й інтелектуальний потенціал організації, під яким розуміється сукупність інтелектуальних здібностей працівників (знань, умінь, інформації, цінностей, навичок і т. д.) і можливостей їх розкриття, розвитку та використання. Однак, для забезпечення технологічності даної системи необхідне управління її процесами, що зумовлює подальше дослідження [198].

Конкурентоспроможність виробництва аграрної продукції, як сфери споживчої, обумовлює доцільність використання підходів і принципів TQM. Для забезпечення якості продукції, необхідна розробка механізму, виконуючого функції контролю і забезпечення відповідності рівня фактичної якості продукції заданому. Даний механізм повинен включати в себе різні інструменти; метою даного механізму повинна бути гармонізація забезпечення якості продукції на всіх етапах її життєвого циклу [153].

Повинні бути вирішені наступні завдання механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства з виробництва аграрної продукції:

1. Визначення зовнішніх і внутрішніх факторів конкурентоспроможності продукції з урахуванням специфіки даної галузі.

2. Визначення рівня конкурентоспроможності власної продукції.

3. Забезпечення заходів щодо постійного підвищення якості продукції на всіх етапах її життєвого циклу.

4. Створення прозорої системи контролю якості продукції.

Слід розділити основні етапи життєвого циклу продукції підприємства з виробництва аграрної продукції:

1. Складання попередньої комерційної пропозиції.

2. Остаточне визначення замовлення продукції з урахуванням реальної ситуації.

3. Складання остаточної комерційної пропозиції; створення програми виробництва і реалізації продукції.

4. Виробництво.

5. Підготовка продукції до реалізації.

6. Надання послуг із зберігання та доставки за бажанням замовника.

Процесна модель виробництва аграрної продукції є основою для проведення аналізу процесів, який часто приводить до висновків про необхідність зміни процесів як з технологічної, так і з організаційної точок зору, для підвищення ефективності функціонування організації, в цілому - збільшення прибутку, зниження витрат, підвищення якості продукції, збільшення виробничого потенціалу і т.д.

Аграрна продукція повинна задовольняти вимогам споживача. Основна проблема полягає в гармонізації та процесному узгодженні систем менеджменту підприємств виробництва аграрної продукції і переробних підприємств, торговельних і постачальницько-збутових організацій [149].

Вищевикладене має на меті не тільки дати авторський погляд на механізм забезпечення конкурентоспроможності, як комплексної системи правового, інформаційного, матеріально-технічного, метрологічного, кадрового, організаційного, технологічного та фінансового забезпечення управління якістю підприємства виробництва аграрної продукції, а й сукупності процесів менеджменту якості. Ці процеси поділяються на: керуючі (стратегічне й оперативне планування, порівняння планів і результатів, організація управління персоналом у відповідності зі стратегічними і оперативними цілями, управління комунікаціями); господарські (обробка замовлень, консультація замовника, розрахунок конструкції і завдання на виробництво, виробництво аграрної продукції, здійснення монтажу з урахуванням вимог клієнта, сервісне обслуговування); допоміжні процеси, спрямовані на підтримку інших процесів і для здійснення управлінської діяльності (постачання, моніторинг ринку, реклама, контроль якості); процеси поліпшень і вимірювань (вдосконалення навичок персоналу, управлінський облік, оцінка задоволеності клієнтів, пошук постачальників, розробка заходів щодо поліпшення процесів) [138].

Управління ресурсами, як фактором потенціалу підприємства,

визначальним його ефективне використання, необхідне для виявлення підготовленості підприємства до організаційного розвитку. Найбільшу актуальність в управлінні ресурсами, на нашу думку, має не сам механізм такого управління (який досить докладно розкритий в економічній літературі), а ступінь вдосконалення цього механізму, його відповідності вимогам забезпечення конкурентоспроможності підприємства, тобто якості управління ресурсами.

Оцінка потенціалу підприємства допомагає визначити можливості його успішного розвитку і вдосконалення діяльності в довгостроковій перспективі, конкурентоспроможність різних напрямків бізнесу допоможе розкрити нові шляхи забезпечення ефективної роботи компанії. Успіх у конкурентній боротьбі визначається якістю використання потенціалу підприємства, який, у свою чергу, залежить від рівня розвитку властивостей організації як системи. Процес формування потенціалу конкурентоспроможності підприємства з виробництва аграрної продукції в умовах невизначеного і динамічного середовища, на нашу думку, можна представити у вигляді схеми (рис. 5.5) [122].

Потенціал підприємства, що складається з ресурсів, компетенцій, можливостей розвитку, визначає основні властивості організації, необхідні для успішного конкурування на ринку: адаптивність, інноваційність, стійкість до зовнішніх впливів і можливість самостійно впливати на середовище з метою його зміни. Зокрема, рівень адаптивності визначається часткою підприємства на конкретному ринку, освоєнням виробництва нових продуктів, збільшенням продажів.

Таким чином, можна констатувати, що будь-яке управління ресурсами необхідно розглядати як ключовий фактор конкурентоспроможності підприємства.

Стратегія є сучасним інструментом управління розвитком і конкурентоспроможністю підприємства в умовах наростаючих змін у зовнішньому середовищі. Визначення адекватної стратегії дає підприємству істотні конкурентні переваги [48].

Аналіз наукової літератури показав, що всі дослідники розрізняють два основні продукти стратегічного управління: потенціал підприємства (тобто система, збалансована для досягнення організаційних цілей, де «входом» є ресурси, а «виходом» - продукція та послуги) і внутрішня структура, або

архітектоніка підприємства (організаційні зміни, що забезпечують гнучкість і чутливість до змін зовнішнього середовища). Дані елементи є складовими ресурсного потенціалу підприємства, так як ідеологічно ресурсний потенціал формується, виходячи з бачення організації на основі двох базових показників: потенціалу і ресурсів [231].

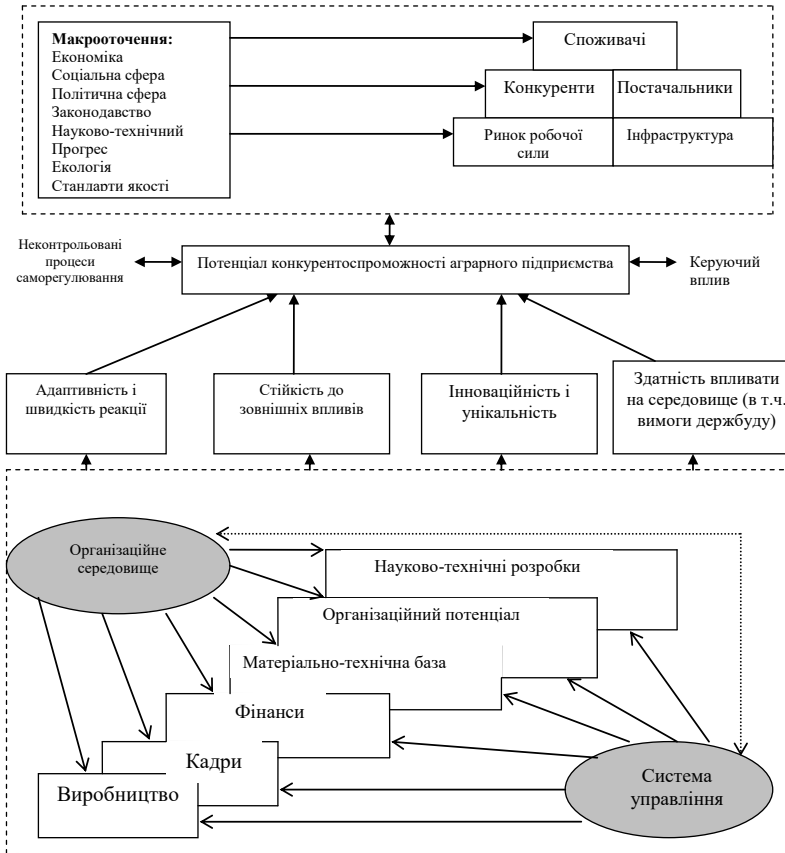

Рис. 5.5. Процес формування потенціалу конкурентоспроможності

Стратегічне управління формується, виходячи з бачення організації і на основі трьох базових складових: ресурсний потенціал, стратегія і конкурентоспроможність (рис. 5.6).

Дослідження даних дефініцій дозволяє говорити про їх діалектичну єдність. Однак, механізм взаємозв'язку цих категорій стратегічного управління в численних наукових працях сучасних авторів не розглядається.

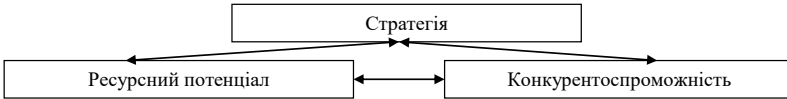

Рис. 5.6. Зв'язок домінантних категорій стратегічного розвитку

Здійснення діяльності підприємства в умовах ринкового середовища обумовлює необхідність ведення ним успішної конкурентної боротьби, необхідність формування певних конкурентних переваг. Характер цих переваг залежить від ринкового середовища і здібностей підприємства - його ресурсного потенціалу.

Розгляд стратегій підприємства в даному контексті дозволяє характеризувати поняття стратегії забезпечення конкурентоспроможності як сукупності управлінських рішень, що представляють собою програму формування ресурсного потенціалу підприємства, яка забезпечує якісний розвиток його ключових конкурентних переваг і сприяє його росту.

Процес розробки та реалізації стратегії повинен проводитися, виходячи з відповідності спрямованості організаційного розвитку та накопиченого ресурсного потенціалу.

Формування ресурсного потенціалу для визначення стратегії конкурентоспроможності аграрного підприємства проводиться під впливом загальноприйнятих принципів стратегічного управління, які, на нашу думку, доцільно доповнити принципом домінантності, оскільки дане правило дозволить виділити певний компонент ресурсного потенціалу (або пропорцію компонентів). «Домінанта» стане основою процесу побудови даної стратегії і підкреслить унікальність даного підприємства з урахуванням наявних факторів конкурентного середовища і фази життєвого циклу [233].

Враховуючи всі правила, пред'являемі до стратегічного процесу, формується модель стратегічного управління ресурсним потенціалом (рис. 5.7).

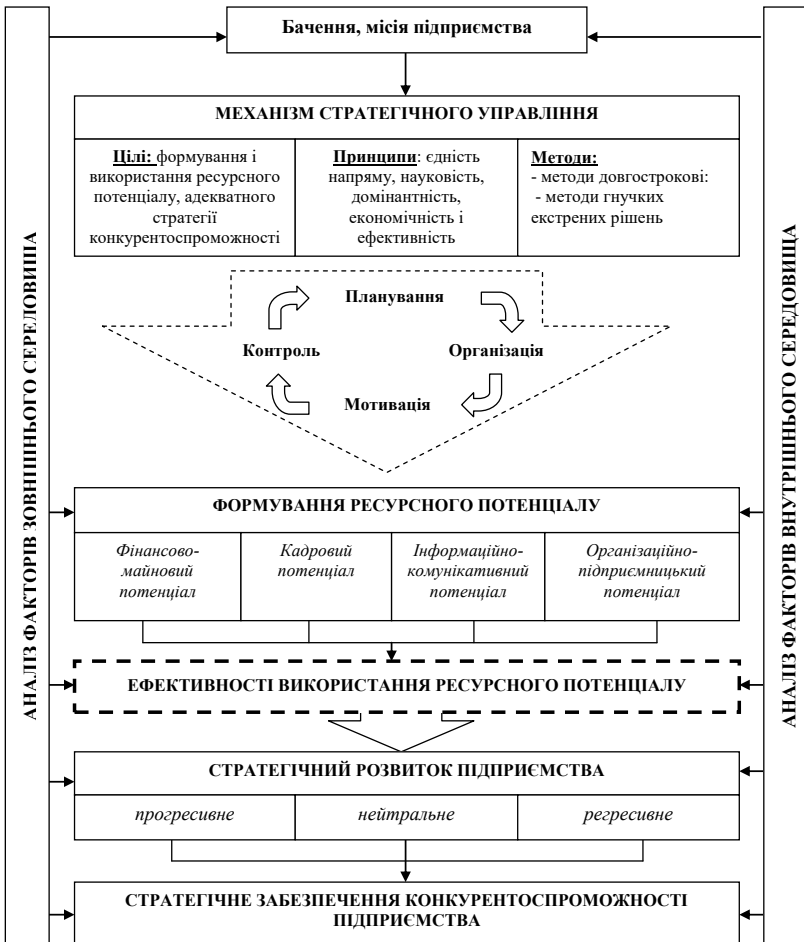

Рис. 5.7. Модель стратегічного управління формуванням ресурсного потенціалу аграрного підприємства, спрямована на визначення стратегії конкурентоспроможності

Представлена модель відображає формування ресурсного потенціалу аграрного підприємства, що надає управлінський вплив

на бізнес-процеси, і його стратегічний розвиток за допомогою функціональної підсистеми системи управління, яка забезпечує ефективне виконання властивих йому функцій.

Базисом для побудови моделі є спрямованість підприємства на стратегічний розвиток, що забезпечує його конкурентоспроможність, і раціонально сформований ресурсний потенціал дозволить здійснити вибір стратегії в залежності від напрямку організаційного розвитку підприємства: стратегія інтегрованого зростання, концентрованого зростання, диверсифікації або скорочення.

Представлена модель є допоміжним інструментом розробки напрямку організаційного розвитку підприємства, а процес формування ресурсного потенціалу створює необхідні передумови для успішної реалізації стратегії аграрного підприємства, спрямованої на забезпечення його конкурентоспроможності.

В основу побудови алгоритму формування стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства входять наступні основні послідовні дії формування стратегії забезпечення конкурентоспроможності:

- Виявлення найбільш значущих чинників аграрної галузі, що визначають конкурентоспроможність (галузеві конкурентні доміанти);

- Виявлення найбільш значущих компонентів ресурсного потенціалу аграрного підприємства або їх пропорції (домінанта ресурсного потенціалу);

- Аналіз ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства і його компонентів з метою визначення напрямку стратегічного розвитку.

Представлений алгоритм реалізується за допомогою трьох основних фаз: підготовка, побудова та реалізація стратегії, послідовність яких обумовлена виконанням 14 етапів (рис. 5.8) [199].

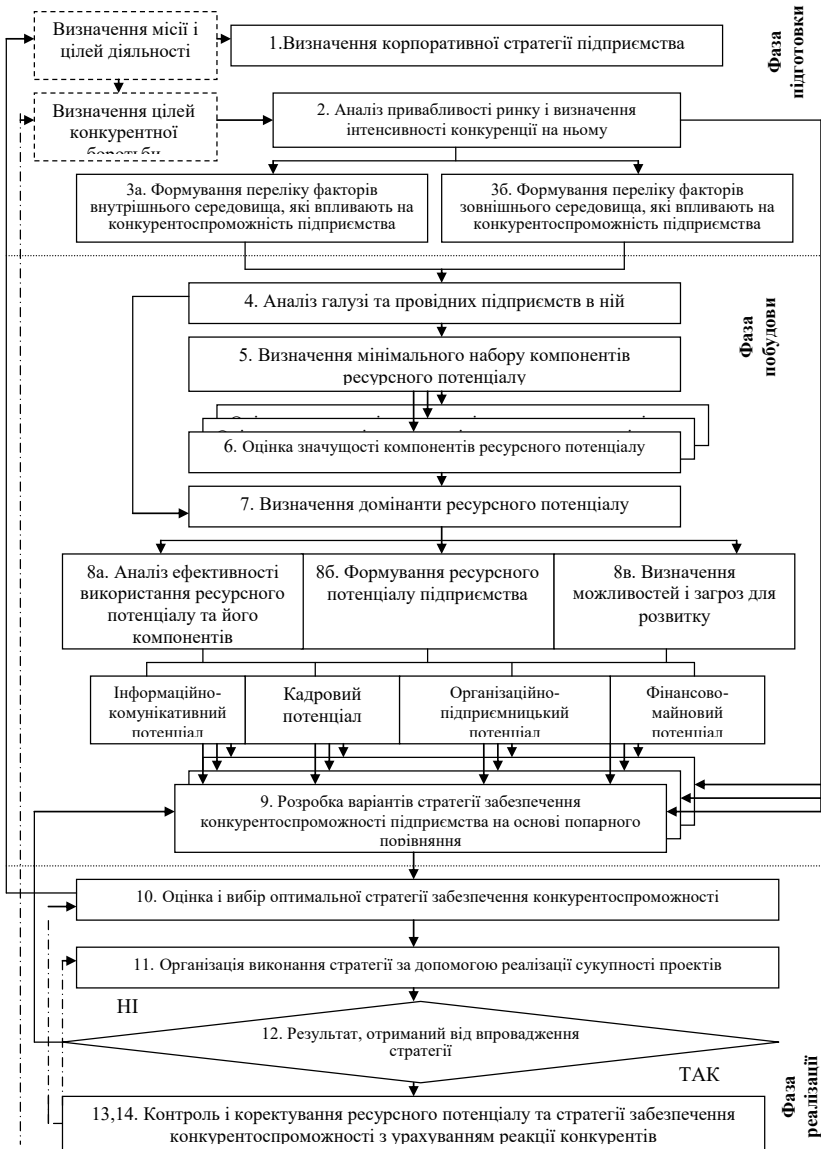

Рис. 5.8 Алгоритм розробки та реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства

На основі даного алгоритму видно, що формування стратегії

забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства будуватиметься не тільки на аналізі факторів середовища, але і на стратегічному управлінні ресурсним потенціалом, результат якого доцільно виміряти показниками ефективності його використання.

Оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства повинна формуватись за допомогою комплексної методики, що дозволяє врахувати неповторність його складу.

У сучасній літературі не приділяється належної уваги характеристикам і опису оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу та його компонентів як фактору побудови адекватної стратегії конкурентоспроможності. Для оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу та складу на основі вивчення спільних рис аграрних підприємств нами пропонуються методичні підходи до критеріїв і показників їх ефективності [186].

Методика заснована на комплексній оцінці ресурсного потенціалу, що дозволяє врахувати неповторність його складу та передбачає виконання двох етапів (рис. 5.9).

Загальний показник оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства може бути розрахований як середньозважений, що включає ефективність використання окремих компонентів.

Метод визначення узагальнюючого середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства складається з трьох етапів:

- визначення показників оцінки ефективності використання елементів ресурсного потенціалу (за системою показників), при цьому $100\% = 1$;
- визначення інтегральних показників ефективності використання елементів ресурсного потенціалу за певний часовий період (один, два і більше років);
- розрахунок комплексного середньозваженого показника ефективності використання ресурсного потенціалу [175].

Значення підсумкового показника, рівне одиниці або вище, свідчить про те, що ресурсний потенціал адекватний обраній стратегії. Значення показника нижче одиниці свідчить про невідповідність ресурсного потенціалу даній стратегії конкурентоспроможності.

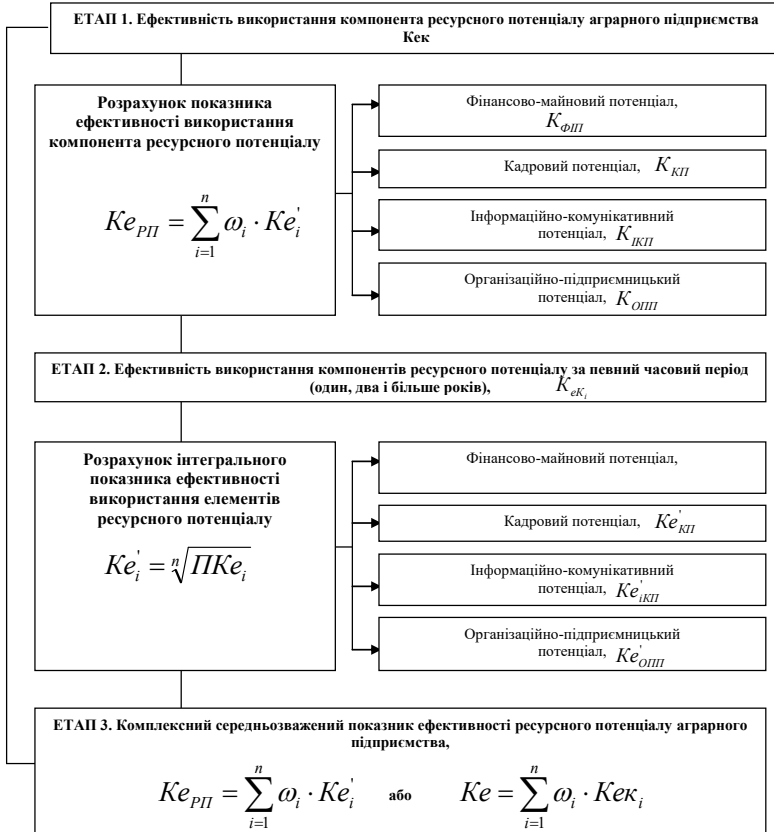

Рис. 5.9. Розрахунок комплексного середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Виходячи із запропонованої методики оцінки ресурсного потенціалу підприємств і системи показників оцінки ефективності його використання, розроблений алгоритм оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу (рис. 5.10).

Перший етап починається зі збору первинної та вторинної інформації про діяльність підприємств і ринку. Визначаються основні цілі підприємства, його вихідні і кінцеві показники господарської діяльності.

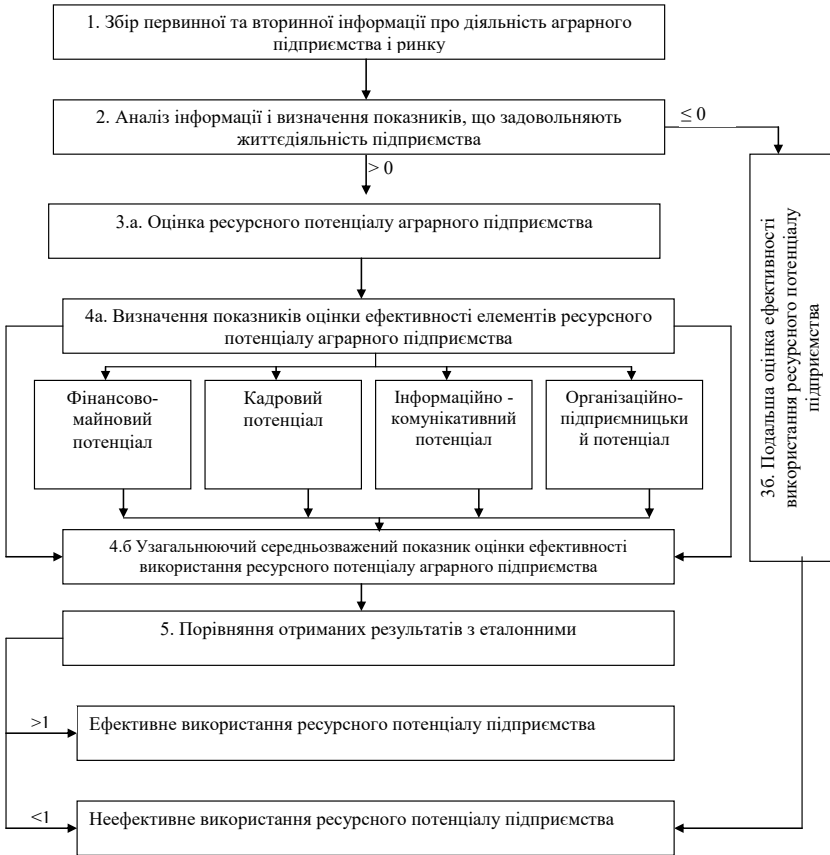

Рис. 5.10. Алгоритм оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Другий етап полягає в аналізі інформації та визначенні показників, що задовольняють життєдіяльність підприємства, причому якщо будь-який показник дорівнює або менше 0, то продовження аналізу не має сенсу.

Третій етап включає в себе визначення показників оцінки ефективності елементів ресурсного потенціалу. На даному етапі доцільно використовувати систему показників оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу.

Оснoву системи показників становить матричний метод,

заснований на експертних оцінках, результатом якого є побудова матричної моделі 3x3, що включає в себе три групи показників (рис. 5.11):

- показники результату, які відображають ефект використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства;

- показники витрат, пов'язаних з використанням ресурсного потенціалу аграрних підприємств, які можливо розділити на підгрупи, пов'язані з використанням елементів ресурсного потенціалу аграрного підприємства і його в цілому;

- показники ресурсів - кількісні показники, що відображають джерела формування складових ресурсного потенціалу малого аграрного підприємства; залежно від елемента ресурсного потенціалу, вони можуть бути представлені чисельністю працівників, посівною площею і т.п.

Основним моментом застосування матричного методу є вибір вихідних показників і впорядкування їх сукупності. Від того, наскільки правильно зроблений вибір, і впорядковані вихідні показники кожної групи, залежать висновки за результатами проведеного аналізу і значення самого узагальнюючого показника ефективності.

Чисельник Знаменник	1. Показники результату (Пр)	2. Показники витрат (Пв)	3. Показники ресурсів (Пр \ в)
1. Показники результату (Пр)	1.1. Пр : Пр 1,000	1.2. Пв : Пр закріпленість витрат за результатами	1.3. Пр'в : Пр закріпленість ресурсу за результатом (кількість ресурсу на 1 одиницю результату)
2. Показники витрат (Пв)	2.1. Пр : Пв рентабельність витрат від використання	2.2. Пв : Пв 1,000	2.3. Пр'в : Пв закріпленість ресурсу за витратами (кількість ресурсу на 1 одиницю витрат)
3. Показники ресурсів (Пр \ в)	3.1. Пр : Пр'в рентабельність ресурсів	3.2. Пв : Пр'в закріпленість витрат за ресурсами	3.3. Пр'в : Пр'в 1,000

Рис. 5.11. Матрична модель визначення узагальнюючого показника оцінки ефективності компонент ресурсного потенціалу

Вибір показників залежить, насамперед, від рівня управління і

цілей, поставлених перед експертами.

Якщо мета аналізу полягає у визначенні узагальнюючого показника оцінки економічної ефективності конкретного елемента ресурсного потенціалу, то в сукупність вихідних даних слід включити всі основні показники, що характеризують ресурси, які входять до його складу і впливають на результати господарської діяльності, витрати на його використання і його кінцеві елементи.

За індексами (темпами зростання) відносних показників, що знаходяться під діагоналлю матриці, за формулою середньої арифметичної розраховується значення узагальнюючого показника ефективності використання елемента ресурсного потенціалу [164].

Дані показники дозволяють оцінити ефективність використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства і його складових. Для того, щоб визначити, наскільки ефективно вони були використані, необхідно стежити за динамікою їх зміни або користуватися порівняльним методом, зіставляючи їх з показниками конкурентів або показниками норми, плану, минулих років.

Четвертий етап - визначення узагальнюючого середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

$$Ke_{PII} = \sum_{i=1}^n \omega_i \cdot Ke_i \text{ або } Ke_{PII} = \sum_{i=1}^n \omega_i \cdot Ke_i \quad (5.2)$$

де ω_i – питома вага i -го елемента ресурсного потенціалу (який оцінюється за допомогою методу експертних оцінок, зокрема методом рангової кореляції);

Ke_i – узагальнюючий показник ефективності використання i -го елемента ресурсного потенціалу;

Ke_i - інтегральний показник ефективності використання i -го елемента ресурсного потенціалу.

П'ятий етап - порівняння отриманого показника з еталонним.

Апробація запропонованої методики оцінки ефективності ресурсного потенціалу аграрного підприємства проведена з виконанням аналізу ефективності ресурсного потенціалу, який був здійснений на базі використання матриці 3x3 (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

**Оцінка ефективності використання елементів
ресурсного потенціалу підприємства**

Вид елементу Рік	Фінансово- майновий потенціал	Кадровий потенціал	Інформаційно- комунікативний потенціал	Організаційно підприємницький потенціал
2018	0,87	0,60	0,64	0,70
2019	0,91	0,71	0,72	0,90
2020	0,92	0,82	0,74	0,90

Більш наочно результати аналізу представлені графічною моделлю на рисунку 10, де ФМП - фінансово-майновий потенціал, Кп - кадровий потенціал, Опп - організаційно-підприємницький потенціал, Ікп - інформаційно-комунікативний потенціал.

Представлені результати свідчать про те, що самими малозатребуваними є кадровий та інформаційно-комунікаційний потенціали. Порівняння в періодах також показало, що до незатребуваних відносяться інформаційно-комунікативний та організаційно-підприємницький потенціали.

Визначення комплексного середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу представлено в таблиці 5.6.

Таблиця 5.6

**Результат оцінки вагомості елементу ресурсного потенціалу
підприємства**

Елемент ресурсного потенціалу	Ваг а	2018		2019		2020	
		Ke_i'	$\omega_i \cdot Ke_i$	Ke_i'	$\omega_i \cdot Ke_i$	Ke_i'	$\omega_i \cdot Ke_i$
Фінансово- майновий потенціал	0,6	0,8 7	0,52	0,9 1	0,55	0,9 2	0,55
Кадровий потенціал	0,2	0,6 0	0,12	0,7 1	0,14	0,8 2	0,16
Інформаційно- комунікативний потенціал	0,2	0,6 4	0,13	0,7 2	0,14	0,7 4	0,15
Організаційно- підприємницьки й потенціал	0,1	0,7 0	0,07	0,9 0	0,09	0,9	0,09

Використання запропонованої методики, також, дозволило виявити ефективність використання ресурсного потенціалу підприємства, в цілому, в 2018 році він склав 0,84, а в 2019 році - 0,92; 2020 році - 0,95 дані показники нижче рекомендованої норми, а, отже, підприємство не досягло максимального економічного ефекту від реалізації продуктів, і даний потенціал не відповідає реалізованій стратегії забезпечення конкурентоспроможності.

При даному ресурсному потенціалі підприємству було запропоновано використовувати стратегію концентрованого зростання, а точніше - посилення позиції на ринку, використання якої дозволило б організації зберегти рівень наявної конкурентоспроможності, а при нарощуванні ресурсного потенціалу - перейти до стратегії розвитку.

5.3. Розвиток інноваційної складової ресурсного потенціалу підприємств агросфери

Необхідність вирішення глобальної задачі формування інноваційної структури національної економічної системи актуалізує вибір і обґрунтування напрямів інноваційного розвитку галузей і комплексів національного господарства України. В даний час повільне розгортання процесів використання інновацій у господарській практиці значною мірою слід пояснити сучасним незадовільним станом ресурсної бази вітчизняних підприємств і неефективними механізмами управління нею.

Локомотивом інноваційного розвитку країни, безумовно, повинна стати агросфера. Агросфера визначає стан виробничого потенціалу країни, забезпечує стійке функціонування провідних галузей економіки, а також наповнення споживчого ринку. Від рівня розвитку агросфери залежать найважливіші питомі показники валового внутрішнього продукту країни, продуктивність праці в галузях народного господарства, рівень екологічної безпеки аграрного виробництва та продовольчої безпеки країни [159].

Інноваційна діяльність аграрної організації базується на ряді моментів:

По-перше, співвідношення ключового (сутнісного) аспекту

уточнюваного поняття з діяльністю, яка є не відокремленим видом, а невід'ємною складовою частиною традиційної (профільної) і нетрадиційної (непрофільної) функціональної діяльності організації. Припустимо, функціональна діяльність умовної організації (ФДОРГ) включає 4 компоненти: наукову діяльність (НД); маркетингову діяльність (МД); виробничу діяльність (ВД); комерційну діяльність (КД). Ілюстрації поширеного підходу до трактування уточнюється поняття представлені на рисунках 5.13 і 5.14. Очевидно, що з позиції поширеного підходу інноваційна діяльність організації представляє сукупність наукової та маркетингової діяльності.

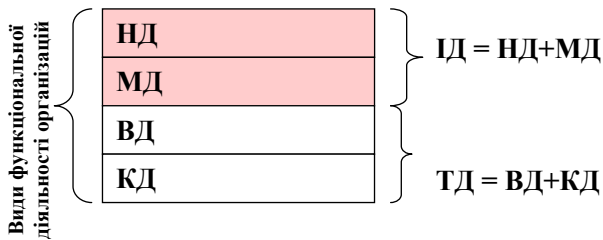

Рис. 5.13. Ілюстрація поширеного підходу до сутнісного аспекту поняття «інноваційна діяльність організації»

З погляду фаз, інноваційна діяльність організації (рисунок 5.14) представляє сукупність інноваційних компонент наукової діяльності (dНДІН), маркетингової діяльності (dМДІН), виробничої діяльності (dВДІН), комерційної діяльності (dКДІН); відповідно, традиційна діяльність організації - сукупність традиційних компонент наукової діяльності (dНДТР), маркетингової діяльності (dМДТР), виробничої діяльності (dВДТР), комерційної діяльності (dКДТР).

$$ID = dND^{in} + dMD^{in} + dPD^{in} + dKD^{in}$$

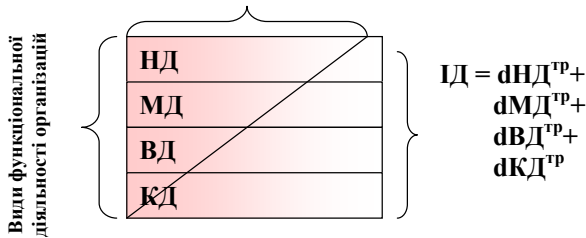

Рис. 5.14. Ілюстрація фазового підходу до сутнісного аспекту поняття «інноваційна діяльність організації»

Іншими словами, кожен вид функціональної діяльності організації (як профільний, так і непрофільний) може мати дві компоненти:

інноваційну і традиційну:

$$ND = dND^{in} + dND^{TP};$$

$$MD = dMD^{in} + dMD^{TP};$$

$$VD = dVD^{in} + dVD^{TP};$$

$$KD = dKD^{in} + dKD^{TP} \text{ і т.д.}$$

По-друге, інноваційна діяльність не має сенсу сама по собі. Значимість їй надають конкретні результати, які досягаються в процесі діяльності. Найбільш значущим результатом (ключовою метою) інноваційної діяльності будь-якої організації є підвищення її конкурентоспроможності, поєднане з переходом в якісний стан більш високого рівня.

По-третє, позиціонування змістовного аспекту уточнюється як поняття діяльності цілеспрямованої, творчої, що спирається на прогресивні наукові розробки і досягнення.

Таким чином, під інноваційною діяльністю організації правомірно розуміти творчу складову функціональної діяльності організації, що спирається на прогресивні наукові розробки і досягнення, сполучену з переходом в якісний стан більш високого рівня, структуровану за її профільним (традиційним) і непрофільним (нетрадиційним) видами.

Аналіз літературних джерел виявив три основні підходи до

трактування поняття «інноваційний потенціал» (таблиця 5.7), що дозволили акцентувати ряд моментів, що формують концептуальну основу оцінки інноваційного потенціалу виду діяльності організацій [154]:

1. Представлення виявлених підходів до трактування інноваційного потенціалу (таблиця 5.7) не як альтернативних, а як взаємопов'язаних, взаємообумовлених, сполучених з різними етапами розвитку інноваційного потенціалу.

2. Розмежування сукупності ресурсів, що формують інноваційний потенціал, на два типи:

а) наскрізні - обов'язкові для здійснення будь-якого виду інноваційної діяльності, що мають однотипні параметричні характеристики і єдині оціночні показники, обумовлені сутнісним аспектом поняття «інноваційна діяльність»;

б) специфічні - ресурси, склад, структура, параметричні характеристики та оціночні показники яких визначаються змістовними аспектами конкретних видів інноваційної діяльності (інноваційними компонентами видів функціональної діяльності організації - виробничої, маркетингової, наукової, комерційної і т.д.).

Таблиця 5.7

Дискусійні трактування поняття «інноваційний потенціал»

Типове визначення	Відмітна особливість підходу
Сукупність ресурсів, необхідних для інноваційної діяльності	Не пред'являє вимог до якості ресурсів
Сукупність ресурсів, що забезпечують можливість інноваційної діяльності	Для всіх ресурсів ототожнює стан потенційної придатності до інноваційної діяльності зі станом готовності до її здійснення
Сукупність ресурсів, які забезпечують готовність до інноваційної діяльності	Позиціонує персонал в якості специфічного ресурсу, для якого стан готовності до інноваційної діяльності не ідентично станом потенційної придатності до її здійснення

3. Позиціонування в якості домінантної наскрізної ресурсної складової інноваційного потенціалу персоналу організації, типовими параметричними характеристиками якого виступають кваліфікація, освіта, стаж роботи за професією і вік. Оскільки, на відміну від специфічних ресурсів, стан потенційної придатності працівників до інноваційної діяльності не ідентичний стану

потенційної готовності до її здійснення, комплексними оціночними показниками персоналу виступають:

а) рівень професійної конкурентоспроможності, що відображає ступінь відповідності сукупних характеристик найманої робочої сили об'єктивним вимогам виробничого потенціалу робочих місць і суб'єктивним уподобанням роботодавців, тобто ступінь принципової придатності персоналу до певного виду діяльності;

б) рівень інноваційної конкурентоспроможності персоналу - інтегральна характеристика рівня професійної конкурентоспроможності та рівня мотивації до інноваційної діяльності, що відображає потенційну готовність персоналу до здійснення інноваційної діяльності.

4. Диференціація складу, структури, параметричних характеристик і якісних показників специфічних ресурсів обґрунтовує правомірність введення в науковий обіг поняття «інноваційний потенціал виду діяльності», під яким запропоновано розуміти сукупну готовність визначеного переліку ресурсів належного рівня якості до конкретного виду діяльності. Наслідком зазначеного виступає позиціонування інноваційного потенціалу аграрної організації не як сукупності потенціалів укрупнених ресурсних складових, що не розмежовані за видами діяльності, а як сукупності інноваційних потенціалів притаманних аграрному підприємству видів діяльності.

5. Виділення чотирьох етапів діагностики рівня розвитку інноваційного потенціалу (табл. 5.8), структурованих за типами ресурсних складових. Логічним завершенням представленої концепції є блок-схема (рис. 5.15), що відображає процедуру діагностики рівня розвитку інноваційного потенціалу виду діяльності. Темпи економічного росту і розвитку будь-якої відкритої системи залежать від стану ресурсного потенціалу, умов його формування та нарощування. Прагнучи до сталого інноваційного розвитку, організація шукає такий набір і поєднання ресурсів (факторів виробництва), при якому її потенціал буде істотно вище суми потенціалів кожного з вхідних в неї окремо взятих ресурсів. Таким чином, діє принцип синергізму інноваційного розвитку, який передбачає, що збалансоване зростання економічної системи залежить від балансу факторів виробництва, що формують ресурсний потенціал організації.

**Етапи діагностики рівня розвитку інноваційного потенціалу
виду діяльності**

Найменування етапу	Характеристика етапу	Сукупність ресурсів, що формують інвестиційний потенціал	
		Персонал	Специфічні ресурси
1. Ревізія ресурсів	Перевірка наявності всіх ресурсів, необхідних для здійснення конкретного виду інноваційної діяльності	Ревізія професійно кваліфікаційного складу кадрів у розрізі функціональних категорій	Ревізія складу специфічних ресурсів (техніко технологічних, інформаційних, фінансових, інфраструктурних і т.д.)
2. Оцінка ресурсів	Виявлення ступеня придатності ресурсів до здійснення конкретного виду інноваційної діяльності	Оцінка рівня професійної конкурентоспособності (КПК), що відображає ступінь відповідності типових параметричних характеристик робочої сили вимогам виробничого потенціалу робочих місць	Оцінка рівня придатності ресурсів до здійснення певного виду інноваційної діяльності, що відображає ступінь відповідності «стандарту специфічних ресурсів організації», що забезпечує перехід в новий якісний стан
	Виявлення ступеня готовності ресурсів до здійснення конкретного виду інноваційної діяльності	Оцінка рівня мотивації персоналу до інноваційної діяльності та рівня інноваційної конкурентоспроможності, що відображає ступінь відповідності «стандарту конкурентоспроможності персоналу організації», що забезпечує перехід в новий якісний стан	
3. Інкубація ресурсів	Формування належної якості всієї сукупності ресурсів	Розробка заходів, нацлених на відповідність досягнутого рівня інноваційної конкурентоспроможності працівників «стандарту конкурентоспроможності персоналу організації»	Розробка заходів, нацлених на відповідність досягнутого рівня придатності ресурсів до здійснення певного виду інноваційної діяльності «стандарту специфічних ресурсів організації»
4. Констатація готовності ресурсів	Констатація за результатами повторної діагностики сукупності ресурсів їх готовності до здійснення інноваційної діяльності	Констатація відповідності досягнутого рівня інноваційної конкурентоспроможності працівників «стандарту конкурентоспроможності персоналу організації»	Констатація відповідності досягнутого рівня придатності ресурсів до здійснення певного виду інноваційної діяльності «стандарту специфічних ресурсів організації»

Різні поєднання факторів виробництва, інтенсивності та інноваційності їх використання дають можливість формування та прояву синергетичних ефектів, що визначають потенційні можливості вибору різних атракторів, що включають варіанти стратегій і альтернатив розвитку. Причому, моделюючи поєднання факторів виробництва та впливу інтенсивності їх використання на швидкість і якість досягнутих результатів, можна управляти внутрішнім процесом розвитку системи.

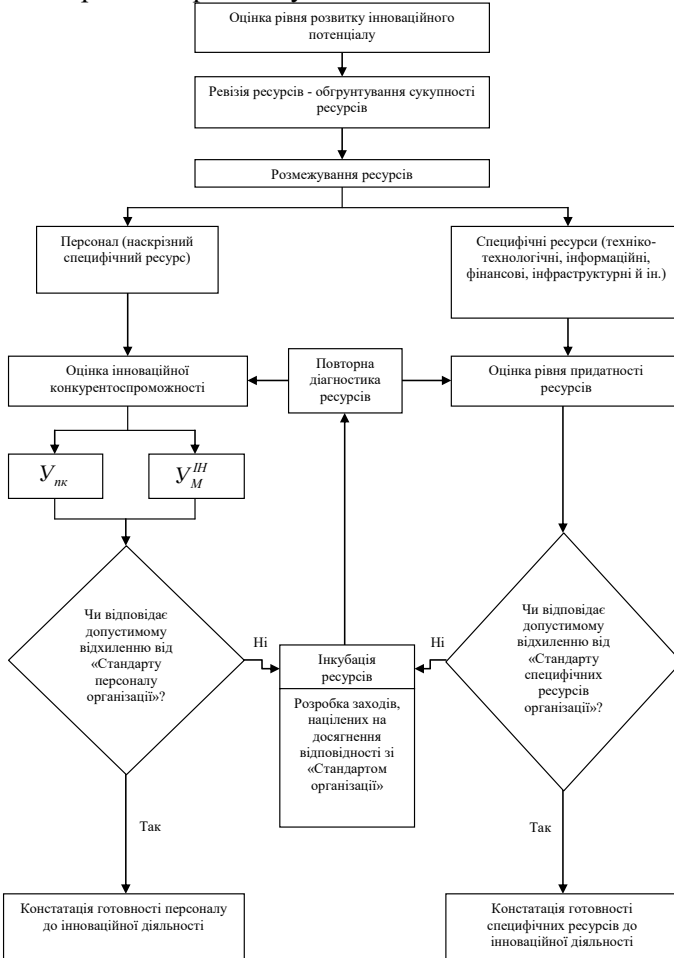

Рис. 5.15. Блок-схема діагностики рівня розвитку інноваційного потенціалу

Безумовно, зовнішні фактори (науково-технічний прогрес, конкуренція, інституційні складові) впливають на якість перетворень і знижують рівень визначеності в діяльності підприємства, однак, на нашу думку, облік внутрішніх складових факторного потенціалу та вивчення його впливу на розвиток є визначальним і підвищує стійкість і надійність функціонування системи в цілому [136].

Зважаючи на вищесказане, та з урахуванням аналізу науково-теоретичних уявлень минулого і сучасності, вважаємо за необхідне сформулювати такі визначення, що слугують базою подальших досліджень: інноваційний розвиток економічної системи - це процес послідовного, еволюційного руху системи до стійкого стану за рахунок формування і дії синергетичних ефектів від різних сполучень факторів виробництва, отриманих в ході інноваційних перетворень у системі. Саме синергетичний ефект від взаємодії факторів виробництва формує потенціал якісного інноваційного розвитку системи, а самі фактори, їх структура і динаміка визначають можливості кількісного зростання.

Слід уточнити, що стійкий стан в цьому випадку - це базові результати інноваційного розвитку, що означають, що якщо розвиток прогресивний (інновації домінують), то його результатом є підйом, якщо регресивний (інновації відсутні), то результат - спад. І той і інший стан слід вважати стійким, оскільки це крайні точки розвитку. При цьому, синергетичні ефекти також можуть бути як позитивними, так і негативними. Так, якщо поєднання чинників виробництва призводять до негативних дій синергії, то розвиток регресивний, а якщо ефекти позитивні, то – прогресивний [167].

На нашу думку, застосування терміну «синергетичний ефект від поєднання чинників виробництва» більш обґрунтоване, ніж «оптимальне поєднання ресурсів», так як критерій оптимальності може бути тільки позитивним, що є умовою прогресивного розвитку. Однак, якщо поєднання факторів виробництва не є оптимальним, то це не означає, що система йде по шляху регресу. Критерій оптимальності повинен обов'язково визначатися кількісними характеристиками росту і обмежуючими умовами і, як правило, бути недосяжним з погляду практики, в той час як синергетичні ефекти реально проявляються у господарській діяльності і схильні до моніторингу з метою вишукування подальших можливостей підвищення інноваційного потенціалу

розвитку системи [184].

Отже, управління інноваційним розвитком економічної системи - це організована, свідома, цілеспрямована діяльність по впливу як на процес руху системи, так і на умови об'єднання факторів виробництва, що забезпечує прогрес системи на основі впровадження інновацій.

Механізм управління інноваційним розвитком підприємства включає систему ресурсів, методів та інструментів впливу на інноваційні процеси і заснований на принципах самоорганізації системи, узгодженні цілей і напрямів управління базовими ресурсними сферами на інноваційній основі.

При цьому, управління інноваційним розвитком підприємства повинно базуватися на наступних імперативах:

- Впроваджені інновації розглядаються як конкурентні переваги підприємства на ринку;

- Рівень сприйнятливості до інновацій суспільства і окремого підприємства впливає на темпи та умови економічного зростання в країні та регіоні;

- Економічний розвиток підприємства забезпечується реалізацією системи цільових інноваційних програм.

Базовими ресурсами для будь-якого підприємства є кадри; основний капітал, що формує виробничо-технічний і технологічний потенціал підприємства; фінансовий потенціал і екологічний потенціал, сформований за рахунок використання природних ресурсів у виробництві. У процесі свого розвитку ресурсна база підприємства зазнає змін - базові потенціали обростають новими якісними властивостями, з'являються нові можливості, формуються конкурентні переваги [157].

У ході впливу інноваційних чинників розвитку відбувається взаємодія потенціалів, з'являються синергетичні ефекти, що дозволяють системі вийти на новий якісний, інноваційний рівень розвитку.

Формалізація даного підходу виражається моделлю:

$$EP = \{BRP, RRP, syn\} \rightarrow max, \quad (5.3)$$

де EP – економічне зростання системи;

BRP - рівень розвитку базового ресурсного потенціалу;

RRP - рівень інноваційного розвитку ресурсів;

Syn – сумарний синергетичний ефект взаємодії ресурсів.

Запропонований механізм інноваційного розвитку підприємства, що дозволяє врахувати синергетичну природу взаємодії ресурсів, представлений на рисунку 5.16.

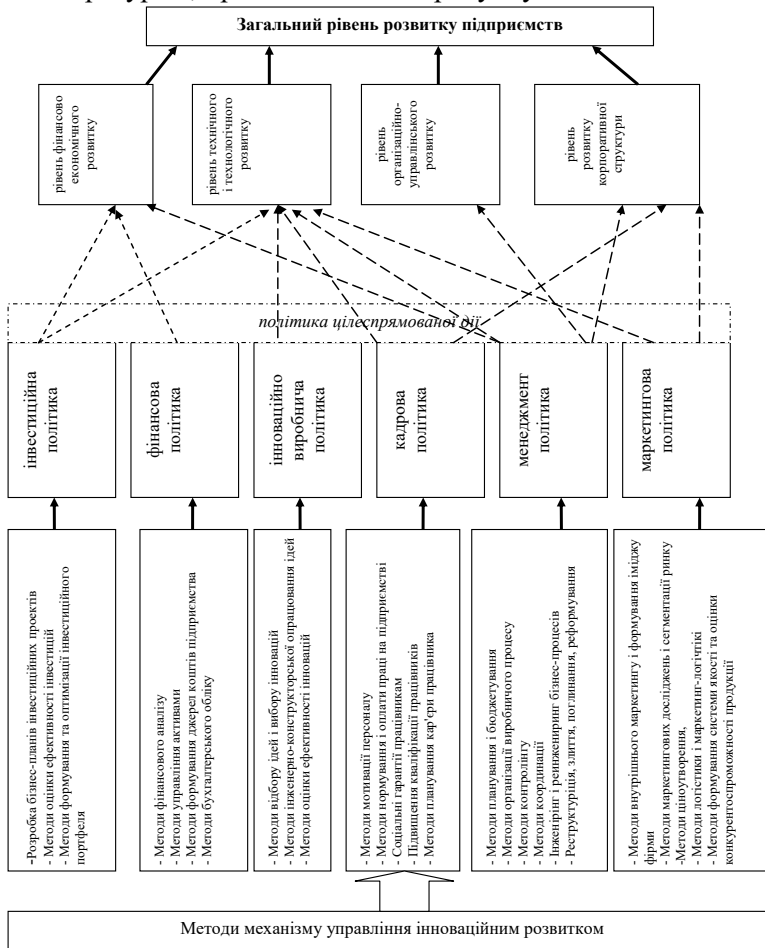

Рис. 5.16. Механізм управління інноваційним розвитком аграрного підприємства

Формування методичного підходу до аналізу ресурсного потенціалу аграрного підприємства являє собою складний процес вибору та адаптації відомих методичних прийомів і підходів економічного аналізу для оцінки ефективності використання всіх ресурсів, які складають ресурсний потенціал підприємства (рис. 5.17). Механізми прийняття управлінських рішень в області

формування і використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства базуються на попередній оцінці стану та перспектив розвитку галузі в країновому та регіональному розрізах [128].

Нами пропонується наступна систематизація показників, що характеризують стан і рівень інноваційної діяльності аграрного підприємства (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Система показників оцінки інноваційного потенціалу

Система показників	Критерії оцінки
1. Оцінка нематеріальних активів підприємства	
1.1 Балансова вартість об'єктів інтелектуальної власності, тис.грн.	$I(BCic) < 100\%$
1.2 Нематеріальні активи, отримані в користування, тис.грн.	$I(HAn) < 100\%$
1.3 Вартість об'єктів інтелектуальної власності, що використовуються підприємством, тис.грн.	$I(oic) < 100\%$
1.4 Фондовіддача об'єктів інтелектуальної власності, грн. / грн.	$I(Фo) < 100\%$
1.5 Фондовооруженість об'єктів інтелектуальної власності, грн. / чол.	$I(Фвоор.) < 100\%$
1.6 Рентабельність об'єктів інтелектуальної власності, %	$I(p\ i.c.) < 100\%$
2. Система показників інноваційної активності підприємства	
Питома вага інноваційної продукції в обсязі відвантаженої продукції за основним видом діяльності, %	$I(Уд. і.п.) < 100\%$
2.2. Удельний вага послуг інноваційного характеру в обсязі наданих послуг за основним видом діяльності, %	$I(ум.ін.) < 100\%$
2.3 Кількість спільних проектів з виконання наукових досліджень і розробок	$K_{і.с.п.} = 0$ $I(K_{і.с.п.}) < 100\%$
2.4 Кількість придбаних нових технологій і програмних засобів	$K_{н.т.} = 0$ $I(K_{н.т.}) < 100\%$
2.5 Кількість проданих нових технологій	$K_{пр\ н.т.} = 0$ $I(K_{пр\ н.т.}) < 100\%$
3. Оцінка наукоємності підприємства	
3.1 Коефіцієнт наукоємності продукції, що характеризує частку наукомісткої продукції і загальному обсязі виробленої продукції	$I(K_{наук.}) < 100\%$
3.2 Частка власних коштів у фінансуванні НДР, %	$I(Чвк.нпр.) < 100\%$
3.3. Частка бюджетних коштів та залучених коштів організацій держсектора у фінансуванні НДР,	$I(Чбк.нпр.) > 100\%$
3.4 Частка залучених коштів організацій підприємницького сектора у фінансуванні НДР, %	$I(Чзк.нпр.) < 100\%$

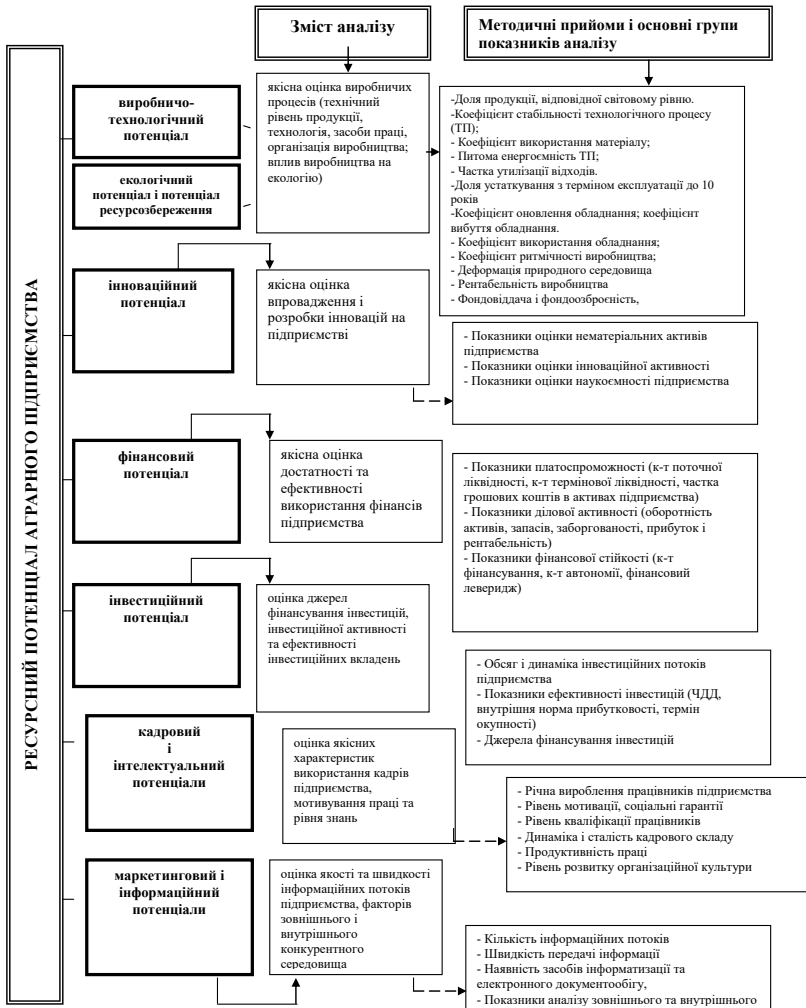

Рис. 5.17. Алгоритм реалізації методичного підходу до оцінки інноваційно-ресурсного потенціалу підприємства

Інноваційна складова ресурсного потенціалу підприємства є визначальним фактором, що характеризує рівень і перспективи розвитку підприємства. Саме вона дозволяє підприємствам випускати унікальну, різномірну, наукомістку продукцію, тим

самим якісно диференціювати виробництво і завойовувати конкурентні переваги на ринках збуту [116].

Наявність проблемних ділянок в інноваційній складовій використання ресурсів вимагає оперативного втручання менеджерів підприємства для їх запобігання. У цих цілях аналіз проводиться в наступній послідовності: 1) визначення абсолютних приростів показників; 2) визначення темпів зростання показників; 3) визначення темпів приросту показників.

Отже, ознака проблемної ситуації з використання складових ресурсного потенціалу може бути формалізована наступним чином:

$$PC(P_i) = [x \notin \{x_{норм}\}] \vee [I(x_{\sigma}) < 100] \vee [\Delta I(x_{\sigma}) < 0] \quad (5.4)$$

де $PC(P_i)$ – проблемна ситуація у використанні i -го ресурсу
 $x_{норм}$ - область нормативних або рекомендованих значень показника x ;

x_{σ} – область фактичних значень показника x .

За результатами апробації даного методичного підходу була проведена рейтингова оцінка підприємств агросфери регіону з точки зору розвитку їх ресурсного потенціалу (табл.5.10).

Таблиця 5.10

Групування підприємств агросфери за рівнем розвитку ресурсного потенціалу

Рівень розвитку	Критерії і характеристики групи	Рейтинг групи
Високий рівень розвитку ресурсного потенціалу	Група характеризується збалансованим розвитком і гармонійним використанням всіх ресурсів. Найменша кількість можливих проблемних ділянок	від 0 до 1
Середній рівень використання ресурсного потенціалу	Група характеризується наявністю та використанням конкурентних переваг в області окремих складових ресурсного потенціалу, проте присутні проблеми, що обмежують сталий розвиток підприємства. Число проблемних ділянок не більше 5.	від 1 до 1,5
Низький рівень використання ресурсного потенціалу	Група характеризується наявністю проблемних ділянок у використанні всіх складових ресурсного потенціалу	від 1,5 і вище

Слід зазначити, що практично всі підприємства потребують розробки комплексної програми синергетичного розвитку ресурсного потенціалу, яка спрямована не тільки на оперативне вирішення виникаючих проблем, а й на активізацію інноваційної діяльності.

Вибір інноваційного аттрактора, на нашу думку, можливий, якщо точка біфуркації відповідає максимальному ефекту від використання ресурсного потенціалу підприємств.

Науково-теоретичною основою пропонованої концепції виступають дослідження математика К.У. Кобба, економіста П.Х. Дугласа і отримана ними виробнича функція, що описує залежність обсягу продукції галузі від витрат праці і капіталу, в якій праця і капітал взаємозамінні, а ефект від масштабу постійний:

$$y_t = K_t^\alpha \cdot L_t^{\alpha-1}, \quad (5.5)$$

де t – часовий фактор,

α - показник еластичності.

$$\alpha = b_i * \frac{\bar{x}_i}{y_i} \quad (5.6)$$

де b_i – коефіцієнт кореляції рівняння регресії факторної ознаки;

\bar{x}_i – середнє значення факторної ознаки (фондовіддачі) по досліджуваному обсягу сукупності;

y_i – середнє значення результативної ознаки (обсяг реалізації продукції).

Розглядаючи інноваційний розвиток, як процес, ми виходимо з того, що основою прогресу системи є базовий ресурс (капітал або праця), який в даний час має потенціал випереджального розвитку.

У ході інноваційного розвитку «відстаючі» ресурси підтягуються до рівня «ведучого» ресурсу і настає стан рівноваги - баланс ресурсів відповідає сталому розвитку виробничої системи.

Даний баланс формується за принципом корпоратизації ресурсів.

Корпоратизація ресурсів розглядається нами як об'єднання потенціалів окремих ланок виробництва в єдиний суб'єкт - корпорацію, який виступає носієм загального інтересу вступивших в корпорацію підрозділів. При цьому корпоратизація ресурсів - це величина потокова, що представляє собою скоординований, оптимального обсягу потік ресурсів, готових брати участь у виробничому процесі в якості факторів виробництва з максимальною віддачею і забезпечити перехід до ресурсозберігаючої організаційної структури. Проте, враховуючи, що розвиток є перманентним процесом, що супроводжується постійними змінами зовнішнього середовища, ми робимо припущення, що якийсь із базових ресурсів завжди виступає провідним фактором інноваційного розвитку підприємства, відправною точкою економічного зростання [115].

Виходячи з цього, пропонується концептуальний підхід до сутності інноваційного розвитку аграрних підприємств, який виражається наступними науковими тезами:

1. Інноваційний розвиток капіталомістких виробництв можливий в умовах збалансованого поєднання факторів виробництва і при такому рівні розвитку ресурсного потенціалу підприємства, який відповідає цілям і завданням розвитку.

2. Інновації генеруються в тій базовій ресурсній сфері, яка найбільш розвинена в даному виробництві фактично і має найвищий потенціал розвитку в сформованих умовах господарювання, тобто бере участь у формуванні похідних потенційних можливостей найбільшою мірою.

3. Саме даний базовий ресурс (інноваційно орієнтований) повинен стати стратегічною основою інноваційного прориву для підприємства, і від ступеня його розвитку залежить вибір стратегічного напрямку розвитку - стратегічного аттрактора.

Грунтуючись на виробничій функції Кобба – Дугласа, стверджуємо, що, якщо випуск продукції є константою, то скорочення витрат праці компенсується зростанням витрат капіталу.

Стратегічні атрактори для даної виробничої функції представлені нами у вигляді матриці (рис. 5.18).

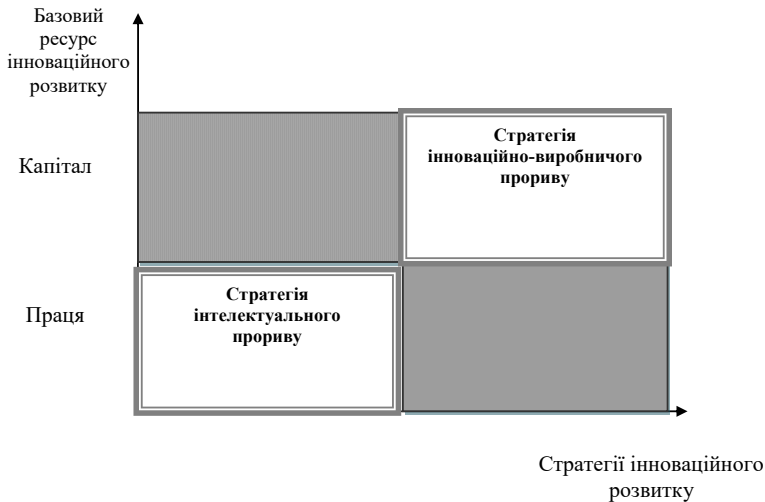

Рис. 5.18. Пропоновані стратегії інноваційного розвитку

Стратегія виробничо-інноваційного прориву реалізується в тому випадку, якщо рушійним чинником інноваційного розвитку є капітал підприємства. Тоді підприємство має всі можливості формування такої матеріально-виробничої бази, яка робить можливим випуск сучасної якісно нової продукції, впровадження інноваційних розробок. Якщо при цьому трудові ресурси та похідні від них інтелектуальні ресурси не повною мірою відповідають якісним та інноваційним характеристикам виробничої бази, то для таких підприємств доцільна покупка інноваційних продуктів і проектів, комерціалізація готових наукових розробок і впровадження їх у власний виробничий процес, що і буде основою інноваційного розвитку для даної групи учасників інноваційного процесу [115].

Стратегія інтелектуального прориву властива підприємствам, капітальна і фінансова база яких розвинена слабше, ніж конструкторсько-проектувальна, інтелектуальна база. Наявний трудовий та інтелектуальний потенціал, в цьому випадку, покликаний стати точкою інноваційного зростання. Такі

підприємства, маючи обмежені можливості реалізації власних інновацій на власній виробничій базі, повинні генерувати їх і реалізовувати програми інноваційного розвитку за рахунок трансферту створених ними проектів, продуктів та інноваційних розробок [117].

5.4. Адаптивний механізм управління ресурсопотоками аграрних підприємств з урахуванням невизначеності

Розвиток національної економіки, ринкових принципів господарювання, поява численних форм фінансових відносин є важливими передумовами для виникнення нових типів економічних зв'язків у всіх напрямках суспільної, фінансової і виробничої діяльності. При цьому найважливішим впливовим фактором між суб'єктами різних секторів економіки, державою і фінансовими сферами виступає забезпечення адекватної відповідності їхнього функціонування особливостям зовнішнього середовища.

Управління є основним механізмом, що визначає економічну стійкість агровиробництва, конкурентні переваги і ринковий успіх будь-якої форми власності, тому його якість відіграє основну роль у результатах управління діяльністю, стратегією, а також супутніми їм економічними ризиками.

Проблема моделювання результативної системи управління економічними ризиками, безсумнівно, актуальна і займає чільне місце в сучасній теорії і практиці операційного менеджменту. У зв'язку з цим, існує необхідність дослідження якості управління в області економічних ризиків, вироблення концепції системи управління економічними ризиками і шляхів оптимізації їх управління. У зв'язку зі зростанням масштабом виробничих ризиків, як одного з найбільш впливових представників економічних ризиків у сільському господарстві, виникає необхідність в удосконаленні існуючих і впровадженні нових моделей і методик оцінки і управління ними для реалізації цілей стратегічної діяльності.

Економічним ризиком є кількісна міра ймовірнісного відхилення реального фінансового стану сільськогосподарської виробничої одиниці від запланованого (позитивного чи негативного) як результату невизначеності впливу екзогенних і ендогенних факторів у ситуації неминучого вибору управлінських

рішень по проведенню господарських операцій. У числі ризиків, що мають найбільший вплив на економічні процеси аграрних підприємств знаходиться виробничий, який у найбільшому ступені пов'язаний із сезонністю основних сільськогосподарських операцій у рослинництві і тваринництві.

Аналіз численних визначень операційного (виробничого) ризику дозволяє виявити, що в аграрному секторі для ризикової ситуації характерні наступні особливості:

- виробничий ризик виникає при проведенні різних технологічних операцій, при русі вартості ресурсопотоків;
- на величину операційного ризику впливають фактори внутрішнього і зовнішнього середовища;
- події, що визначають кінцевий практичний результат носять випадковий характер (наявність невизначеності);
- відомі або можна визначити імовірності результатів і очікувані результати;
- відхилення фактичного стану від очікуваного може бути як негативним, так і позитивним, наприклад, одержання як збитків, так і додаткового прибутку;
- операційний ризик – це економічна категорія (кількісний показник), що має якісну визначеність (зміст);
- можливість оцінки величини ризику в абсолютному (вартісному) та/або відносному (у частках, відсотках) вираженні;
- операційний ризик можна і необхідно охарактеризувати системою показників;
- можливість вибору альтернативних управлінських рішень;
- існує пряма залежність економічної стійкості положення підприємства і його фінансових результатів від величини операційного ризику.

Таким чином, на наш погляд, операційний ризик у сільськогосподарській сфері являє собою кількісну характеристику ймовірного відхилення фактичного економічного стану агровиробничої одиниці від очікуваного в результаті невизначеності впливу різних факторів у ситуації неминучого вибору управлінських рішень в операціях, пов'язаних з виробництвом аграрної продукції, одержанням прибутку й у цілому зі збільшенням вартості капіталу сільгоспвиробництва.

Для підприємницьких структур агросфери збільшення вартості капіталу (ресурсів) є дуже важливим, що в сформованих

умовах розвитку української економіки має особливе значення для посилення інвестиційної діяльності і доступу до зовнішніх джерел фінансування. Це пов'язано з істотною фінансовою залежністю аграрних підприємств, що обумовлена нестачею переконливих застав для ресурсозабезпечення, високими кредитними ставками і складною ситуацією в банківсько-кредитній сфері, викликаною фінансовою кризою. У зв'язку з цим орієнтація на ріст вартості капіталу найбільш прийнятна для підприємств сільськогосподарської сфери, тому що формує привабливість для інвесторів, споживачів і кредиторів, що є важливими фігурами в їх діяльності. Прагнення до збільшення вартості капіталу дозволяє вирішити проблему залучення засобів, що є основою стійкого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Відповідно до концепції максимізації вартості майна для оцінки моделей розвитку підприємств сільськогосподарської сфери нами пропонується використовувати прогнозні значення вартості майна, отримані за допомогою дохідного підходу, заснованого на методі дисконтованого грошового потоку. Сільськогосподарським підприємствам притаманний свій набір ризикових ситуацій, пов'язаних з особливостями сільського господарства як галузі; кількість факторів ризику для даної галузі істотно більше, ніж у багатьох видів господарської діяльності. Виходячи з цього ми пропонуємо використовувати підхід, заснований на розрахунку грошового потоку за допомогою методу кумулятивної побудови, що враховує премії за різні ризики підприємницької діяльності:

$$Cm = \frac{CF_1}{(1+r)^1} + \frac{CF_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1+r)^n} + FV \quad (5.7)$$

$$r = r_{\text{баз}} + \sum_{i=1}^k r_{\text{фi}} \quad (5.8)$$

де Cm – вартість майна сільськогосподарського підприємства, CF_n – прогнозне значення грошового потоку n -го періоду, FV – вартість майна сільськогосподарського підприємства в постпрогнозному періоді, r – норма прибутковості (ставка дисконту), n – кількість прогнозованих періодів, $r_{\text{баз}}$ – безризикова чи найменш ризикова ставка, $r_{\text{фi}}$ – премія за i -й вид ризику, k – кількість премій за ризик.

Ризики підприємництва в аграрній сфері викликаються

різними ситуаціями, що здатні привести до зменшення економічної вигоди від виробничої діяльності. Їх можна розділити по сфері виникнення на ризики зовнішнього і внутрішнього середовища (рис. 5.19).

Рис. 5.19. Ризики діяльності підприємств агросфери

До ризиків зовнішнього середовища відносяться: політико-правові, соціально-економічні, технологічні, екологічні, а також ризики, пов'язані з діяльністю на ринку – ризики конкуренції, ризики, пов'язані зі споживачами і постачальниками. Ризики внутрішнього середовища містять у собі технічні ризики сільськогосподарських робіт, ризики організації і управління господарства, а також ризики, пов'язані з персоналом, структурними змінами і змінами в ресурсах.

Величина премії за ризик залежить від загроз і набору ризиків, властивих обраному варіанту стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства. Відповідно до можливих загроз і спектру ризиків повинен бути розроблений ризиковий профіль стратегії розвитку суб'єкта господарювання, що ґрунтується на наступному підході. У результаті реалізації визначеного варіанта моделі розвитку можуть відбуватися зміни у всіх сферах діяльності, формуючи нові стани внутрішнього і зовнішнього середовища, що знаходить відображення на ризиках,

породжуючи нові і нейтралізуючи старі. Фіксування нового набору ризиків здійснюється в ризиковому профілі. У рамках концепції максимізації вартості капіталу важливими є ризики, пов'язані з факторами, що істотно впливають на формування вартості капіталу (ресурсів) сільгоспідприємства. Виходячи з цього вибір ризикового профілю стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства заснований на аналізі ризиків, властивому прогнозованому стану набору операційних процесів сформованого для сільгоспвиробництва, а також передбачуваних зовнішніх і внутрішніх змінах (рис. 5.20).

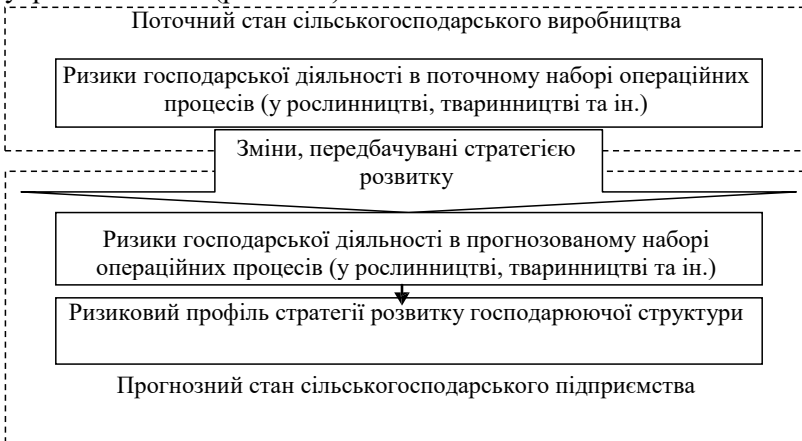

Рис. 5.20. Схема формування ризикового профілю моделі розвитку сільськогосподарського виробництва

Здійснення успішної діяльності підприємств сфери сільського господарства передбачає об'єднання цілей, переслідуваних зацікавленими сторонами, до яких відносяться вищий управлінський персонал, власники, робочий персонал, споживачі, постачальники, органи влади і управління, суспільство в цілому. Стратегічні цілі аграрних виробництв повинні бути адекватною відповіддю на цілі зацікавлених сторін, сприяючи росту вартості капіталу з урахуванням результатів стратегічного аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища. Даний підхід має переваги в порівнянні зі стандартним способом встановлення стратегічних цілей, заснованим на максимізації вартості капіталу, тому що орієнтує розвиток діяльності підприємств агросфери з урахуванням інтересів важливих для них груп зовнішнього середовища. Між

цільовими настановами різних зацікавлених сторін існують певні взаємодії, що характеризуються незалежністю, конфліктами або взаємодоповненням.

Визначення вартості капіталу в постпрогнозний період засноване на його здатності приносити дохід у довгостроковій перспективі. Припущення про те, що після закінчення прогнозного періоду доходи операційної системи будуть формуватися в умовах стійких темпів росту, дозволяє використовувати модель Гордона, що передбачає капіталізацію річного доходу за допомогою коефіцієнту, розрахованого як різниця між ставкою дисконту прогнозного періоду і довгострокових темпів росту.

$$FV = \frac{CF_{(t+1)}}{(K-g)}, \quad (5.9)$$

де FV – вартість бізнесу в постпрогнозний період, $CF_{(t+1)}$ – грошовий потік у перший рік постпрогнозного періоду, K – ставка дисконту, g – довгострокові темпи росту грошового потоку.

На практиці проблема визначення прогнозних значень грошового потоку для сільськогосподарського виробництва досить складна і точність розрахунків залежить від множини факторів.

З метою узагальнення і формалізації наявних у науковій літературі [85] групвань операційного ризику, відображення наявних взаємозв'язків між окремими видами ризику, нами запропонована схема класифікації виробничих ризиків (рис. 5.21).

Система управління економічними ризиками є інструментом безупинного удосконалення існуючої системи управління сільгоспідприємства, це система, за допомогою якої підприємство може контролювати ризики на всіх рівнях при реалізації стратегій. У великих агропромислових компаніях тією чи іншою мірою уже функціонують окремі елементи ризик-менеджменту, але вони не об'єднані в єдину систему на базі інтегрованої концепції і методології.

Система управління виробничими ризиками являє собою процес, що послідовно проходить наступні етапи:

- ідентифікація ризику (виявлення всього спектра ризиків, їх опис, класифікація) - якісний аналіз;
- оцінка наслідків настання ризику (формалізація невизначеності, розрахунок, оцінка ризиків) – кількісний аналіз;
- вибір рішень про управлінський вплив (у проектуванні

стратегій, у виборі і реалізації оптимальної стратегії);

- контроль (моніторинг і облік, звітність, ефективність, відповідальність).

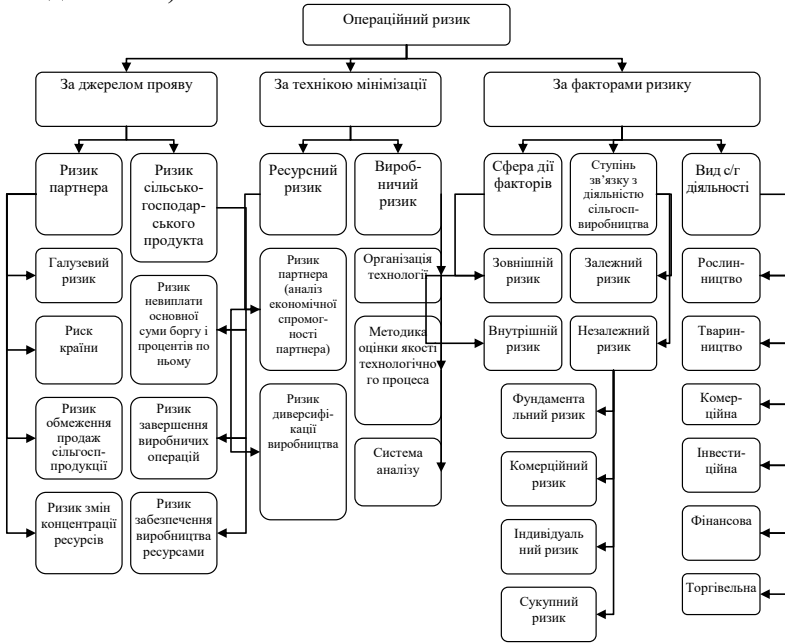

Рис. 5.21. Класифікація операційного ризику

Під ідентифікацією (якісним аналізом) операційного ризику мається на увазі виявлення його специфіки, прогнозування можливостей і особливостей реалізації, зміна ризику в часі, ступінь взаємозв'язку з іншими ризиками, це аналіз джерел і потенційних зон ризику, обумовлених його факторами.

Кількісний аналіз ризику має на меті чисельно визначити, тобто формалізувати ступінь ризику. У кількісному аналізі можна виділити умовно кілька блоків:

- вибір критеріїв (показників) оцінки ступеня ризику;
- розрахунок фактичного ступеня ризику визначеними методами;
- визначення допустимого в даних конкретних умовах рівня ризику;
- оцінка можливості збільшення або зниження ризику надалі.

За результатами якісного і кількісного аналізу ризику необхідно вибрати рішення про управлінський вплив на ризик, на якому після порівняння отриманих значень ризиків із гранично припустимими, розробляється стратегія управління ризиком, і на цій основі – міри запобігання і зменшення ризику ресурсопотоків.

По ієрархії прийняття рішень, на управління ризиком (рис. 5.22) покладається тактичне управління, тобто реалізація визначених методів і прийомів для досягнення поставленої стратегічної мети в конкретних умовах.

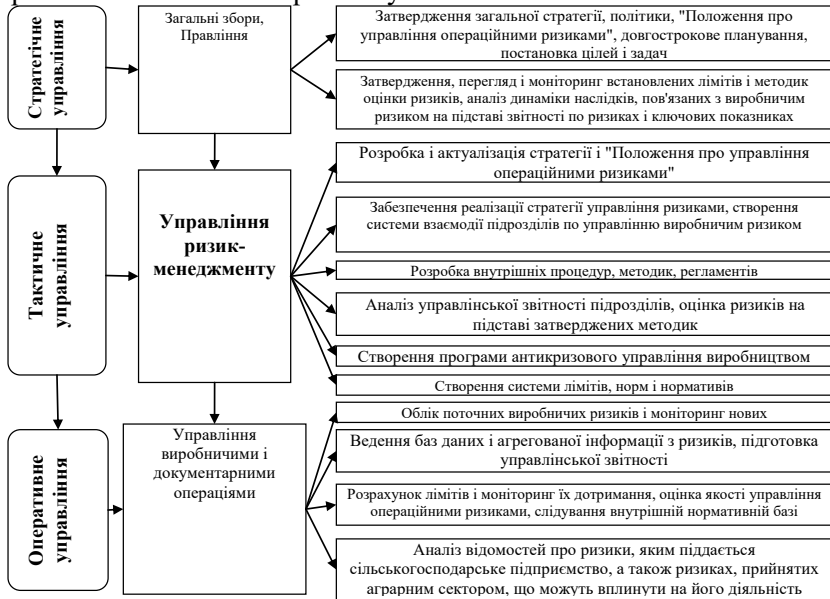

Рис. 5.22. Модель управління операційним ризиком у розрізі ієрархії прийняття управлінських рішень

Схильність операційного ризику сільгосп підприємств до змін обумовлює необхідність постійного моніторингу його динаміки для своєчасного управлінського реагування у випадку раптових відхилень значень ризикової позиції від запланованих величин.

У цьому полягає суть і призначення завершального етапу управління операційним ризиком – контролю. Процес управління ризиками сільгоспвиробництва не закінчується на етапі контролю. Головним принципом функціонування системи управління ризиками повинна бути циклічність даного процесу, де кожен з

вищевказаних етапів нерозривно пов'язаний з іншими як функціонально, так і організаційно.

Для розуміння ролі і місця системи управління операційним ризиком у структурі сільгосппідприємства, на наш погляд, доцільно представити її в розрізі наступних моделей: у розрізі ієрархії прийняття управлінських рішень (стратегічний тактичний, оперативний, рівень управління) і в розрізі функціональних обов'язків підрозділів (розробка технології, її реалізація і контроль).

На конкретний підрозділ сільгосппідприємства лягає розробка внутрішньої нормативної бази по управлінню ризиками використання ресурсів. Адекватність тактики, організації взаємодії структурних підрозділів у процесі управління ризиками і внутрішньою нормативною базою сучасним тенденціям використання ресурсів є одним з головних факторів успішного функціонування підприємств аграрного сектора.

Система управління виробничим ризиком на рис. 5.23 представлена в розрізі розподілу функціональних обов'язків між підрозділами, що беруть участь у даному процесі.

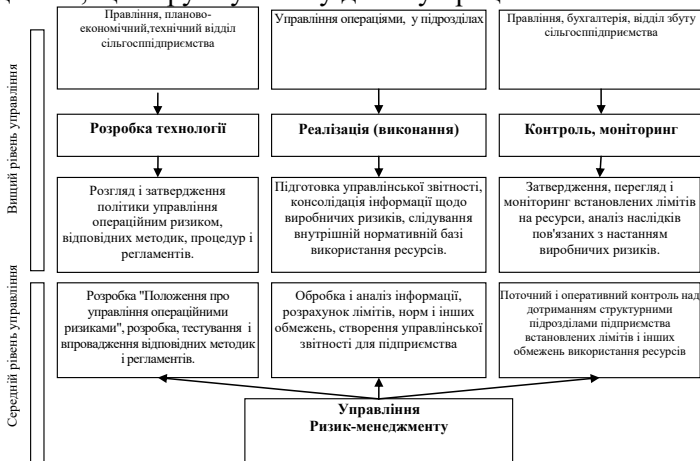

Рис. 5.23. Модель управління операційним ризиком у розрізі функціональних обов'язків підрозділів

Розроблювачем технології повинен в даному випадку виступати підрозділ, відповідальний за розробку алгоритмів і

процедур, пошук методів і інструментів, затвердження методик і регламентів, за допомогою яких виконавчий підрозділ зможе здійснювати свої функції в процесі управління виробничим ризиком. Виконавцем є підрозділ, безпосередньо задіяний в процесі управління операційним ризиком, відповідальний за результати аналізу консолідованої інформації, що стосуються виробництва, за своєчасність подачі звітів встановленого зразка на розгляд органів управління. За контроль у даній моделі відповідає підрозділ або колегіальний орган, що безпосередньо здійснює нагляд за дотриманням зовнішніх і внутрішніх нормативів і приймаючий відповідні управлінські рішення.

Таким чином, система управління операційними ризиками є домінуючою в управлінні всією сукупністю ризиків аграрного виробництва, повинна здійснюватися комплексно і поетапно на стратегічному, тактичному й оперативному рівнях у тісній взаємодії з усіма внутрішніми підрозділами сільгоспідприємства, що реалізують і контролюють виробничий процес.

Система управління ризиками в рамках єдиної операційної системи визначається як безупинний циклічний процес прийняття і виконання управлінських рішень, що складається з ідентифікації, оцінки і виміру ризиків, реагування на ризики, контролю ефективності, планування управління і моніторингу ризиків, вбудований у загальний процес управління підприємством, спрямований на оптимізацію величини ризиків відповідно до інтересів підприємства і поширюється на всі області його практичної діяльності.

ВИСНОВКИ

Здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми формування і функціонування механізмів управління та ефективного використання внутрішніх ресурсів аграрних підприємств, що дозволило зробити висновки концептуального, методологічного та науково-практичного характеру:

1. В результаті дослідження розширене визначення поняття «ресурсний потенціал аграрного підприємства» - це сукупність ресурсів господарюючого суб'єкта, що знаходяться в його розпорядженні і характеризують можливість даної соціально-економічної системи з реалізації цілеспрямованої діяльності з виробництва й реалізації аграрної продукції з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Уточнено склад ресурсного потенціалу з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків його компонентів, що впливають на конкурентоспроможність і стратегічний розвиток аграрних підприємств, формування якого враховує їх специфіку. Класифіковано основні фактори, що визначають стан і рівень управління ресурсами аграрних підприємств по значимих напрямках (суб'єктивно-часовому, суб'єктивно-просторовому, об'єктивному), відображають ознаки зовнішнього макросередовища й внутрішнього мікросередовища аграрних підприємств.

2. Визначено і класифіковано фактори забезпечення відтворення внутрішнього ресурсного потенціалу аграрних підприємств, що дозволяє визначити наявність всіх необхідних умов для забезпечення його розширеного відтворення. Зокрема виділено загальні фактори, що впливають на відтворення всіх складових елементів ресурсного потенціалу, і специфічні фактори, що здійснюють вплив на відтворення тільки конкретного елементу

цього потенціалу. Виділено наступні групи факторів, що впливають на відтворення ресурсного потенціалу (в порядку убавання впливу на формування ресурсного потенціалу): управлінські, фінансові, кадрові, інноваційні, природно-кліматичні, інформаційні. Обґрунтовано систему пропорцій процесу відтворення внутрішнього ресурсного потенціалу аграрних підприємств, що забезпечує збалансований стійкий розвиток аграрного виробництва, у якій пропорції представлені по фазах відтворювального процесу, за структурою складових елементів ресурсного потенціалу, по галузевій і територіальній ознаках.

3. Розроблено систему оцінки ефективності використання внутрішнього ресурсного потенціалу аграрних підприємств, яка передбачає весь комплекс елементів, які варто враховувати господарюючим суб'єктам для об'єктивного вирахування загальних і часткових показників, що характеризують рівень використання внутрішніх ресурсів, зокрема: розроблено методичний підхід до оцінки внутрішнього ресурсного потенціалу аграрного підприємства із застосуванням таксонометричного методу, що включає комплекс показників для кожної категорії складових ресурсного потенціалу; обґрунтовано методичний підхід до оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу, що враховує комплекс показників і включає проведення аналізу, обґрунтування оптимальних значень факторів і величини ресурсного потенціалу, а також розрахунок резервів збільшення ефективності його використання; сформовано модель оптимізації ресурсних пропорцій аграрних підприємств, що дозволяє визначити оптимальні ресурсні пропорції підприємства, виходячи з фактичної наявності ресурсів за умови обмеженості залучених коштів. Пропонована система дозволить господарюючим суб'єктам: охоплювати всі сфери діяльності, повністю враховувати всі елементи й статті витрат; визначати ступінь впливу кожної сфери діяльності, кожного елемента й кожної статті витрат на результат.

4. Обґрунтовано концептуальний підхід до управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрного підприємства, сутність якого зводиться до визначення функціональної залежності між витратами ресурсів у процесі споживання й результативним показником виробленої продукції по сукупності споживчих властивостей, тобто ряду виробничих параметрів, що формуються в процесі споживання продукту в наступних циклах виробництва. Це забезпечує реалізацію управлінських рішень по ефективному використанню ресурсного потенціалу. В основу концепції механізму управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства покладено діагностичний інструментарій аналізу й оцінки ефективності його використання: багатомірний порівняльний аналіз і ранжирування рейтингових оцінок за допомогою перетворення матриці стандартизованих коефіцієнтів.

5. В результаті дослідження розроблена схема взаємозв'язку економічного й виробничого потенціалу аграрного виробництва, як ключового елементу ресурсного потенціалу, з визначенням складу й характеристики елементів. Обґрунтовано підхід до оцінки виробничого потенціалу аграрного підприємства у вигляді комбінованого методу оцінки, що характеризується комплексністю й враховує взаємозв'язок і взаємозалежність елементів виробничого потенціалу. Доведено, що вимогам комплексної оцінки виробничого потенціалу організацій найбільшою мірою відповідають індикаторний метод, і метод з використанням апарату виробничих функцій. Поєднання цих методів дає можливість оцінити потенційні можливості організацій виробляти продукцію на основі наявної ресурсної бази й ефективності її використання й визначити потенційно можливий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції.

6. Обґрунтовано рекомендації з модернізації відтворення основних засобів аграрних підприємств на основі розвитку нормативного підходу. Проаналізовано вплив факторів при

модернізації відтворювального процесу, основними з яких є: нормування повернення вкладених інвестицій (капіталу); визначення пропорцій (співвідношень) між амортизацією й прибутком; виявлення пріоритетів у відновленні основних засобів; забезпечення конкурентоспроможності відтворювальних процесів. Розроблено економічний інструментарій модернізації відтворювального процесу на основі виявлення факторів і формування більш ефективних норм амортизації, що забезпечують нормативне повернення вкладених інвестицій. Запропоновано заходи щодо вдосконалювання амортизаційної політики на аграрних підприємствах, зокрема запропоноване використання ефективних норм амортизації, одержуваних на основі діючих норм амортизації й скоректованих на коефіцієнт модернізації (співвідношення чистого й мінімально необхідного прибутку), що характеризує інвестиційні можливості підприємства.

7. Доведено, що інформаційний ресурс аграрного підприємства є стратегічним, орієнтованим на довгострокову перспективу, має інноваційну основу, підвищує ефективність використання інших ресурсів і є унікальним по своїй багатофункціональності. Розроблено багаторівневу класифікацію інформаційного ресурсу по декількох ознаках (вид знання, форма представлення, призначення, елемент), що дозволяє одержати повне уявлення про склад інформаційного ресурсу, відбити структуру даного ресурсу залежно від цілей дослідження, організувати й удосконалювати облік інформаційного ресурсу. Розроблено механізм залучення інформаційного ресурсу у внутрішні бізнес-процеси, спрямований на вирішення інформаційних проблем аграрного підприємства, що включає в себе механізми забезпечення обліку, достатності, доступності й затребуваності інформаційного ресурсу, а також стратегічні заходи реалізації цього механізму.

8. Запропоновані основні напрямки формування системи маркетингового управління інтелектуальними ресурсами аграрного

підприємства на основі використання концепції внутріорганізаційного маркетингу: здійснення збору інформації про наявний інтелектуальний потенціал; визначення доцільності залучення додаткових інтелектуальних ресурсів; спрямування найбільш кваліфікованих фахівців на вирішення завдань у пріоритетних сферах діяльності підприємства; проведення обов'язкової оцінки внутрішньої й зовнішньої доцільності вкладення коштів у розвиток інтелектуальних ресурсів; організація процесів навчання персоналу підприємства з метою розвитку й удосконалювання раніше отриманих знань; створення умов для найбільш повного розкриття індивідуальних інтелектуальних потенціалів працівників аграрних підприємств. Виділений маркетинговий інструментарій управління інтелектуальними ресурсами аграрного підприємства, що створює умови для формування й відтворення інтелектуального потенціалу працівників підприємства, а також безпосередньо впливає на процес його перетворення в інтелектуальний капітал.

9. Розроблено механізм формування внутрішнього інноваційного середовища аграрного підприємства, що враховує синергетичну природу взаємодії ресурсів, основою якого виступає система оцінки інноваційного потенціалу аграрного підприємства, що базується на: розмежуванні сукупності ресурсів, що формують інноваційний потенціал, на два типи (наскрізні й специфічні); позиціонуванні персоналу організації в якості домінантної наскрізної ресурсної складової інноваційного потенціалу; виділенні чотирьох етапів діагностики рівня розвитку інноваційного потенціалу, структурованих по типах ресурсних складових (ревізія ресурсів, первісна оцінка ресурсів, інкубація ресурсів, констатація готовності ресурсів). Обґрунтовано концепцію інноваційного розвитку аграрних підприємств за принципом базового ресурсу, що дозволяє визначити стратегічні орієнтири інноваційного розвитку для аграрного виробництва, ґрунтуючись на ефективному

використанні ресурсного потенціалу.

10. В результаті дослідження розроблено методичні засади комплексної якісної оцінки внутрішніх соціальних ресурсів аграрних підприємств, що визначають ступінь їх залучення в господарський обіг і гармонійність розвитку, що дозволяє виявити рівень конкурентоспроможності агробізнесу з погляду повноти використання внутрішніх соціальних ресурсів. Зокрема класифіковані й систематизовані компоненти внутрішніх соціальних ресурсів аграрних підприємств у рамках моделі «чотирьох сфер організації», з метою розробки економічного інструментарію управління внутрішніми соціальними ресурсами й моніторингу їх стану. Формалізовані індикатори, що дозволяють оцінювати ступінь залучення внутрішніх соціальних ресурсів аграрних підприємств у господарський оборот і визначити шляхи поліпшення їх використання за допомогою планування. Запропоновані моделі для комплексної якісної оцінки внутрішніх соціальних ресурсів господарюючих суб'єктів агросфери.

11. Обґрунтовані концептуальні засади формування системи стратегічного управління внутрішнім ресурсним потенціалом аграрного підприємства на основі поєднання системного, процесного, цільового, параметричного, функціонального, діагностичного й ситуаційного підходів, що дозволяє розглядати систему стратегічного управління аграрним підприємством як системно синтезовану і спрямовану на довгострокову перспективу сукупність взаємозалежних суб'єктів (процесів, структури, механізмів, форм і методів) і об'єктів (елементів економічного потенціалу) управління, взаємодіючих у процесі розробки та реалізації стратегії його поведінки в зовнішньому економічному просторі. Запропоновано концепцію стратегічного управління формуванням внутрішнього ресурсного потенціалу аграрного підприємства, яка поєднує принцип домінантності елементів, оцінку ефективності використання ресурсного потенціалу і його

компонентів і типи стратегій, відображає особливості формування й ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства, дозволяючи виявити адекватну стратегію підвищення конкурентоспроможності і забезпечити прогресивний розвиток аграрного підприємства.

12. Обґрунтовано економічний механізм раціоналізації управління внутрішніми ресурсами аграрних підприємств, що включає інструменти й методи, що знаходяться у взаємодії й обумовлюють спрямованість кожної його складової на раціональне управління ресурсами й дозволяють перерозподіляти ресурси в інтересах реалізації тактичних планів і досягнення стратегічних орієнтирів розвитку аграрного підприємства. Основою механізму є ресурсний адаптер, що здатний перевести управління підприємством на якісно новий рівень, інтегруючи, координуючи й направляючи його діяльність відносно управління всіма наявними ресурсами на досягнення тактичних і стратегічних цілей. Такий адаптер дозволяє здійснити: інформаційне забезпечення прийняття рішень із метою оптимізації використання наявного ресурсного потенціалу; об'єктивну оцінку сильних і слабких сторін відносно управління ресурсами; розробку адекватних стану ринку й можливостям підприємства заходів відносно його поведінки в поточному функціонуванні й на перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев И.В. Стратегии та регулювання інноваційного розвитку виробничо-господарських структур: Автореф. дис. ...д-ра екон. наук / Алексеев И.В. – К., 2002. – 33 с.

2. Антофій Н.М. Розвиток плодово-овочеконсервного виробництва України в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції / Антофій Н.М. // Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. Вип. 36. – Херсон. Айлант, 2005. – С. 231–236.

3. Анчишкин А.И. Прогнозирование роста социалистической экономики / Анчишкин А.И. – М., 1973.

4. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер. - СПб.: Питер, 2003.-544 с.

5. Абалкин Л. И. Диалектика социалистической экономики / Л. И. Абалкин. -М.: 1981.-С. 24.

6. Абалкин Л. И. Роль государства в становлении и развитии регулирования рыночной экономики / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. - 1997. - № 6. - С. 4-12.

7. Аграриям сделают высокие ставки [Электронный ресурс] // Экономические известия. – 2008. – 11 июня. – Режим доступа : <http://proark.com.ua/apk/2008/06/11/103201.html>.

8. Аграрный сектор США в конце XX века / [под ред. Б. А. Чернякова]. – М. : РАН Институт США и Канады, 1997. – 396 с.

9. Агропромышленные объединения США (организация, особенности управления, роль в производстве продовольствия) / [под ред. В.А. Морозова]. – М.: Наука, 1977. – 270 с.

10. Агрохолдинги как явление остаются малоизученными

– ПРООН [Электронный ресурс] // Зерно Он-Лайн. – Режим доступа: <http://www.zol.ru/z-news/showlinks.php?id=39632>.

11. Адлер Ю. П. Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий / Ю. П. Адлер, Е. В. Маркова, Ю. В. Грабовский. - М. : Наука, 1976.-280 с.

12. АКБ “Укрсоцбанк” надав кредит ТОВ “НВАФ “Степова” на 6,5 млн. грн. [Электронный ресурс] // Pressrelease: news delivery service. – Режим доступа : <http://www.press-release.com.ua/content/view/759>.

13. Алиман М. В. Роль кооперации в сферах производства и услуг и некоторые тенденции ее развития (на примере Полтавской области) / М.В. Алиман ; В. В. Гончаренко. - Харьков, 1990. - 21 с.

14. Алтухов А. Приоритет крупным сельхозпредприятиям всех форм собственности / А. Алтухов // АПК: экономика, управление. – 2005. – № 3. – С. 24–28.

15. Амбросов В. Я. Великотоварні підприємства, як основа впровадження інновацій / В. Я. Амбросов, Т. Г. Марени // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 14–19.

16. Андрійчук В. Г. Капіталізація вітчизняного сільського господарства: суть, напрями, механізми і перші оцінки здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 69–74.

17. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: вимір масштабів та оцінка переваг і загроз здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. 2006. – № 2. – С. 8–16.

18. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. - С. 40–54.

19. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку / В. Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ “Видавництво” “Аспект-Поліграф”, 2007. – 216 с.

20. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.

21. Андрійчук В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В., Зубець М, Юрчишин В. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.

22. Арнольд В. И. “Жесткие” и “мягкие” математические модели / В.И. Арнольд // Математическое моделирование социальных процессов. – М.: МГУ, 1998. – С. 29–51.

23. Артемова Е. Совершенствование экономического механизма интеграционных связей в молочном подкомплексе / Е. Артемова // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2006. – № 3. – С. 37–39.

24. Астарта инвестирует в сельское хозяйство 11 млн. дол. / АПК и пищевая промышленность // Pressrelease: news delivery service. – Режим доступа : <http://press-release.com.ua/content/view/5016>.

25. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекцій / Атаманчук Г. В. – М.: Юридическая література, 1997. – 400 с.

26. Ахметов Р. Г. О совершенствовании экономического механизма управления интегрированными формированиями / Р. Г. Ахметов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2002. – № 11. – С. 467.

27. Баев Л.А., Шугуров В.Э. Системный подход к определению инновации / Баев Л.А., Шугуров В.Э. // Современные технологии в социально-экономических системах. Челябинск: ЧГТУ, 1995.

28. Бабак Ю. Н. Теоретические особенности диспаритета цен при межотраслевом обмене / Ю. Н. Бабак, О. Н. Колесова // 36. наук. пр. Луганського національного університету / за ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ : ЛНАУ, 2004. – № 38 (50). – С. 22–26.

29. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці / Бабенко С. Г. – К.: Наукова думка, 2003. – 430 с.

30. Багрій Т. В. Синергетичний ефект інтеграції в цукробуряковому виробництві / Т. В. Багрій // Економіка АПК. – 2003.- № 10. – С. 48-51.

31. Багрій Т. В. Роль інтеграції у подоланні кризової ситуації в цукробуряковому виробництві / Т. В. Багрій // Економіка АПК. – 2004. - № 1. – С. 50–52.

32. Бадриева Л.Д. Современные тенденции и закономерности эффективного использования ресурсного потенциала // Российское предпринимательство. - 2011. – No 12.

33. Бакаев А. А. Имитационные модели в экономике / Бакаев А. А., Костина Н. И., Яровицкий Н. В. – К. : Наук, думка, 1978. – 304 с.

34. Баккет М. Фермерское производство: организация, управление, анализ / Баккет М. – М. : Агропромиздат, 1989. – 464 с.

35. Барр Р. Политическая экономия : в 2 т. / Р. Барр; пер с фр. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1. – 608 с.

36. Баутин В. М. Инновационная деятельность в сельскохозяйственном консультировании региона / Баутин В. М., Козлов В. В., Козлова Е. Ю. - М. : ФГНУ "Росинформагротех", 2003. – 132 с.

37. Бахрушина М. А. Трансфертное ценообразование в практике применения российских организаций / М. А. Бахрушина // Современный бухучет. – 2000. – №4. – С. 4–14.

38. Бабаджанов С. Г. Определение экономической эффективности новой техники и технологии в швейной промышленности / Бабаджанов С. Г. – М.: Издание ВЗМИ, 1981. – 59 с.

39. Бабич О.М. Економічні взаємовідносини молокопереробних підприємств з постачальниками сировини на Черкащині / О.М. Бабич // Вісник аграрної науки. – 2003. – №5. – С.78-80.

40. Бабков А. Интеграция промышленности и сельского хозяйства в региональном АПК / А. Бабков // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2004. – №6. – С. 34-38.

41. Баев Л.А. Системный подход к определению инновации / Баев Л.А., Шугуров В.Э. // Современные технологии в социально-экономических системах. – Челябинск: Изд. ЧГТУ, 1995.

42. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін / Ю. М. Бажал. – К.: Заповіт, 1996. – 240 с.

43. Батенко Л. П. Управління проектами / Л. П. Батенко, О. А. Загородніх, В. В. Ліщинська. – К.: КНЕУ, 2003. – 231 с.

44. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент / Балабанов И.Т. – СПб: Питер, 2001. – 304 с.

45. Баран П. К экономической теории общественного развития: Пер. с англ. / Баран П. – М.: Иностранная литература, 1960. – 428 с.

46. Баранчик І. Модель споживчого попиту населення України: ілюзії та реальність / І. Баранчик // Пропозиція. – 2000. – № 12. – С. 110-111.

47. Бажал Ю. Економічний розвиток і державна політика: Практикум / [Бажал Ю., Грицяк Н., Дзюбик С. та ін.]; за заг. ред. І. Розпутенка. – К.: К.І.С., 2002. – 240 с.

48. Бажанов О.Є. Організація залучення довгострокових фінансових ресурсів при іпотечному кредитуванні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / О.Є. Бажанов. – К., 2010. – 20 с.

49. Бакай В.Й. Амортизаційна політика та оновлення основних фондів на промислових підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / В.Й. Бакай. – Хмельницький, 2006. – 20 с.

50. Балабанова Л. Маркетинг відносин в системі управління підприємством: монографія / Л. Балабанова, С. Чернишева. – Донецьк: Дон. нац. ун-т ек-ки і торг. ім. Т. Барановського, 2009. – 280 с.

51. Баликов В.З. Общая экономическая теория: Учеб. пособ. / Баликов В.З. – Новосибирск: Лада, 1999. – 678 с.

52. Банєва І.О. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. III – IV рівнів акредитації / Банєва І.О. за ред. І.І. Червена. – Миколаїв: МДАУ, 2007. – 290 с.

53. Басенко А. Інноваційний проект на Поділлі / А. Басенко // Пропозиція. – 2007. – №4. – С.17 – 19.

54. Бачурин А. Повышение роли экономических методов управления / А. Бачурин // Экономист. – 2002. – №4. – С. 28 – 31.

55. Белогуров В.П. Основы управления: Учеб. пособ. / Белогуров В.П. – Х.: Консум, 2003. – 240 с.

56. Безчастный Л. О механизме мотивации к научной и научно-технической деятельности в условиях рыночной экономики / Безчастный Л. // Экономика Украины. – 1995. – №8. – С.15-23.

57. Березівський П.С. Підвищення конкурентоспроможності продукції молочного скотарства / П.С. Березівський, В. М. Мартинюк : монографія. – Львів [б. в.], 2008. – 195 с.

58. Березівський П.С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємств Львівської області: оцінка, проблеми, прогнози/ П.С. Березівський //Економіка АПК. – 2010. - № 2. – С.15-20.

59. Березін О.В. Деякі аспекти стратегії і тактики формування національного продовольчого ринку України/О.В. Березін // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 102-108.

60. Берлач Н.А. Стан розвитку сільського господарства та необхідність вдосконалення законодавчого регулювання в АПК / Н.А. Берлач // Економіка, фінанси, право. – 2007. – №10. – С.26-31.

61. Белобжецкий И.А. Финансово-хозяйственный контроль в управлении экономикой / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы, 1979.

62. Белов Н.Г. Контроль и ревизия в

сельскохозяйственных предприятий: учеб. / Н.Г. Белов. – М.: Статистика, 1976. – 360 с.

63. Биренберг Б.М. Сущность общей функции контроля / Б.М. Биренберг. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 52.

64. Білоусов А. Внутрішній аудит: перспективи розвитку і методика організації на підприємствах України / А. Білоусов // Бухгалтерський облік і аудит. - 2001. - № 2. – С. 54-57.

65. Білецька Л.В. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка: Навч. посіб. / Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 652 с.

66. Білуха Н.Т. Методологія наукових досліджень. / Н.Т.Білуха. – К.: АБУ, 2002. – 480с.

67. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент / Бланк И.А. – К.: МП «ИТЕМ» ЛТД, «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995. – 448 с.

68. Баклаженко Г.А. Проблемы хозяйственного управления АПК / Баклаженко Г.А. // АПК: экономика, управление –1999. – № 7. – С. 25–32.

69. Барфиев К.Х. Формирования сетевой кооперации в АПК Республики Таджикистан / Барфиев К.Х. // Вестник Таджикского Национального Университета. Серия экономических наук. Душанбе. – 2009. – № 5. – С. 98–100.

70. Березин Е. Основные положения механизма структурной перестройки экологически неблагоприятного региона / Березин Е. // Экономика Украины. – 1994. – № 9. – 74–77 с.

71. Безвідходне виробництво зернових культур в системі

АПК / Науково–методичні рекомендації щодо продовольчого та енергетичного використання сільськогосподарської сировини. – Київ, 2009.

72. Большой энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1980. – 1660 с.

73. Бобылев С.Н. Эффективность использования природно-сырьевых ресурсов агро-промышленного комплекса / Бобылев С.Н. – М.: Издательство московского университета, 1987. – 232 с.

74. Босенко В. Диалектика как теория развития / Босенко В. – К.: Издательство Киевского университета, 1966. – 247 с.

75. Близнюк С.В. Маркетинг в Україні: проблеми становлення та розвитку / Близнюк С.В. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – 400 с.

76. Бюджетирование шаг за шагом / [Е. Ю. Добровольський, Б.М. Карабанов, П. С. Боровков, Є. В. Глухов, О. П. Борислав.]. – СПб.: Питер, 2005. – 448 с.

77. Буднік М.М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Буднік М.М. – Харків, 2002. – 14 с.

78. Бутник О.М. Економіко-математичне моделювання динамічних закономірностей розвитку економічних систем / Бутник О.М. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 224 с.

79. Брагин В. В. К выбору методики совершенствования деятельности организации / Брагин В.В. // Стандарты и качество. – 2009. – № 1. – С. 66–68.

80. Вайсборд Н.М. Углубление хозрасчета – основа

самофінансування підприємств / Вайсборд Н.М., Перевезенцев В.Д., Меерзон Л.И – М.: Знання, 1988 – 64 с.

81. Валентинович С.І. Конкуентоспроможність підприємств: Навч. посіб. / Валентинович С.І. – К.: КНЕУ, 2006. – 204 с.

82. Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Електронний ресурс – режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

83. Вітлінський В.В., Наконечний С.І. Ризик у менеджменті / Вітлінський В.В., Наконечний С.І. – К.: ТОВ “Борисфен -М”, 1996. – 336 с.

84. Горлачук В., Стрюченко А. Проблеми збереження родючості ґрунтів фермерських господарств / Горлачук В., Стрюченко А. // Економіка України. – 2007. – №3. – С.74–79.

85. Горняк О.В. Методологічні засади формування моделі розвитку підприємств у регіоні / Горняк О.В. // Экономические инновации. – 2001. – № 10. – С. 195–198.

86. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року №436-IV / Відомості Верховної Ради України – офіційне видання. – К.: 2003. – № 18, №19–20, № 21–22. – ст.144.

87. Горшков В.В. Инновационные риски / Горшков В.В., Кретова Є.А. – Спб., 1996.

88. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Губені Ю. // Економіка України. – 2007. – №4. – С. 62–70.

89. Деркач М.М. Адаптаційний механізм інституційних змін господарської системи в умовах ринкової трансформації: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук /

Деркач М.М. – Харків, 2006. – 17 с.

90. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт – електронний ресурс – режим доступу – www.ukrstat.gov.ua.

91. Дзьобань О.П. Стабільність соціальної системи в контексті її безпеки (синергетичний аспект) / Дзьобань О.П. // Вопросы духовной культуры – философские науки. – 2006. – № 3. – С. 254–257.

92. Дорогостайский В.Г. Бухгалтерский учет резервов в коммерческих организациях: дисс. на соиск. Науч. степени канд. эконом. наук / Дорогостайский В.Г.; Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. – Санкт-Петербург: – 196 с.

93. Длугопольський О.В. Організаційно-механічний механізм структурної корекції промислового виробництва регіону: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Длугопольський О.В. – Львів, 2003 – 24 с.

94. Економіка підприємства: Структурно-логістичний навч. Посібник / за ред. д-ра екон. наук., проф. С.Ф.Покропивного – К.: КНЕУ, 2001. – 457 с.

95. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки / Єрохін С.А. – К.: Світ знань, 2002. – 528 с.

96. Ефремов В.С. Классические модели стратегического анализа и планирования: модель ADL/LC. <http://www.cfm.ru/press/management/1998-1/09.shtm>

97. Экономика текстильной промышленности: Учебник для вузов текстильной промышленности / И.Г. Иоффе, Е.Н. Пекшева, З.В. Боброва // 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981. – 392с.

98. Экономический рост и подъем народного благосостояния / Е.Г. Антосенков, В.Г. Кряжев, Н.П. Кузнецова и др.; под ред. Антосенкова Е.Г. – М.: Экономика, 1987. – 208 с.

99. Экономика ресурсосбережения / Невелев А.М., Сиренко В.А., Габ В.И. и др.; под ред. А.М. Невелева; Госплан УССР. НИЭИ. – К.: Наукова думка, 1989. – 248с.

100. Економічний словник / під ред. Архипова А.І. - ПБОЮЛ, 2001 - 624 с.

101. Журлов А.Н., Ковбасюк М. Р. Анализ эффективности использования трудовых ресурсов предприятия / Журлов А.Н., Ковбасюк М. Р. – Киев – Одесса: Вища школа. Главное изд-во, 1979. – 152 с.

102. Завлин П.В., Васильев А.В. Оценка эффективности инноваций / Завлин П.В., Васильев А.В. – Спб.: Издательский дом “Бизнес-пресса”, 1998.

103. Заррин П.И. Английская классическая буржуазная политическая экономия (А.Смит, Д.Рикардо) / Заррин П.И. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1958. – 142 с.

104. Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» / Відомості Верховної Ради України – офіційне видання. – К.: 2001. – № 47. – ст.251.

105. Закон України від 25 червня 2009 року № 1561-VI "Про оптові ринки сільськогосподарської продукції" / Відомості Верховної Ради України – офіційне видання. – К.: 2009. – № 51. – ст.755.

106. Іваницька Т.О. Організація обліку резервів в аграрних підприємствах / Іваницька Т.О. // Економіка. Проблеми теорії та

практики: Збірник наукових праць. – Випуск 243, – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – 544 с.

107. Іващенко Г.А. Оцінка організаційно-економічних факторів формування конкурентоспроможності підприємства / Іващенко Г.А. // Сб. научн. трудов. Вестник Национального технического университета “ХПИ”. Тематический выпуск “Технический прогресс и эффективность производства” – Харьков: НТУ “ХПИ”, 2005. – № 4. – С. 19–28.

108. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / Иванов Ю.Б. – Х.: Изд. ХНЭУ, 2004. – 256 с.

109. Иванух Р.А. Природные ресурсы сельскохозяйственного производства Украинской ССР / Иванух Р.А. – К.: Наукова думка, 1984. – 223с.

110. Інвестиційний клімат в Україні / Гайдучкий П.І., Каракай Ю.В., Баліцька В.В., Грамотнов В.Е., Суярко С.М., Трифонов С.В., Гайдучкий А.П. – К.: Нора-друк, 2002. – 246 с.

111. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Геєць, В.М., Кінах А.К., Семіноженко В.П. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.

112. Инновационный менеджмент: Справ. Пособие / под ред. П.Н. Завлина, А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. Изд. 2-е, переработ. и доп. – М.: ЦИСИ, 1998. – 568 с.

113. Інфраструктура товарного ринку: Навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. І.В. Сороки. – К.: НМЦВО МОІН України, НВФ „Студцентр”, 2002. – 608 с.

114. Історія економічної думки / Мочерний С.В., Фомішин С.В., Фомішина В.М., Тищенко А.І. – Херсон: Олді-плюс, 2000. –

204 с.

115. Калиев Г.А. Стабилизация агропромышленного производства в Казахстане / Калиев Г.А. // Проблемы агрорынка. – 1998. – № 3.

116. [Капелюшников Р.](#) Философия рынка Фридриха фон Хайека / [Капелюшников Р.](#) // [МЭиМО](#). – 1989. – № 12.

117. Капітанець Ю.О. Визначення та забезпечення конкурентоспроможності підприємства: автореферат дисер. на здобуття ступеня канд. екон. наук. / Капітанець Ю.О. – Тернопіль: ТНЕУ, – 2009. – с. 20.

118. Коваль С.В. Розвиток ринку плодоягідної продукції і підвищення ефективності функціонування садівницьких підприємств регіону: автореферат дисер. на здобуття ступеня канд. екон. наук / Коваль С.В. – Миколаїв: МДАУ, – 2007. – С. 20.

119. Коверга А.В. Механізми трансформації ринку трудових ресурсів підприємств АПК регіону в умовах інтеграційних процесів (на прикладі Херсонської області) / Коверга А.В. – Херсон: МУБіП, – 2009. – С.17.

120. Кожокар Ю.В. Вдосконалення механізму стимулювання розвитку промисловості Приморських регіонів: автореферат дисер. на здобуття ступеня канд. екон. наук. / Кожокар Ю.В. // Інститут регіональних досліджень НАН України, – 2007. – 18 с.

121. Кололев С.В. Издержки производства в системе конкурентоспособности компании: зарубежный опыт и российская практика / Кололев С.В. // внешнеэкономический бюллетень. – 2003. – №6. – С. 53–59.

122. Конкурентоспособность продукции и предприятия /

Буркинський Б.В., Лазарева Е.В., Агеева І.Н. і др. – О.: ИПРЭЭИ НАН України, 2002. – 132 с.

123. Кунельський Л.Э. Как ускорить рост эффективности: Вопросы и ответы / Кунельський Л.Э. – М.: Политиздат, 1988. – 223 с.

124. Лагодієнко В.В. Сучасні особливості економіко-організаційного механізму регіонального агропромислового виробництва / Лагодієнко В.В. // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 174. Т.1. – С. 133-134.

125. Лагодієнко В.В. Концепція побудови моделей регіональних агровиробництв: національні інтереси і регіональні особливості / Лагодієнко В.В. // Таврійський науковий вісник: [зб. наук. праць ХДАУ].– Херсон: Айлант. – 2008. – Вип.57. – С. 207-215.

126. Ластовецький В.Е. Учет затрат по факторам производства и центрам ответственности / Ластовецький В.Е. –М.: Финансы и статистика, 1988. – 165с.

127. Лапин Е.В. Экономический потенциал предприятия / Лапин Е.В. -Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002.

128. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / Ленин В.И. – М.: Издательство политической литературы, 1967.

129. Ліманський А. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності промислових підприємств в умовах трансформації та євроінтеграції (на прикладі промислових підприємств Польщі та України): автореферат дисер. на здобуття ступеня докт. екон. наук / Ліманський А. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2003. – 40 с.

130. Либерман С. Организация и планирование затрат на

производстве: Учебное пособие / Либерман С. – М.: Высшая школа, 1987. – 236 с.

131. Лозовая Т. Оценка стоимости имущества предприятия, которые подлежат приватизации, начавшейся с 1 мая 1999 г. / Лозовая Т. // Бизнес. – 1999. – № 43. – С. 106–155.

132. Лукинов И., Шепотько Л. Производственные силы села – основа его возрождения и прогресса / Лукинов И., Шепотько Л. // Экономика Украины. – 1993. – №3. – С. 3–12.

133. Любченко О.М. Маркетингова діяльність на продовольчому ринку як фактор підвищення конкурентоспроможності продукції / Любченко О.М. // Зб. наук. пр. Донецької державної академії управління „Управління економікою регіону та підприємства”. Серія „Економіка”. – Донецьк: ДонДАУ. – 2003. – Т. IV, Вип. 29. – С. 299-311.

134. Магдійчук П.О., Наконечна Г.Ф. Способи вдосконалення методики факторного аналізу показників рентабельності капіталу / Магдійчук П.О., Наконечна Г.Ф. // Вісник ХНУ. – 2005. – №4. – Ч.2. – т.2. – С.155–159.

135. Майданчик Б.И., Карпунин М.Б. Анализ и обоснование управленческих решений / Майданчик Б.И., Карпунин М.Б. – М., 1996.

136. Малік М.Й., Нужна О.А. Конкурентоспроможність підприємств: методологія і механізми / Малік М.Й., Нужна О.А. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2007. – 270с.

137. Макаренко П.М. Організація й економічний механізм адаптації аграрного господарювання до ринково-підприємницького середовища): автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / Макаренко П.М. – Харків, 1999 – 32 с.

138. Макконнелл Кэмпбелл Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. – М.: Республика, 1992. – В. 2 т. – 400 с.

139. Маркетинг в Україні: проблеми становлення та розвитку. – 2-ге вид. – випр. і доп. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2004. – 400 с.

140. Маркин Ю.П. Имитационное моделирование и управленческие игры в текстильной и легкой промышленности / Маркин Ю.П. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1982. – 176с.

141. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т.25, ч.11

142. Маркс К. Капитал. – М., 1955.

143. Марцин В. Планомерность при переходе к экономическим методам регулирования рынка / Марцин В. // Экономика Украины. – 1995. – №9. – С.47–52.

144. Маршалл А. Принципы политической экономии: в 3 т. / А. Маршалл; [пер. с англ.] – М.: Прогрессе, 1993. – 350 с.

145. Мау В. Экономика и революция: уроки истории / Мау В. // Вопросы экономики. – 2001. – №1. – С.124–137.

146. Миколайчук Н.С. Проблемы управления интенсификацией текстильного производства в условиях перехода к рыночным отношениям : Дис. ... д-ра экон. наук: специальность 08.00.05 / Миколайчук Н.С. – М., 1993. – 287с.

147. Мищенко В., Горлицкий Б. Эколого-экономические приоритеты в решении проблемы отходов / Мищенко В., Горлицкий Б. // Экономика Украины. – 1995. – №3.

148. Мищенко В.П. Экономический оборот и

ефективність ресурсів агропромислового комплексу / Мищенко В.П. – Харків: Издательское объединение «Вища школа», 1986. – 160 с.

149. Моран О.І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону: автореферат дисер. на здобуття ступеня докт. екон. наук / Моран О.І. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008. – 20 с.

150. Мостенська Т.Л. Економічний механізм формування і ефективного функціонування молочної промисловості України. Дисертація докт. економ. наук / Мостенська Т.Л. – Київ: Український державний університет харчових технологій, 2001. – 410 с.

151. Мочерний С.В. Основи економічної теорії. Підручник / Мочерний С.В. – Тернопіль: АТ „Тарнекс”, 1993. – 688 с.

152. Мочерний С.В. Економічна теорія: Посібник / Мочерний С.В.–К.: Видавничий центр „Академія”, 2001.–656 с.

153. Наумов О.Б. Визначення економічної ефективності виробництва за узагальнюючими показниками / Наумов О.Б. // Економіка АПК. – 2000. – №5. – С. 39–42.

154. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / под ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М.: Русск.яз., 1983. – 816с.

155. Основи економічної теорії: Підручник / Чухно А.А., Єщенко П.С., Клименко Г.Н. та ін.; за ред. Чухно А.А. – К.: Вища школа, 2001.– 606 с.

156. Отенко І.П., Полтавська Є.О. Управління конкурентними перевагами підприємства / Отенко І.П., Полтавська Є.О. – Х.: ХНЕУ, 2005. – 212 с.

157. Олійник Т. Тенденції, фактори та перспективи розвитку господарств різних категорій в аграрному секторі економіки України / Олійник Т. // Економіка України. – 2007. – № 7. – С. 56–64.

158. Олійник О.В. Підходи до оцінки фінансової стійкості господарюючого суб'єкта / Олійник О.В. // Вісник хмельницького національного університету. – 2005. – № 4. – Ч.2. – Т.2. – С. 111-113.

159. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – електронний ресурс – режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

160. [Офіційний сайт фермерів і землевласників України – електронний ресурс – режим доступу: http://www.farmer.co.ua](http://www.farmer.co.ua).

161. [Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України](http://www.minagro.gov.ua) – електронний ресурс – режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

162. Оценка стоимости предприятия и приватизация / Центр сотрудничества с Европейскими странами переходной экономики – Париж, ОСЭР, 1993 г.

163. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінки та стратегія забезпечення / Павлова В.А. – Д.: ДУЕП, 2006. – 276с.

164. Паршев А. Почему Россия не Америка. - Серия «Великое противостояние / Паршев А. – М.: Крымский мост, 1999. – 411с.

165. Панкратова Л.А. Адаптація сільськогосподарських підприємств до умов ринкового середовища: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Панкратова Л.А. – Київ,

2005 – 17 с.

166. Палій А.Р. Ключ до підвищення ефективності / Палій А.Р. – К.: Політвидав. України, 1983. – 134 с.

167. Пересада А.А. Основы иновационной деятельности / Пересада А.А. – К.: “Издательство “Либра”, 1996. – 344 с.

168. Піддубна Л.І., Піддубна А.І. Конкурентоспроможність у новій системі координат / Піддубна Л.І., Піддубна А.І. // Економіка розвитку. – 2005. – № 2. – С. 24–29.

169. Пікулик О.Б. Транспортне інфраструктурне забезпечення соціально-економічного розвитку Західного регіону України: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Пікулик О.Б. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. – 20 с.

170. Портер М. Международная конкуренция / Портер М. – М.: «Международные отношения», 1993.

171. Полунєєва Ю.В. Конкурентоспроможність: країна, регіон, підприємство: Збірник / Ю.В. Полунєєва – К.: КНЕУ, 2006. – 176 с.

172. Пономаренко В.С., Горбатов В.М., Гизатуллин Х.Н. Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики / Пономаренко В.С., Горбатов В.М., Гизатуллин Х.Н. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 264 с.

173. Прижигалінська Н.В. Формування та підвищення ефективності використання кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств регіону / Прижигалінська Н.В. – Миколаїв: МДАУ, 2008. – 20 с.

174. Проскураєв В.М. Економічний потенціал соціальної

сфери: сутність, оцінка, аналіз. / Проскураков В.М., Самоукін А.І. – М.: Економіка, 1991. – 86с.

175. Пугачева Е.Г. Самоорганизация социально-экономических систем: Учебное пособие / Пугачева Е.Г. Соловьяненко К.Н. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2003. – 172с.

176. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки: Навч. посіб. / Пухтаєвич Г.О. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.

177. Растяпин А., Бубенко І. Інтегральний показник економічної ефективності інвестиційних проєктів / Растяпин А., Бубенко І. // Економіка України. – 2002. – №8. – С. 81-83.

178. Рац О.М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства» / Рац О.М. // Економічний простір: Зб. наук. праць.– Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – № 15. – С. 275–285.

179. Ревуцкий Л.Д. Потенциал и стоимость предприятия / Ревуцкий Л.Д. – М.: Перспектива, 1997. – 168 с.

180. Рузавин Г.И. Организация, самоорганизация и кооперация в развитии системы / Рузавин Г.И. // Самоорганизация: кооперативные процессы в природе и обществе. Сборник статей. – В 2-х частях. – М.: Ин-т философии РАН, 1990. – ч.1. – С.7-10.

181. Рябенко Г.М. Розвиток регіонального овочевоконсервного під комплексу АПК та підвищення конкурентоспроможності його продукції / Рябенко Г.М. – Миколаїв: МДАУ – 2008. – С.20.

182. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / Саблук П. –Т.И.К., ІАЕ УААН, 2001. –346 с.

183. Савченко Е. С. Малому и среднему бизнесу – большое внимание / Савченко Е.С. // Национальные проекты. – 2009. – № 3. – С. 88-91.

184. Сальдо В.В. Формування та розвиток економічної структури великого міста: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Сальдо В.В. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008. – 20 с.

185. Санто Б. Эффект от инноваций: опыт Венгрии / Санто Б. // ЭКО. – 1987. – № 1. – С.177-186.

186. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры / Соколенко С.И. // Укр. контекст. – К.: Логос, 2002. – 645 с.

187. Соколенко С.І. Сучасні світові ринки та Україна: Наук. вид. / Соколенко С.І. – К.: Демос, 1995. – 354 с.

188. Соколенко С.И. Теория рыночной экономики и практика перехода Украины к рынку. Тема 12. Внешнеэкономическая деятельность / Соколенко С.И. // Экономика Украины. – 1993. – №3. – С.75-87.

189. Солоха Д.В. Концепция устойчивого регионального развития – основные подходы её формирования / Солоха Д.В. // Вісник технологічного університету Поділля: Економічні науки. – Хмельницький: Технологічний університет Поділля, 2002. – Вип. 24. – Т.3. – С. 191-196.

190. Соколова Л.В. Організаційно-економічне забезпечення адаптації підприємств до невизначеності бізнес-середовища: автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук/ Соколова Л.В. –Донецьк, 2006.– 32с.

191. Смирнов В. Макроэкономические показатели в

сельском хозяйстве / Смирнов В. // АПК: Экономика, управление. – 2003. – №4. – С. 59-66.

192. Смирницкий Е.К. Экономические показатели промышленности: справочник / Смирницкий Е.К. – М.: Экономика, 1989. – 3-е изд. – 335 с.

193. Снегірьов І.О. Роль еволюційно-синергетичної парадигми в осмисленні соціуму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Снегірьов І.О. – К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2004. – 17 с.

194. Стасюк В.П. Моделі адаптивного управління підприємством у нестабільному економічному середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / Стасюк В.П. – Донецьк, 2003. – 30 с.

195. Станкевич О.Б. Наукові принципи адаптації планування і прогнозування рослинництва до умов ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Станкевич О.Б. – Дніпропетровськ, 1999 – 17 с.

196. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку: Навч. посіб. / Стеченко Д.М. – К.: Вища шк., 2002. – 243 с.

197. Ступницька Т.М. Підвищення ефективності використання основного капіталу підприємств харчової промисловості: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук / Ступницька Т.М. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України, 2008 – С. 19.

198. Татарнікова Н.І. Математичні методи в управлінні адаптацією виробничого потенціалу підприємства: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Татарнікова Н.І. – Львів, 2006 – 17 с.

199. Ткаченко Н.М. Проблеми розвитку АПК в умовах вступу України до СОТ / Ткаченко Н.М. // Електронний ресурс – режим доступу – http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2009_1/23_Tkach.pdf

200. Тхієу З. Організація управління процесом адаптації підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Тхієу З. – Луганськ, 1999 – 25 с.

201. Урядовий портал – електронний ресурс – режим доступу – <http://www.kmu.gov.ua/control>

202. Ушачев И. Г. Экономический рост и конкурентоспособность сельского хозяйства России / Ушачев И.Г. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 3. – С.1-9.

203. Федоренко В. Зайнятість і інвестиційні процеси в Україні / Федоренко В. // Економіка та держава. – 2004. – № 5. – С. 14-15.

204. Федченко А. Организация оплаты труда и конкурентоспособность компании / Федченко А. // Нормирование и оплата труда в промышленности. – 2009. – № 5. – С. 36-43

205. Фридман Д. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости / Фридман Д, Орудуй Н. – Пер. с англ. – М.: Дело Лтд, 1995. – 476 с.

206. Хачатуров Т.С. Советская экономика на современном этапе / Хачатуров Т.С. – М., 1975.

207. Хайек Ф. А. Цены и производство / Хайек Ф. А. – Челябинск: Социум, 2008. – 199 с.

208. Шамрай Ю. Инновации и повышение конкурентоспособности национальной экономики: современный подход / Ю. Шамрай // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 2. – С. 67-74.

209. Шафронов А. Повышение рентабельности аграрных предприятий/ Шафронов А. // АПК: Экономика, управление. – 2004. – №5. – С. 32-38.

210. Шафронов А. Эффективность производства и факторы ее роста / Шафронов А. // АПК: Экономика, управление. – 2003. – №4. – С. 52-58.

211. Шпак А.П. Активизация привлечения инвестиций в агропромышленный комплекс / А.П. Шпак, А.И. Мартусевич // Организация производства в условиях рынка. – Горки, 2004. Ч.1. – 202-204 с.

212. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) / Шумпетер Й. – М.: Прогресс, 1982. – 158 с.

213. Черняков Б.А. Основные факторы конкурентоспособности аграрного сектора США: опыт для России / Черняков Б.А. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 4. – С.75-81.

214. Чумаченко М. Проблеми інвестиційного забезпечення програм економічного розвитку України // Реформування промисловості України. Погляд у ХХІ століття. Збірник матеріалів V пленуму-конференції. Спілка економістів України. / Відп. ред. М. Герасимчук. – К.: Аванпост-прім. – 2001. – С.54-60.

215. Юрчишин В. В. Науково-методологічні та організаційні основи розвитку системи управління аграрним сектором економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. –2003. –№ 1. - С. 19 – С. 17–25.

216. Юрчишин В. В. Розбудова системного державного управління сільським господарством / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 6–17.

217. Ягуткин С. М. Особенности реализации механизма банкротств сельскохозяйственных предприятий / СМ. Ягуткин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1998. – № 5. –С. 46–47.

218. Яковлева Е. Региональные модели развития кооперации и интеграции в реформированном АПК / Е.Яковлева, А.Чернышов // АПК: экономика, управление. – 2005. – № 5. – С. 39-46.

219. Яценко В. М. Формування і розвиток агропромислової інтеграції в Україні / В. М. Яценко // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 54–60.

220. Яцків М. І. Теорія економічного аналізу / Яцків М. І. – Львів : Світ, 1993. –216 с.

221. Яшкова Н. Механизм распределения прибыли в молочном подкомплексе / Н. Яшкова // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 2. – С. 37– 39.

222. Яшник А. Аграрная реформа в России: прогноз возможных направлений / А. Яшник // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 1. – С. 14– 17.

223. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance / Porter M.E. – New York: Free Press,

1985.

224. Cony Neumann. Flastricke auf der Flur // Der Spiegel. – 2006. – № 27. – S. 28–29.

225. Desmond Dinan, Ever closer Union, Lynne Rienner Publishers, 1999. – P. 333–334.

226. Fast book of US agriculture. Wash., 1996.

227. Fuglie K., Ballenger N., Day K., Klotz C, Ollinger M., Reilly J., Vasavada U., Yee J. Agricultural Research and Development: Public and Private Investments Under Alternative Markets and Institutions. ERS AER № USD A, May. – 1996.– P. 3–9.

228. Hirshleifer J. On the Economics of Transfer Pricing. "The Journal of Business": Vol. 29. – 1956. – № 3. – P. 172–184.

229. Horst T. The Theory of the Multinational Firm: Optimal Behaviour under Different Tariff and Taxes Rates. "The Journal of Political Economy": Vol. 79. – 1971. – № 5. – P. 1059–1072.

230. Learning transfer in an extension setting: an example from Ukraine / W. Yamkovenko, N. Fishchuk, J. Nesterchuk, I. Lozhinska, S. Verma // Rural extension and training/education as the missing elements in rural development projects: Proceedings of the 16th European Seminar on Extension Education, Eger, Hungary, September 2-8, 2003. – Eger, 2003. – P. 69–76.

231. Madan V. Transfer Prices and the Structure of Intra-Firm Trade. "Canadian Journal of Economics": Vol. 33. – 2000. – № 1. – P. 53–68.

232. McFetridge, D. G. The Economics of vertical integration in Agricultural Economics Department of Economics / Carleton University, Ottawa, Canada. – №4. – 1999. –P. 525–531.

233. Mighel R. H. *American Agriculture*. Wash., 1957.

234. Roelandt T., Hertog P. *Boosting Innovation: The Cluster Approach*. – Paris: OECD, 1999.–P. 9–23.

235. Schults T. *The Economic Organization of Agriculture*, 1953. 434. Shmalenbach E. *Über Verrechnungspreise*. “*Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung*”: Vol. 4. – 1909. – № 2. – S. 165–185.

236. *Science and technology center in Ukraine* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stcu.int/>.

301

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГАВРИЛЬЧЕНКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

**УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМИ РЕСУРСАМИ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ:
МЕХАНІЗМИ, ІНСТРУМЕНТАРІЙ, СТРАТЕГІЇ**

Монографія

Підписано до друку 24.06.2021. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman». Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. – 18,. Тираж – 300 прим. Зам. ____.

Видавництво ТОВ «Щедра садиба плюс»
Свідоцтво суб'єкта виробничої справи:
серія. ДК № 4666 від 18.12.2013 р.
61052, Україна, м. Харків, вул. Ярославська, 11
(057) 754-49-42

Надруковано у ТОВ «Смугаста типографія»
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевського, 28а.

«Zebrine printing office» Ltd